Enver Paşa'nın SON GÜNLERİ

Yaver Suphi Bey

ENVER PAŞA'NIN

SON GÜNLERİ

YAVER SUPHİ BEY

YAYINA HAZIRLAYAN:

MEHMET KUZU

Enver Paşa'nın Son Günleri
Yaver Suphi Bey
Yayına Hazırlayan: Mehmet Kuzu
Dizgi - İç Düzen: Efendi Ajans

ÇATI KİTAPLARI
Klodfarer Cd. Dostluk yurdu Sk. 4/1
Cağaloğlu / İstanbul 0212 518 79 87
faks: 0212 518 79 86
E-Posta : info@kitapart.com, info@catiyayincilik.com.tr

Bu eser Yeni Sabah gazetesinde 24 Kânunuevvel [Ekim] 1938 tarihinden itibaren 71 tefrika olarak yayınlanmıştır. Eserin diline ve imlasına müdahale edilmemiştir. Anlamı bilinmeyen ya da açıklanma ihtiyacı duyulan kelime, kavram, yer ve şahıs adları gerek dipnotlarla gerekse köşeli parantezler içindeki açıklamalar ile izah edilmiştir.

Hatıralarını anlatan Bay Suphi diyor ki: "Bu vakanın üzerinden yirmi sene geçtikten sonra artık konuşabilirim.

Enver ve Cemal Paşaların Türkiye'den kaçışları, Orta Asya'daki faaliyetleri ve nihayet ölümleri üzerindeki esrar artık kalkmalı ve bu tarihi hadise bütün çıplaklığıyla meydana çıkmalıdır."

ENVER PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

Enver, Talat ve Nazım Paşalar Nasıl Kaçtı?[1]

1918 yılı İkinciteşrin [Kasım] üçüncü günü akşamı. Kasvetli, fırtınalı, yağmurlu berbat bir hava. İnsanı kışın vaktinden evvel gelmiş olduğuna inandıran soğuk bir gün doğusu rüzgârı, iliklere işleyen ince bir yağmurla karışık etrafı allak bullak ediyor, her tarafı kasıp kavuruyor.

İstanbul halkı, dört sene süren kanlı ve çetin bir harbin doğurduğu yoksulluğun pençesi altında sefil ve perişan erkenden evlerine sığınmış. Ortalık tamamıyla kararmadan sokaklar bomboş. Fırtınanın savruntuları karşısında şemsiyenin altına büzülerek iki büklüm ilerlemeye çalışan bir iki gölgeden başka caddelerde kimseler görülmüyor.

Osmanlı İmparatorluğunun içinden mağlup çıktığı harp senelerinin mesuliyet yükünü omuzlarında taşıyan Talat Paşa[2] kabinesi yerini İzzet Paşa kabinesine[3] bırakarak çekilmiş. Eski vükela kurulacak bir âli divana hesap verme saatinin çalmasına intizaren konaklarında muhafaza altına alınmış bir haldeler.

Bu meyanda Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki saray yavrusu yalısı da polis, jandarma ve kanun neferlerinden mürekkep bir kordon zinciri altında bulunuyordu.

Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki sarayının etrafını on günden beri çeviren polisler ve askeri kanun neferleri vazifeye başladıkları ilk günler büyük bir vazifeseverlik göstermişlerdi. Lakin Paşa'nın yalıdan hemen hemen hiç çıkmadığını görünce yavaş yavaş işi gevşetmişler ve son günlerde vazifelerini baştan savma bir angarya şeklinde görmeye başlamışlardı. Onların fikrince Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili Enver Paşa hareketinin hesabını vermekten çekinip kaçacak bir adam olamazdı. Hele yalıdaki akağaların[4] kendilerine çok iyi muamele etmeleri, kendilerini Paşalarını tarassuda[gözetim] memur bir düşman değil bilakis onu herhangi bir galeyana karşı koruyacak birer dost gözüyle bakmaları memurların şüphelerini gidermiş, teyakkuzlarını körletmişti. Fakat İkinciteşrinin üçüncü günü akşamı etraf kararınca memurlar da bir fevkaladelik göze çarpıyordu. Onlar gündüzlerini bol bol esnemek, gecelerini de bol uyumak suretiyle

geçiriyorlardı. Lakin o akşam hiçbiri yatmayı hatırına bile getirmemişti. Hiçbiri uyumuyor, herkes muayyen noktadaki vazifesi başında bulunuyordu. Acaba memurlar bir şeyden mi şüphelenmişlerdi?

Hayır, mutad hilafına bu uykuya küskünlüğün sebebi pek basitti: O akşam Enver Paşa'nın haremi Naciye Sultan'ın[5] Kuruçeşme'deki sarayında ahenk vardı ve memurlar da sarayın pencerelerinden bol ışıkla beraber taşmakta olan ince sazın şakrak nağmelerini dinliyorlardı.

Paşa Yavere Şu Emri Verdi:

"Tam Gece Yarısı İstanbul'dan Gelecek Bir Motora Bineceksiniz."

Enver Paşa yalıda dostlarıyla konuşup görüşürken birdenbire yalı önünde bir otomobil durdu. İçeriye giren bir genç süratle yalının merdivenlerinden çıktı.

Naciye Sultan sarayının sadık haremağalarından birinin kulağına fısıldayan genç iki dakika ayakta durmadan içeriden koşarak gelen ağanın arkasına düştü.

Bu genç; Cemal Paşa'nın[6] maiyetindeki zabitlerden Seyfi Drahor'du.[7]

Cemal Paşa'nın uzun zaman maiyetinde bulunarak itimadını kazanmış olan bu genç zabit, o gece Cemal Paşa'dan almış olduğu emirle Enver Paşa'yı görmeye gelmişti.

Esasen Enver Paşa da Cemal Paşa'dan gelecek birisini bekliyordu. Bu sebepten, yalıdaki bütün davetliler neşe içinde vakitlerini geçirirken Enver Paşa ikide birde yalının rıhtımına çıkıyor ve karanlıklara gözünü dikerek sanki bir şey gözetliyordu. O gece Enver Paşa'ya dikkat ile bakanlar onun ne kadar asabi olduğunu ve ne derece heyecan içinde yaşadığını fark edebilirlerdi.

Haremağası Paşa'nın kulağına, gelen genci ve kimden geldiğini söyleyince Paşa:

- Çabuk küçük odaya al..dedi... Çabuk geliyorum.

Haremağası Seyfi Drahor'u Paşa'nın emri üzerine derhal küçük odaya aldı.

Seyfi Bey henüz gösterilen kanepeye ilişmemişti ki kapı açıldı. İçeriye Enver Paşa girdi.

Paşanın arkasında üniforması vardı. Pırıl pırıl yanan düğmeleri, nişanları ve nihayet kordonu bir an içinde gözleri alıyordu.

- Hayrola.. Evlat...

Seyfi Bey yavaşça mırıldanmıştı:

- Cemal Paşa emrinizi bekliyor.. Paşa Hazretleri...

Enver Paşa bu sözleri dinlerken karşısındaki delikanlıyı sanki tepeden tırnağa kadar süzüyordu. Ve emrini tatbik için vakit kaybetmek istemeyen insanlara mahsus bir tavırla Enver Paşa tereddütsüz söyledi:

- Tam saat 12 de.. dedi.. Baltalimanı açıklarında bir sandal içinde İstanbul'dan gelecek bir motora intizar edeceksiniz. Motoru görür görmez bir ışıkla motora "dur!" işareti vereceksiniz. Motor istikametini doğruca size döndürecek. Oradan sizi alacaktır...

Seyfi Bey, Enver Paşa'nın emirlerini baştanbaşa dikkat kesilmiş dinliyordu. Sanki bütün sözlerini harfleriyle ezberlemek istiyordu.

Seyfi Bey Paşa'nın emrini bir kere daha tekrar ettikten sonra başka bir emri olup olmadığını sordu.

Güle güle...

Seyfi Bey vazifesini yapmak için bekleyecek vakti yoktu. Süratle dışarı çıktı ve otomobile atlayarak yalının önünden ayrıldı.

Kabine düştüğü günden beri vukua gelen hadiseleri en ufak teferruatına kadar bilen Seyfi Bey, bu karara hiç hayret etmedi. Çünkü Paşalar daha ilk günden memleketten uzaklaşmak istiyorlardı.[8]

Fakat bunun şekli henüz tespit edilmemişti. Çünkü iki kumandan ilk günü kaçmaktan ziyade memleket dâhilinde saklanmağa taraftar idiler.

Bunun için de şöyle bir plan yapılmıştı. Enver Paşa yanına Trablusgarp'tan getirmiş olduğu emirberini, Cemal Paşa da Seyfi Drahor Bey'i alacaklar ve Sapanca taraflarında saklanacaklardı. Emir Zabiti Nurettin Bey de Paşaları Sapanca'da gizlemek vazifesini üzerine almıştı.[9]

Fakat bu karar tatbik edilememişti. Çünkü o günlerde sabah ve akşam gazetelerini dikkatle okuyan Paşalar her kelimeden, her satırdan, her havadisten mana çıkarıyorlar ve kendilerini alakadar edecek bir nokta olup olmadığını araştırıyorlardı.

Bugünlerde idi. Bir akşam gazetesinde Bulgaristan başvekili "Radislavut"un kaçtığına dair bir yazı intişar etmişti.

Cemal Paşa gazeteyi eline alıp bu havadisi okuyunca fevkalade heyecanlandı, asabiyetle telefona sarıldı ve Boyacıköyü'ndeki yalısından Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki sarayına telefon etti.

- Enver... Akşam gazetesini okudun mu?

Telefondaki cevap Cemal Paşa'nın yüzündeki çizgileri karıştırmıştı. Bir taraftan başını sallıyor ve diğer taraftan da:

- Yarın merkezi umumide görüşelim... diyordu.

Filvaki ertesi gün, Cemal Paşa ile Enver Paşa merkezi umumide[10] buluşmuş ve fevkalade mühim meseleler görüşülmüştü.

İyi Ama Parayı Nerede Bulacağız?

Nitekim akşam geç vakit Boyacıköyü'ndeki yalıya dönen Cemal Paşa işini halletmiş bir insan gibi müsterih idi. O gece rahat olarak ilk defa güzelce yemek yedi ve rahatça uykusunu uyudu.

Ertesi gün Cemal Paşa artık asabi değildi. Yalıda rahat rahat dolaşıyor ve misafirleri de kabul ediyordu.

Bu misafirler arasında en ziyade nazarı dikkati celbeden Falih Rıfkı Bey[11] idi. Cemal Paşa o gün yalıya gelen Falih Rıfkı Beyle uzun uzadıya konuştuktan sonra dosyaları arasındaki evrakın tasfiyesine başlamasını söyledi.

Falih Rıfkı Bey'e evrakın idari ve siyasi kısımlarını tefrik ettirdi. Bunlardan siyasi ve münhasıran kendini alakadar eden evrakı alıkoydu. Mütebakisini de tahsisat mesture hesaplarıyla[Örtülü ödenek] birlikte Bahriye Nezaretine teslim etti.

Paşa'nın artık bütün pürüzlü gibi görünen işlerini tasfiye etmesi fevkalade bir karar verdiğine delalet ediyordu. Bu nasıl olabilirdi ve ne olabilirdi?

Cemal Paşa, Enver Paşa ile olan son mülakatına kadar memleket haricine kaçmaya taraftar değildi. Fakat birdenbire bu fikrini değiştirmeye saik olan kuvvet ne idi?

O günlerde Cemal Paşa'yı sık sık ziyaret eden gazetecilerden Refik Halit[12], hatta Ali Kemal'den[13] başka bir de Alman vardı. Bu Bavyera

eşrafından ve asilzadeganından ateşenaval olan zattı.

Cemal Paşa iktidar mevkiine geçtiği günden beri Fransız politikasına taraftardı. Her vesileyle bunu söylüyor ve Almanlardan ayrılmak fikrini takip ediyordu.

Almanlar, Cemal Paşa'nın yanında uzun müddet kalmış ve Paşa'nın da hakikaten muhabbet ve iltifatını kazanmıştı.

Bu zat Cemal Paşa'nın yanında bir müddet kalmış ve Paşa'nında hakikaten muhabbet ve iltifatını kazanmıştı.

Enver Paşa memleketten uzaklaşmak fikrini mülayim bulduğu için Cemal Paşa'yı da aynı fikre imale etmek istiyordu.

Lakin Cemal Paşa memlekette kalmakta ısrar ediyor ve yabancı memlekete gitmeyi manasız buluyordu.

Fakat Alman ateşanavalının tesiriyle nihayet o da İstanbul'dan yabancı bir memlekete uzaklaşmaya karar vermişti.

Fakat bugünlerde de şu hadise oldu. Halep Valisi Bedri[14] ve Azmi[15] Beyler memleketten çıkıp gitmeye teşebbüs etmişlerdi. Lakin İzzet Paşa kabinesi bu iki zatı vapurdan alarak harice kaçmalarına mani olmuştu.

Cemal Paşa bunları duyunca harice kaçmanın müşkülatından bahsetmek istedi. Fakat Enver Paşa:

- Merak etme, diyordu. Her şey tamam...

- İyi ama... Parayı nerede bulacağız?

Enver Paşa bu sual karşısında tereddüt etmeden:

- Nuri'de[16] para vardır, dedi. Sarf eder, mütareke sonunda millete hesabını veririz.

- Cemal Paşa artık bu kadar katiyetle verilen karardan dönemezdi. O da bunu kabul ederek hazırlıklarını yapmaya başladı.

Evvela para tedarik etmek istiyordu. Sapancalı Baki Bey[17] İstanbul'dan ayrılışından bir gün evvel Cemal Paşa'ya İkibin lira verdi. Cemal Paşa

bundan sonra iki mektup yazdı. Bu mektuplardan birisi o zamanın Dâhiliye Nazırı olan Fethi[18], diğeri de Bahriye Nazırı olan Rauf Bey'e[19] aitti. Paşa bu mektuplarda çocuklarını bu zatlara emanet bırakıyordu.

Paşa bu mektupları yazdıktan sonra en çok itimat ettiği zabitlerden Seyfi Bey'e vermiş ve:

- Hareketimden iki gün sonra bu mektupları Fethi ve Rauf Beylere götür.. demişti.

* * *

İşte şimdi Enver Paşa'nın Seyfi Bey'e söylediği sözlerden Cemal Paşa'nın gece yarısı İstanbul'dan uzaklaşacağı anlaşılıyordu.

Seyfi Bey kendi kendine:

- Demek... dedi. Paşa'nın iki gündür yaptığı hazırlık boşuna değilmiş.

Seyfi Bey, Cemal Paşa'nın Boyacıköyü'ndeki yalısına gelince hemen Paşa'ya Enver Paşa'nın sözlerini birer birer tekrar etti.

Cemal Paşa bu sözleri dinlerken çok sakindi. Gözleri dalmış bir şeyler düşünür gibi idi.

Teşekkür ederim Seyfi Bey... dedi ve içeriye ailesinin yanına gitti.

Alman Kumandanın Mahrem Emri

Rıhtım üzerinde bir müddet dolaşan Enver Paşa yanındakilerle konuştu, gülüştü sonra içeriye girdi.

Çok geçmeden sarayın rıhtım kapısı gıcırdayarak kapandı. Az sonra da saat tam onbiri çalıyordu.

Şimdi artık, sarayda ses kesilmiş, el ayak çekilmişti. Büyük salonun lambaları söndürülmüş etraf derin bir sessizliğe gömülmüştü. Bütün gün ayakta durmaktan yorulmuş olan muhafızlar birbirinin yüzüne baktılar. Bundan sonra bu gecede yapılacak bir vazife kalmıyordu. İşte Paşalar yemişler, içmişler ve sonra rıhtımda gezinerek biraz hava almışlardı. Rüzgâr devam etmekle beraber yağmur da dinmişti. Ertesi gün İstanbul

muhafızlığına verilecek gündelik rapor için bu mevzu kâfi gelmez mi idi? Birer birer oldukları yerde uyuklamaya başladılar.

Tam bu sırada bütün ışıkları bir motorbot Beşiktaş önlerinde tam yolla Boğazı çıkıyordu. Alman deniz mülazımı "Eberhardt" motorbotun baş kamarası altındaki makine dairesinin ölgün ışığına elindeki zarfı yırtarak açtı. Alman mülazımı, "Von Bengendorf"un ancak Beşiktaş önlerine gelindiği zaman açılması şartıyla eline teslim etmiş olduğu bu zarftan çıkacak emri bir an evvel anlamak için sabırsızlanıyordu.

Genç mülazım minimini makine dairesinde iki büklüm bir halde zarftan çıkan gizli emri şöyle okudu:

"Derhal Enver Paşa'nın Kuruçeşme sarayına gidilecek. Rıhtıma yanaşılacak. Motoru bekleyen dört kişi motorbota alınacak ve Kuzguncuk istikametinde son süratle seyredilecek. Yolda üst üste bir kırmızı ve bir yeşil fener taşıyan bir sefineye rast gelir gelmez yolcular bu işareti taşıyan sefineye teslim edileceklerdir.

Hamiş: Motorbotta hiç bir ışık bulunmayacaktır. Bir kırmızı ve bir yeşil işareti verecek olan sefine-i harbiye bir torpido muhbiridir. Okunduktan sonra bu emirname yakılacaktır."

Mülazım gözleri hayretten büyümüş bir halde bu satırları okuyup bitirdikten sonra kendi kendine mırıldanır gibi:

Hım!.. dedi, Her Bengendorf kaçakçılığa başlamış galiba! Ne esrarengiz ve acayip vazife bu...

Ve dümen başında duran nefere yüksek sesle şu emri verdi:

Başı Boğaza ver!...

Deniz oldukça şiddetliydi. Dalgalar motordakileri fena halde sarsıyor, serpintiler her tarafı sırsıklam ediyordu. Havada hatırı sayılır derecede soğuktu. İki nefer deniz muşambaları içinde bile tir tir titriyorlardı.

Mülazım Eberhardt cebinden benzinli bir çakmak çıkardı. Arkasını rüzgâra dönerek şapkasını siper aldı ve çakmağı çaktı. Bir saniye sonra süvarinin son emri de yerine getirilmiş bulunuyor, gizli emirname şimdi

Boğazın fırtına ile kabaran simsiyah dalgaları arasında eriyen bir avuç kül oluyordu.

Paşalar Motora Hemen Atladılar

Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki sarayının etrafını kordon altına almış olan muhafızların zannettikleri gibi lambalar söner sönmez Paşalar döşeklerine çekilmiş değillerdi. Onlar şimdi el çantaları yanlarında nefeslerini kesmişler, en küçük bir gürültü yapmaktan bile sakınarak rıhtım kapısının arkasında heyecan ve helecan içinde bekliyorlardı.

Ara sıra rıhtım kapısını aralayarak karanlıkları araştırıyorlar, sonra kürklü paltolarına büzülerek asabi asabi dolaşıyorlardı. Mamafih bu intifa uzun sürmedi. Saat on biri çeyrek geçe denizin fırtına ve boralı karanlıkları içinde gittikçe yaklaşan ve yaklaştıkça da vuzuh peyda eden bir tekne belirdi. Gün doğrusu rüzgârının şahlandırdığı çırpıntılar arasında bir ceviz kabuğu gibi baş, kıç vuran, yalpa yapan bu tekne mülazım Eberhardt'ın emri altındaki motorbottu.

Motorbot güzel bir manevra ile Talat, Enver Paşalarla Bedri ve Azmi Beyler kapıdan yıldırım süratiyle çıkıp motora atladılar. Sonra sarayın rıhtımına kuvvetli bir ısrarla çarpan dalga seslerine birkaç egzoz gürültüsüyle, suları şiddetle döven bir pervanenin sert fışırtısı karıştı.

Paşalar artık Kuruçeşme sarayından kaçmışlar ve denize açılmışlardı...

Kaçıyorlar Tutun!..

Kuruçeşme etrafına denizden ve karadan çevirmiş olan muhafızlardan biri insiyaki bir

Hareketle birdenbire kulak kabarttı.

Ayak sesleri işitiyor gibi olmuştu. Gözlerini ovuşturarak saraya baktı, sonra gözlerini

Rıhtıma çevirdi. Acaba rüya mı görüyordu? Rıhtım üzerinde bir kara hayalet seçer gibi

Olmuştu. Derhal ayağa fırlayarak:

Kaçıyorlar!... diye haykırdı. Bu ses şurada, burada uyuklayan memurları uyandırdı, hepsi koşa koşa rıhtımı boyladılar. Fakat görünürde ne bir canlı mahlûk, ne de o canlı mahlûkun geçtiğine delalet edecek bir iz vardı. Yalnız deniz, karanlıklar arasında hiddetle gürleyen bir deniz vardı.

Muhafız memurlar rıhtımdan bitkin bir halde uzaklaşırlarken Kuruçeşme Sarayının sokağa bakan büyük kapısı şiddetle kapandı ve çok kuvvetli bir motor sesi işitildi. Muhafızlar yeniden birbirine bakıştılar. Bu akşam Kuruçeşme Sarayına ne olmuştu böyle? Kaybedilecek vakit yoktu, hemen sokağa fırladılar ve en öndekiler sarı renkli bir otomobilin son süratle Arnavutköy istikametine doğru yollandığını gördüler.

Harbiye nezareti maiyetine mahsus otomobillerden bir tanesi ne olur ne olmaz mülahazasıyla muhafızların emrine tahsis edilmişti. Derhal iki polis, üç kanun neferi bu otomobile atladılar ve sarı renkli otomobilin peşine düşerek onu takibe başladılar.

Lakin muhafız memurların otomobili pek eski sistemde, senelerce kullanılarak yıpranmış, bin bir serencam geçirmiş köhne bir arabaydı. Sarı renkli otomobille bu köhne arabanın yetişmesine imkân yoktu. Buna rağmen memurlar son gayretlerini sarf ettiler ve takip bir saatten fazla sürdü. Sarı renkli otomobil doğruca Tarabya'ya gitti ve Tarabya'da yan sokaklardan birisine saparak muhafızları şaşırttıktan sonra bu defa da son süratle geriye döndü. Muhafızlar işi anlayıncaya kadar iş işten geçmiş, atı alan Üsküdar'ı boylamıştı. Mamafih yine anudane[20] takip etmediler değil, ancak talihleri nedense bu akşam hep aksi gidiyordu: Otomobilleri yarı yolda bozuldu; sokak ortasında kaldılar.

Karanlıklar içinde bir sandal

Saat tam On iki. Boyacıköyü'nde Cemal Paşa'nın yalısı önünde bir sandal belirdi. Kürekte Paşa'nın yaverlerinden elyevm sağ bulunan Selahattin ve Seyfi Beyler vardı.[21]

Cemal Paşa yalısından süratle çıktı. Karanlık arasında gözlerine dikkatle bakanlar olsaydı yaşların sakalların üzerine doğru yuvarlandığını göreceklerdi.

Cemal Paşa sandala atladı. Selahattin Bey sanki olanları duyurmamak için, yavaş yavaş kürek çekiyor ve sandalı Boğazın ortasına doğru

sürüklüyordu.

Tam bu esnada Boğazın dalgaları arasında şiddetle çarpan bir kalp gibi bir motor sesi duyuldu. Motor Baltalimanı açıklarındaki sandala yanaştı ve iki Alman neferi elektrik süratiyle Cemal Paşa'yı kollarından tutarak tekneye aldılar... İstanbul tarafından gelen motor geldiği yola döndü..

Bir saat sonra karanlıklar arasında ilerleyen motor Anadolu sahilini takip ederek Arnavutköy açıklarındaki Ruslardan alınmış olan bir torpidoya yanaştı..

Motordan Enver, Talat, Cemal Paşalarla İzzet Paşa kabinesi tarafından gemiden alınmış olan Azmi ve Bedri Beyler birer birer torpidoya çıktılar.[22]

Enver Paşa Rusya'da, Bakü Kongresinde[23]

Enternasyonal Komünist Partisi İcra Komitesi namına Şark Milletleri Birinci Kongresini açıyorum.[24]

Şiddetli alkışlar arasında biten bu sözlerden sonra Kızıl Rusya'nın en mühim bir hadisesi de sükûnetle tamamlanmış oluyordu.

Nerimanof[25] Kızıl tüllere sarılmış olan kürsüye parmağıyla şiddetle vurunca her kesin gözü bir kat daha açıldı. Bütün salonu dolduran gür sesiyle sükûtu yararak meşhur nutkunu söyledi

Nerimanof nutkunu tamamlarken binlerce el sanki bir ahenkte harekete başladı. Uzun sıralarda yan yana yükselen başlar ve çehreler sallandı. Birbirine yaklaşmış olan Beyaz sarıklardan itibaren muhtelif renkteki kalpaklara ve serpuşlara, nihayet siyah ve kırmızı fese, ipekli yünlü örtülere kadar sarılmış başlar bir buğday tarlası gibi dalgalandı.

Nerimanof kongreye iştirak eden memleket murahhaslarının ismini okudu. Ortaya gelen murahhaslar muhtelif renk ve biçimde, şekil ve boyda halkalandılar. Kongre reisliğine seçilen Zinovyef[26] makamına geldikten sonra diğer murahhaslar da yerlerine oturdular.

Mütebessim bir çehre ile murahhasları selamlayarak makama seçildiğinden dolayı teşekkür eden Zinovyef, etli ve kalın parmaklı ellerini kırmızı kürsüye koydu. Sonra gözlerini salonun derinliklerine doğru dikti.

Sanki bütün murahhasları bir kere daha gözden geçiriyormuş gibi baktı, baktı. Birkaç dakika sükût içinde geçen bu vaziyetten sonra Zinovyef tekrar söze başladı:

Kongreden, yapılacak işlerden ve yapılmakta olanlardan bahsettikten sonra muvaffak olmağa yemin ettiklerini ve ittihada dâhil otuz yedi kişi memleket namına bu yemini tekrar ederken salonda birdenbire bir hareket oldu...

Başlar birdenbire arkaya döndü ve gözler yukarıdaki locaya takıldı kaldı.

İçeriye Enver Paşa girmiş ve doğruca locaya çıkarak kendisine ayrılmış olan mevkie sessizce oturmuştu. Gürültü yapmaktan korkar gibi sandalyesine ilişmiş olan bu kumandan gözlerini hatibe dikmişti. Fakat başlar hala onun üzerinde idi.

Zinovyef onun oturduğunu hissedince kesmiş olduğu sesini birdenbire iki misli daha yüksekten çıkararak sözlerine devama başladı. Bütün salonu heyecanlandırmak ve coşturmak için bütün kuvvetini sarf ediyordu. Bazen sesini yavaşlatıyor. Bazen coşuyordu. Fakat hatip sözlerine devam ederken locada oturan Enver Paşa'yı elleri ile selamlamak mecburiyetinde kaldı. Bunu gören kongre azası başlarını geriye çevirerek elleriyle ve herkes, her millet kendi âdetine göre bu selamı tekrarladı.

Locada bulunan Enver Paşa bu hüsnü kabulden çok memnun olmuştu. Herkese ayrı ayrı iltifata çalışıyordu.

Programa göre celse arası tatili yapılmayarak devam edilecekti. Fakat reis kongreyi biraz tatil ederek Enver Paşa ile murahhaslar arasındaki vaziyetten husule gelen laubaliliğin önüne geçmek istiyordu. Kongre tekrar bütün ciddiyetiyle çalışmasına devam etmeliydi.

Zinovyef Nutkuna Devam Ediyordu[27]

Nitekim reis ve aynı zamanda hatip Zinovyef biraz da kendi sebebiyet verdiği bu vaziyetten canı sıkılarak sözlerine şiddetle devam etti.

Lakin canı sıkıldığı sözlerinden anlaşılıyordu. Sesinin tonundan hissediliyordu. Enver Paşa bile hiç Rusça bilmediği halde bir an içinde hadis olan bu vaziyeti anlamıştı. Zinovyef sözlerine devam etti.

Bu nutuk muhtelif dillere tercüme edilince herkes kongre reisi ve hatibin sözlerini iyice anlamıştı. Tercüme bittikten sonra birkaç dakikalık bir paydos yapılmıştı. Hiç kimse yerinden kalkmamıştı. Biraz sonra tekrar kürsüye çıkan Zinovyef: Yoldaşlar... diye hitap ederek başladığı ikinci nutkunda gözlerini yukarı locada bulunan Enver Paşa'ya dikerek bir müddet sustu. Yine bütün başlar Enver Paşa'ya döndü. Fakat zeki hatip derhal sözlerine büyük bir heyecanla başladı ve :

Bugün Türkiye'nin general olarak en büyük adamlarından birine fikrimizi nasıl anladığını sordum. O da bana şöyle izah etti...

O, Enver Paşa ile aralarında geçen münakaşayı anlattı. Tercüman bunu tercüme ederken Enver Paşa baştanbaşa dikkat kesilmiş ve tercümanın ağzından çıkan kelimeleri ve bunların ihtiva ettiği manaları sanki ezberliyor gibi dinlemişti.

Esasen tercüman yanında oturuyordu. Zinovyef sözlerini tercüme için kestiği zaman tercümanlar mütemadiyen söylüyorlardı. Enver Paşa da tercümanın gözleri içine gözlerini dikmiş biraz evvel ki hatibin el ve kol işaretleriyle anlatmağa çalıştığı sözlerini dinlemeğe ve iyice anlamağa çalışıyordu.

Fakat bir an oldu ki... Hatip sözlerini müthiş bir heyecanla ifadeye ve nihayet yumruklarını kırmızı tüllerle örtülmüş olan kürsüye vurmağa başladı

Kürsü arkasında kalan hatibin sözleri salonda müthiş tesirini göstermişti. Fakat Zinovyef''in maksadı çarpışan fikirlere karşı fikirlerin müdafaa etmek ve Enver Paşa gibi bir büyük devlet adamına da kendi fikrini telkin etmekti.

Nitekim salondaki bütün başlar sallandıkça o fanatik fikirlere sahip olanlara karşı hücumunu arttırıyor ve çehrelerde kendisini haklı gibi gösteren çizgileri görünce seviniyordu.

Esasen Zinovyef artık memnundu. Çünkü sözlerinin sona ermesi yaklaşmıştı. Fikirlerini bir kere daha kısaca topladıktan sonra: Yoldaşlar.. Diye haykırdı.

Bu esnada Zinovyef'in sesi şiddetli yağmurdan sonra suyu kabararak dalgalanan nehirlerin gürültüsünü andırıyordu.

Biz buraya Şarktaki kardeşlerimizin ellerini kalpten gelen bir samimiyetle sıkmağa geldik!.. Yoksa siyaset yapmağa değil.. Biz burada siyaset istemiyoruz...

Zinovyef'in bu sözleri tercüme edilince Enver Paşa birdenbire irkildi. Kaşlarını kaldırdı. Parlak gözlerinin rengi değişti. Ayağa kalkarken göz bebeklerinde oynaşan hareketlerden ne düşündüğü bir türlü anlaşılamıyordu.

Ertesi gün Enver Paşa, Rusların gözünden düştüğünü çok iyi anlamıştı. Zira bir gün evvelki kongre içtimaında Zinovyef kendisi ve fikirleri aleyhinde birçok beyanatta bulunmuştu. O gece vaziyeti iyice tetkik eden Enver Paşa'nın sabaha kadar gözüne uyku girmedi. Düşündü taşındı, şimdi ne yapacaktı?

Bir taraftan Radek[28] diğer taraftan Zinovyef kendisinin kongreye velev ki sami dinleyici sıfatıyla dahi olsa artık devamına imkân olmadığını ihsas etmişlerdi.

Enver Paşa bu vaziyet karşısında kongreye devam edemezdi. Esasen bundan da bir netice çıkamayacağı aşikârdı.

Paşa kendi kendine kararını vermişti. Kongreye iştirak etmeyecek ve geriye Moskova'ya dönecekti. Bunu da derhal Zinovyef ile iş başındakilere bildirmek lazımdı. Birdenbire bunu teklif etmesini de siyasete uygun bulmadı. Bir toplantıda bunu söyleyecekti. Esasen Zinovyef "Politika istemez" diye alenen beyanatta bulunduktan sonra kongreden uzaklaşmasına müsaade edeceklerdi muhakkak.

Enver Paşa kongreye geldiğine çok pişman olmuştu. Çünkü onun isminden istifade için kendisini kongreye davet ettikleri anlaşılıyordu.

Nitekim "Enver Paşa" ismi söylenince Şark milletleri üzerinde kuvvetli bir tesir olacağı muhakkaktı. Kongreye Enver Paşa'nın geldiği zaman bu çok iyi görülmüştü.

Enver Paşa derhal geriye Moskova'ya dönmek istediğini iş başındakilere bir vesile bulup söyledi. Fakat onlar Enver Paşa'ya birkaç gün daha kongrede kalmasını söyleyince Paşa istemeye istemeye orada bekledi.

Yedi gün süren bu kongrede gece sabahlara kadar toplantılar oluyor muhtelif hatipler söz söylüyor ve hakikaten heyecanlı dakikalar geçiyordu.

1920 yılı Eylülünde Bakü'de toplanmış olan bir kongrenin asıl maksadı ve gayesi neydi?

O günün siyasi vaziyetlerini hülasa edersek bunun Müslüman olarak Şark milletlerindeki halkın sempatisini toplamak için yapılmış olduğunu derhal anlarız. Çünkü bu günlerden evvel Kafkasya'da birçok hadiseler olmuş. Türkistan'da yine birbirini kovalayan mühim vakalar cereyan etmiş. Umumi harbin son yıllarında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasındaki bir Ordu Bakü'ye kadar gitmiş, Bakü'de Milli Azerbaycan Devleti kurulmuş. Sonra Umumi Harp bitmiş, mütareke olmuş, Azerbaycan Devleti Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine iltihak etmiş.

Enver Paşa Moskova'da

Ve nihayet Enver Paşa İstanbul'dan sonra Almanya'ya ve oradan da Vilna üzerinden Moskova'ya geçmiş ve kongreye de iştirak etmişti.

İşte kongrede bu günlerin tarihi kısaca gözden geçirilmiş ve ittihada dâhil olan memleketlerden Müslüman olanlar arasında sempati toplamak gayesi takip edilmişti.

Bu hadiselerin en mühimleri Bakü'de cereyan ettiği için Kara Elmas merkezi olan bu şehirde kongre toplanmıştı.

Enver Paşa'nın Moskova'daki Odası

Moskova'da Paşa'nın hususi odasındayız.

Enver Paşa elinden yazı kalemini bıraktı. Sabahtan beri mektup yazmakla meşguldü. Fakat yazılacak o kadar çok da dost vardı ki..

Kalemi yine eline aldı. Bir mektup daha yazmak istiyordu. Lakin kaç gündür zihnini kurcalayan noktadan bir türlü kurtulamıyordu.

Esasen bu mektupları sırf bu düşüncesini unutmak maksadıyla, daha doğrusu oyalanmak arzusuyla yazıyordu. Zira mektuplarının içinde daima havadan sudan bahsediyor ve mühim, ciddi meselelere katiyen yanaşmıyordu.

Mektubu yazmak için yine teşebbüs etti. Fakat fikrini kurcalayan nokta üzerinde durmak ve kararını vermek zamanı gelmişti bile.

Hemen kalemi kâğıdı bıraktı ve ayağa kalktı. Yavaş yavaş oda içinde dolaştıktan sonra yatak odasına geçti. Ve şezlonga uzandı. Gözlerini duvarda sabit bir noktaya dikerek daldı.

Ne düşünüyordu. O esnada yanında bulunanlar ve parlak gözlerinin içine bakanlar onun kafasındaki bütün planları bir an içinde okuyabilirlerdi.

Böyle ne kadar kaldı bilinemez? Fakat düşündü düşündü. Nihayet büyük bir can sıkıntısının sebebini bulmuş ve ondan kurtulmuş insanlar gibi geniş bir nefes alarak süratle ayağa kalktı ve pencereye doğru giderek sokağa baktı ve kendi kendine bütün kafasındakileri birden söyledi.

Moskova'da hala ne bekliyorum?

Dudakları arasından istemeye istemeye fırlayan bu kelimelerin altında Enver Paşa'nın ne yapmak istediği kafasındaki planın ne olduğu gayet iyi anlaşılıyordu.

O günlerde İngilizlerle Sovyetler arasında şiddetli mücadele başlamış ve Sovyetler Şark milletlerini serbest bıraktıklarını bildirmişlerdi. Acaba kâğıt üstündeki bu karar hakikatte nasıldı? Enver Paşa bir gün evvel Kremlin sarayında Lenin ile bizzat konuşmuş saatlerce muhtelif meselelere dair müzakerede bulunmuş. Fakat kendi arzularından hiç birisini ona kabul ettirmek imkânını bulamamıştı. Esasen Lenin, Enver Paşa ile konuşurken daima kaçamaklı kelimeler kullanıyor ve esas mevzua temas edince derhal sözü değiştiriyordu.

Enver Paşa Lenin'in tabiyesini anladığı için o da mevzuu değiştirmiş ve havadan sudan konuşmağa başlamışlardı.

Bundan başka o güne kadar Enver Paşa, Sovyet Rusya'nın ileri gelen bütün şahsiyetleri ile teker teker görüşmüş ise de müspet bir neticeye vasıl olamamıştı.

Enver Paşa pencereden sokağa bakarken bu hadiseleri birer birer gözünden geçirdi. Vaziyetleri dinç kafasıyla sessizce bir kere daha mülahaza etti.

Kendi nokta-i nazarına göre Rusya'da bir iş yapabilmesine imkân yoktu. Ne yapacaktı? Günlerden beri kafasında planlarını çizdiği kararını acaba tatbik edebilecek miydi?

Düşündü taşındı, planlarını bir kere daha kafası içinde dolaştırdı. Ve nihayet kararını verdi. Muhakkak muvaffak olacaktı? O halde...

Moskova'da da hala ne bekliyorum... diye bir kere daha mırıldandı. Sonra kararını vermiş insanlara mahsus bir istirahat-i kalp ile masanın başına oturdu ve başladığı mektubu sonuna kadar bir hamlede tamamladı.

Giyindi ve biraz hava almak için sokağa çıktı. Mektupları da kendi refakatindeki adama vererek sert adımlarla Moskova sokaklarına daldı.

Akşam eve gelen Enver Paşa artık memnundu. Kararını derhal tatbik edebilecekti. Fakat...

Ertesi gün veda için gideceği Sovyet rüesasından sonra hayatı ne safhaya girecekti.

Umumi harbin sonunda.. Daha doğrusu bir sonbahar gecesi İstanbul'dan Cemal, Talat Paşalarla birlikte memleketi terk ettiği günden itibaren üç yıl geçmişti.

Enver Paşa Dönmek İstiyordu

Üç yıl... Boğazın karanlık suları arasında torpidoya ayak basarak bir daha göremediği İstanbul'dan ve güzel Boğazdan ayrıldığı geceden itibaren geçen bu günler birdenbire gözlerinde canlandı. Kırım'a ayak bastığı dakikayı düşündü. Yolda vermiş olduğu kararı tekrar hatırladı.

Kırım'dan bir yelkenli gemi veya motorla Kafkasya'ya geçmek oradan cepheye gitmek istiyordu. Fakat karşısında yenilmez, aşılmaz bir tabiat parçası, korkunç Karadeniz dalgaları vardı.

Kızan köpüren ve hiçbir kuvvete müsaade etmeyen Karadeniz'de bir motorla veya yelkenli ile seyahate atılmak bile bile Karadeniz'in meçhul dalgaları arasında mezarını aramak demekti Esasen Karadeniz'i çok iyi bilirdi. Dört defa yaptığı bu seyahatte en muazzam gemilerle Karadeniz'i aştığı halde yine birçok tehlikeler geçirmişti. Hele en son seferinde...

İstanbul'dan Kafkasya cephesindeki Orduyu teftişe gittiği anlarda geçirdiği fırtınalı günlerde Karadeniz'in ne müthiş bir felaket olabileceğini görmüştü.

Kırım'da bir yelkenli bulmak işten bile değildi. Fakat sonra.. Her şeye rağmen gitmeğe karar verdi ve bir motor tedarik etti.

Sükun bulan denizden istifade ederek Kırım sahillerinden uzaklaştı.. İki günlük sükunet Enver Paşa'yı arzusuna kavuşturmağa kâfiydi..

Ah iki gün hava iyi olsa.. Bazen arzular da güzel tesadüfler ile ne çabuk elde edilir.. İşte.. Birinci gün... Mükemmel bir deniz.. Biraz dalgalı da olsa bu kadar sıkıntıya dayanılır.. İkinci gün.. Öğleden sonra başlayan fırtına Karadeniz üstünde bir kabuk gibi dalgalanan gemiye meydan vermiyor. Fakat hedefe bir şey kalmadı. Ertesi sabah uzaklardan Kafkas sahilleri de görünecek. Lakin.. Dakikalar geçtikçe deniz köpürüyor, dalgalar büyüyor.. Motor her şeye rağmen daima ileriye gitmek istiyor.

Bir an insan arzusu ile tabiat karşı karşıya geldi. Ve nihayet insan et ve kandan ibaret bir vücudun kuvvetini topladığı kollar, tabiata karşı gelemedi.

Dümen dönmüyor.. Baştan gelen şiddetli dalgalar sanki "olmaz geçemezsiniz" der gibi gittikçe kuduruyordu. Biraz daha ısrar ederlerse hayat da gidecek..

Her şey bitti.. İnsan kuvveti karşısında tabiat baş eğdi ve motor mağlup ve münhezim bir ordu gibi geriye döndü. Arkadan gelen dalgalarla biraz daha hızlanan motor alabildiğine kaçan ordu bakiyesini andırıyordu.

Hayata mal olacak bu seyahat böyle ümit edilmeyen bir tarzda neticelenmişti.

Cemal ve Talat Paşalar henüz Kırım'da bulunuyorlardı. Enver Paşa arkadaşlarına iltihaktan başka çare bulamadı.

Fakat motordan müthiş surette soğuk alan Enver Paşa ikinci gün sabahleyin yatağında müthiş bir nöbetle gözlerini açtı. Hararet korkunç derecede yükselmişti. İştihası kesilmişti. Kesik kesik öksürüyor.. Ve adeta karşısındakilere dehşet saçıyordu.

Derhal bulunan doktorlar otelde iyi olamayacağını söylediler. Enver Paşa hastahaneye kaldırıldı. Lakin arkadaşlarını bir taraftan da istikbalini

düşünen Paşa her gün biraz daha eriyor, hastalığına sanki kendi yardım ederek daha fazla artmasına uğraşıyordu.

Doktorların tavsiyesi boşuna idi. O kafasında hep yarını düşünüyordu. Ne olacaktı? Hele Cemal ve Talat Paşalar giderlerse kendisi ne yapacaktı?

Arkadaşları kendisini her gün ziyaret ediyorlar ve iyi olması için mütemadiyen telkinlerde bulunuyorlardı. Kalbi biraz müsterih olan Enver Paşa hastahanede doktorların tavsiyesini tatbike başlayınca kısa bir zamanda kendine geldi. Fakat çok zayıflamıştı. Hastahaneden çıktığı gün çok mecalsizdi. Arkadaşları onun bu gününü bekledikleri için o çıkar çıkmaz hemen Avrupa'ya gitmeğe karar verdiler.

- Avrupa'ya...

Bunun Almanya'dan başka bir yer olamayacağı aşikârdı. Bir gün Berlin sokaklarına bu üç Paşa ve Bedri Bey göründüler.

Berlin'de Yer Yer Çarpışmalar Oluyordu

Eski Osmanlı veziri, eski Osmanlı başkumandan vekili, eski bahriye nazırı Berlin sokaklarında böyle mi görünmeliydi?.. Enver Paşa eski günlerini hatırladı... Umumi harp senelerinde Almanya'ya giden Enver Paşa çoluk çocuk, kadın erkek, genç ihtiyar milyonca Berlinlinin alkışları ve önüne atılan çiçekleri arasından geçip gitmişti. Bugün korkak ve ürkek adımlarından çekinerek Berlin'e giriyorlardı.

Almanya da o günleri en karışık zamanlarını yaşıyordu. Almanya İmparatoru İkinci Vilhem rütbe ismiyle Kayser Vilhem çoktan Hollanda'ya firar edip gitmiş memleket karmakarışık bir hale girmişti. Bir tarafta sosyalistler, diğer tarafta muhtelif fikirlere sahip olanlar post kavgasına girişmişler birbirleriyle mücadele ediyorlardı.

Hatta Enver Paşa Berlin'e girdiği gün Berlin'de yer yer çarpışmalar olmuş, tüfekler patlamıştı. O gün ne korkunç bir gündü... Kadınlar bağırıyor, çocuklar ağlıyor, sağdan soldan emirler yükseliyor, karşıdan gelenlere mitralyöz sesleri ile cevap veriliyor ve şehir sokaklarında yer yer patlayan mermiler herkese dehşet saçıyordu.

Enver Paşa bu patırdı arasında oturmuş olduğu otelde kendisine bir yer tedarik etmişti. Fakat sokakta ve otelin etrafında öyle şiddetli çarpışmalar

ve silah patlamaları olmuştu ki... Paşa da nihayet otel odasındaki penceresinden bir silah ile onlara mukabele etmekten, daha doğrusu kendisini müdafaa etmekten başka çare bulamadı. Almanya hakikaten en karanlık günlerini yaşıyordu.

Memlekette asayiş namına hiçbir şey yoktu. Yiyecek azalmıştı. Gıda tedarik etmek imkânı zorlaşmıştı yabancılar değil yerliler bile tam bir sıkıntı içinde idi. Enver Paşa, arkadaşlarıyla birlikte Almanya'ya geldiğinden birazda pişman olmuştu. Aksi gibi öyle zayıftı ki... İlk iş Berlin civarında ve yahut Almanya'nın her hangi bir şehrinde iyi bir sanatoryum tedarik etmekti. İyi doktor bulunmasını istiyordu. Bu sıralarda kendisine en çok yardım eden Talat Paşa oldu. Bu eski politika arkadaşı, eski vezir eski başkumandan vekili olan arkadaşına bu zayıf günlerde elinden gelen her türlü iyiliği yapıyordu.

Derhal bir sanatoryum tedariki için uğraşmış ve böyle iyi bir yerde bulmuştu. Enver Paşa burada en kısa zamanda, kaybetmiş olduğu kuvveti toplamak istiyordu. Hemen sanatoryuma yattı. Bir taraftan da İstanbul'da bulunan zevcesi Naciye Sultan'a haber göndermek ve vaziyetini anlatmak istedi. Kamil Bey yanındaydı. Talat Paşa ile birlikte bu meseleyi düşündüler ve Kamil Bey'i İstanbul'a göndererek Naciye Sultan'ı Almanya'ya getirmeğe karar verdiler.

Bu suretle Naciye Sultan da Almanya'ya gelecek olursa Enver Paşa biraz daha geniş nefes alacaktı. Esasen İstanbul'da bulunan babası, dayısı ve kardeşi hakkında türlü türlü şeyler duymuştu. Birisi Malta'ya sürülmüş, diğeri esir edilmiş velhasıl ailesi dağılmıştı.

Enver Paşa biraz daha kuvvetlenince derhal siyasi faaliyete geçmeyi muvafık buldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti azalarından olup Almanya'da bulunan arkadaşlarıyla temasa geçti. Yeniden bir birlik yapmak emelinde idi. Bugünlerde Radek ile muhabereye girişerek Rusya'ya geçmek istediğini bildirdi. Enver Paşa'nın bu arzusu çok çabuk kabul edilmedi. Moskova, Paşa'nın Rusya'ya geçmesini her nedense istemiyordu.

Bugünlerde Rusya, Türkiye ile iyi geçinmek istiyor ve Kafkasya'daki milletlere de hürriyet verdiği ilan ediyordu.

Enver Paşa bu vaziyetten istifade ederek Rusya yoluyla tekrar Türkiye'ye dönmek arzusunda idi. O günlerde Türkiye'de birçok felaketler oluyordu. 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilmişti. Türkiye'nin istikbalini karanlık görenlerin sayısı da günden güne artıyordu.

İşte bugünlerde Enver Paşa yanında Bahaettin Şakir Bey[29] olduğu halde bir tayyare istasyonundan Moskova'ya hareket etmişti.

Tayyarenin yolcu defterinde Ali Bey isminde bir müstear isim yazılmıştı. Bu şahsın Enver Paşa olduğunu Bahaettin Şakir Bey'den başka bilen yoktu.

Tayyare hareket etti. Fakat!.. O karışık günlerde gökyüzünde beliren tayyare herkesin nazarı dikkatini celbetti. Bir taraftan Alman diğer taraftan Rus casusları Ali Bey ismindeki meçhul şahsın hüviyetini tespit etmekte müşkülata tesadüf etmediler.

Konvoya gelen tayyare istasyondan aldığı emir üzerine derhal aşağıya inmek mecburiyetinde kaldı.

Rus casusları Ali Bey hakkında sıkı tahkikat yaptılar ve Paşa'yı da hapse attılar.

Kovno hapishanesine[30] atılan Enver Paşa daha ilk günü derhal hapishane müdürüne müracaat ederek kendisinin Ali Bey olduğunu isbat etmek istedi. Fakat birinci günkü müracaat boşa çıkmıştı.

Bahaettin Şakir ise bu esnada serbest bırakılarak derhal Berlin'e iade edildi. Enver Paşa hakkında yapılan tahkikat müspet netice vermeyince Kovno hapishanesi duvarları arasında günler birer birer geçmeye başladı.

İkinci gün idi. Enver Paşa hapishanede misafir olduğu,[31] odadaki arkadaşlarıyla birer birer dost olmak istedi. Bunlardan birçokları şüpheli adamlardı. Ne oldukları belirsizdi. Daha fazla vakit kazanmak ve saatini öldürmek emeliyle konuşmağa mecbur olduğu için bütün hapislerle gevezelik etti. Lakin bu Enver Paşa için hapiste geçen dakikalar birer asırdan uzundu.

Hapishane müdüriyeti vasıtasıyla yaptığı bütün müracaatlar ise hep semeresiz kalıyordu. Ne olacaktı? Bir taraftan Almanya'ya, diğer taraftan Moskova'ya haber verdi. Bütün bu müracaatlardan bir şey çıkmıyordu.

Hapishanede iki gün kalmayı bile fazla bulan Enver Paşa bir hafta .. Derken nihayet üçüncü haftayı da dört duvar arasında geçirmişti.

Hapiste geçen dakikalar da öyle uzundu ki.. Böyle dört duvar arasında vatandan uzak yabancı memleketlerde ve yabancı dil ile konuşan adamlar arasında kalmak Enver Paşa'ya ağır geliyordu. Ne yapabilirdi? Yabancılarla, kendi gibi hapis olanlarla konuşmaktan zevk alamaz olmuştu.

Artık her gün bahçeye çıkıyor hapishanenin bahçesinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyor. Kafası içinde bir şeyler kuruyor. Fakat bunların hepsi bir sigara dumanı halinde uçup

Gidiyordu. İkinci ay olmuştu. Enver Paşa her gün hapishane müdüriyetine yine müracaat etti.

Bir gün, iki gün, hatta gün de iki üç defa yaptığı müracaatların semeresi ancak ikinci ayın sonunda tahakkuk etti.

Hapishane müdürü bir gün Enver Paşa'yı çağırarak şunu tebliğ etti:

- Hapishaneden çıkar çıkmaz doğruca Berlin'e döneceksiniz.

Enver Paşa için bu en büyük müjdeydi. Artık Moskova'yı falan o dakikada hayalinden çıkarmıştı. Derhal hürriyete kavuşmak istiyordu.

Hapisten çıkınca doğru Berlin'e gitti. On beş gün kadar Berlin'de otelde oturdu. İstirahat etti. Yedi içti. On beşinci gün yine Moskova'ya müracaat ederek geleceğini bildirdi.

Moskova'dan muvafakat cevabı alınca hemen bir tayyare kiraladı. Bu tayyare ile Riga üzerinden Rusya'ya gitmek münasip olduğunu da öğrendi. Tayyare ile Riga'ya gelir gelmez Riga polisleri Enver Paşa'nın karşısına dikildiler.

- Pasaport...

Paşa'nın pasaportu vardı. Her şeyi muntazamdı. Fakat Rusya'ya geçmek için vizesi yoktu. O zaman vizeye pek ziyade ehemmiyet veriliyordu. Enver Paşa yine tevkif edildi ve Volmar hapishanesine sevk edildi.

Bu seferki mevkufiyet Enver Paşa'ya birinci seferki kadar tesir etmemişti. Nasıl olsa kurtulacağına emindi. Ancak!.. Mevsim sonbahardı. Günden

güne kısalan gündüzler insanın üzerinde öyle fena tesir yapıyordu ki.. Geceler bir türlü sabah olmuyor Enver Paşa'yı da uyku tutmuyordu.

Hemen her gece karanlıklar çekilip sabahyıldızı doğduktan ve tanyerinden çıkan ilk kızıllıkla hapishane penceresinden içeriye girdikten sonra gözüne uyku geliyordu.

Müracaatlar... Günlerce, haftalarca sürdü. Tam üç buçuk ay sonra idi Enver Paşa pasaporttaki ismin müstear olduğunu ve kendisinin hakikaten Enver Paşa, eski Osmanlı İmparatorluğu Başkumandan Vekili olduğunu ispat ettikten sonra serbest bırakıldı. Moskova'dan gelen emir üzerine derhal yola çıktı.

Artık memnundu. Uzun zamandan beri çilesini çektiği, sıkıntıya girdiği emeli tahakkuk ediyordu. İşte Moskova yolundaydı.

Moskova'ya gelen Enver Paşa hayret içinde kaldı.[32] Kendisine öyle muazzam bir istikbal merasimi yapmışlardı ki. Çok samimi olan bu hüsnü kabul karşısında Enver Paşa iki defa tevkif edildiğini hapishane köşesinde geçirdiği günleri bir an içinde unuttu.

Hatta gördüğü bazı şiddetli muameleleri bile derhal hafızasından sildi. Moskova'da ileri gelenler Enver Paşa'ya her gün daha büyük ve daha samimi bir muamele gösterince Enver Paşa da onlara karşı bağlılıklarını göstermek mecburiyetinde kaldı.

İlk günlerde çok samimi ve dürüstâne konuşmalar cereyan etti. Fakat bunların hepsi havadan ve sudan ibaretti.

Enver Paşa bu konuşmalarda arada sırada kendi fikirlerinin sondajını yapıyor, nasıl karşılanacağını öğrenmek istiyordu. Moskova'daki ileri gelenler ise güya bununla alakadar olmayarak derhal mevzuu değiştiriyorlardı.

Günler böyle geçti. Bu esnada Moskova'da hiçbir ciddi mevzua temas edilmedi.

Enver Paşa bir taraftan buna kızıyor fakat eski bir politikacı sıfatıyla vaziyeti müsait bulmadığı için alenen istediğini de anlatamıyordu.

Mamafih muhtelif şekildeki kelime oyunlarından, mevzuu mütemadiyen evirip çevirip bir noktaya getirmesinden kanaati çok iyi anlaşılıyordu.

Enver Paşa Yurda Dönmek İstiyordu

Enver Paşa tekrar Türkiye'ye dönmek istiyordu.

Fakat bugünlerde Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emir üzerine Moskova'ya Bekir Sami Bey[33] gelmişti. Bu vaziyet karşısında Enver Paşa vatana müfit oluncaya kadar Rusya'da kalmak mecburiyetinde olduğunu anladı.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın başladığı Milli hareket bir an içinde bütün Türk Yurdunu sarmıştı.

Mustafa Kemal Paşa bütün Milli kuvvetleri bir bayrak altında toplamış kongreler akdederek "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti"ni teşkil etmiş ve 1918 yılında o günkü vaziyet ile hasıl olan felaketlere ve tehlikelere karşı milli vahdeti temin etmişti.

16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal edilmiş, Nisanda Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanmış ve Ağustosta da Osmanlı İmparatorluğu Sevr muahedesini imza etmişti.

Fakat Türk yurdu Osmanlıların idaresi altındaki memleket değildi. Milli vahdeti temin etmiş olan Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi reisliğine seçilmiş ve Türk yurdunda yeni bir hayat başlamıştı.

Enver Paşa büyük bir heyecan içinde Türkiye'nin düştüğü bu vaziyet karşısında çırpınıyordu. Hariçten Türkiye'ye yardım etmek istiyordu. İki defa Almanya'ya giderek büyük bir İslam kongresi akdetmeğe karar verdi. Fakat sonra bunu Moskova'da da idare edebilirdi. İleri gelenlerle bu maksatla görüşmek istedi. Moskova'nın ileri gelenleri o günlerde harici siyasetle fazla meşguldüler. Daha fazla Garba ehemmiyet veriyorlar büyük devletlerle mücadele ediyorlardı.

Talat Paşa'nın Şehadeti Haberi Gelince

Şarka, evvelce Rus hudutları içinde bulunan memleketlere ve Asya'daki diğer milletlere ehemmiyet vermiyorlardı. Esasen bu milletlerin tamamen hürriyetini kabul ettiklerini de kararlaştırmışlardı.

Enver Paşa bu vaziyetten, istifade ederek Şarka ehemmiyet vermek ve orta Asya'daki Müslüman memleketlere yardımda bulunarak Türkiye'ye dönmek emeline düşmüştü.

Fakat bunu tatbik etmek biraz zordu. Filvaki Sovyet rüesası Müslüman memleketlere alakadar olmak istemiyorlarsa da bir taraftan da Kafkasya'yı elde bulundurmak prensibini takip ediyorlardı. Bu maksatla birçok politika temaslarına girişmişlerdi.

Çünkü Kafkasya'da muhtelif dillerin ve milletlerin bulunduğu bir harita vardı. İşte Kafkasya'da muhtelif şekillerde faaliyette bulunurken 1921 yılının ilk ayları gelmişti.

Sovyet rüesası bugünlerde orta Asya memleketleriyle ve cenubi Asya'daki devletlerle de temas ederek bu hudutların tersin etmek istediler. Bu politikaya yeni bir hız verdiler. Ve 26 Şubatta Moskova'da İranlılarla bir dostluk mukavelesi imzaladılar. 28 Şubatta da Afganistan'la dostluk mukavelesini tamamladılar.

Hatta bu mukavelenin yedinci ve sekizinci maddelerinde Şark milletlerinin hürriyeti ve bu arada da Buhara ile Hive'nin istiklali de tasdik edilmiş oluyordu. Ve Sovyetler bu istiklalin muhafazasını üzerlerine alıyorlardı. Bu mukavele ile Sovyet Rusya tamamen Şark milletlerinin istiklalini kabul etmiş demekti. Aradan çok geçmeden 4 Martta Sovyet rüesası ile Buhara arasında bir mukavele imzalandı. Bu faaliyet devam ederken yeni Türkiye ile Afganistan arasında da bir dostluk mukavelesi imzalanmıştı.

Enver Paşa bu mukaveleler olurken kendisine büyük bir iftihar hissesi çıkarmak istiyordu. Bilhassa Orta Asya'daki Buhara ve Hive gibi memleketlere istiklal verilmesini çok yerinde buluyor ve Sovyet rüesası ile bu noktada konuşurken anlattığı fikirlerinin tatbik sahasına geçmesinden memnun olduğunu her vesile ile izhar ediyordu.

Bugünlerde Orta Asya ile diğer memleketlerdeki Müslümanlar arasında da bir birlik yapılmasına çalışılıyordu. Hatta Berlin'de "Livaül İslam"[34] namında bir de gazete intişara başlamıştı. Bu gazetede Müslümanlar arasındaki birliğin fikri müdafaa ediliyor ve Rusya'daki ittifaklardan da bahsediliyordu.

Enver Paşa Rusya'da bulunurken Müslümanlar arasındaki birlik fikrinin tahakkuku içinde çalışmıştı. Esasen Ruslar da buna taraftarlardı. Başka memleketlerin idaresi altında yaşayan bazı İslam memleketlerindeki halkın hürriyete kavuşmasını istiyorlar ve bu maksatla çalıştıklarını söylüyorlardı. Hive ile Buhara mukaveleleri de bunların canlı misali idi.

Bugünlerde idi. Moskova'da nihayet Enver Paşa'nın kulağına kadar gelen bir haber çalkandı. Ertesi gün bu haber ajans havadislerine resmen bildirildi.

-15 Martta Talat Paşa Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürülmüştür.[35]

Enver Paşa bu havadisi okuyunca Beyninden vurulmuşa döndü. O en aziz dostu, parti arkadaşı, uzun zaman beraber aynı maksatla çalıştığı fikir arkadaşı vurulmuş ve öldürülmüştü.

Enver Paşa bu habere inanmak istemiyordu. Fakat hakikat meydanda idi. Ajans telgrafları bütün tafsilatıyla bu ölüm haberini bildiriyorlardı. Enver Paşa'nın buna çok canı sıkıldı. Bir haftadan fazla otelden bile dışarı çıkmadı. Ajans haberlerini getiriyor onları okuyordu.

Çok mukadderdi. Bu kederini arttıran en büyük sebep bir yabancı kurşunuyla yabancı yurda vatandan uzak bir şekilde ölüm idi.

Kendisi böyle öldürülmesini katiyen istemiyordu. Hele bir yabancı kurşuniyle ölmesini katiyen arzu etmiyordu.

Dostunun zıyaı kendisine iki acı birden vermişti. Evvela bir dostu kaybetmişti. Sonra da aklına gelmeyen bir hadise olmuş, arkadaşı yabancı memlekette yabancı kurşununa kurban olarak bu fani dünyaya gözünü kapamıştı.

Enver Paşa, suikastı yapan adam hakkındaki muameleyi adım adım takip etti.[36] Fakat ne olacaktı? Talat Paşa gibi bir dostu kaybolduktan sonra onun intikamını nihayet bir adamla alınacaktı.

Enver Paşa dünyada böyle çok zalimane hareketler olduğunu bilmiyor değildi. Lakin şu dakikada buna karşı koyacak hiçbir kuvvete malik değildi.

Esasen birçok inkılâplarda büyük hadiseleri vukua geldiğini de görmüyor muydu? İşte Moskova'da meşhur Kremlin sarayı Kızıl Meydan... Meşhur

Katederal... Heykelleri kırılmış kiliseler... İnkılâp yolunda mahvolanlar. Çekalar. Bunların faaliyeti. Enver Paşa Talat Paşa'nın ölümünden sonra uzun müddet teessürünü gizleyemedi. Nereye gitse, nerede bulunsa, kiminle konuşsa hep onu düşünüyor ve Osmanlı İmparatorluğunun sadrazamını bir türlü unutamıyordu.

Filhakika bu vefakâr arkadaşı kolay kolay unutulamazdı.

Enver Paşa Buhara Yolunu Tuttu[37]

Enver Paşa artık kendi vaziyetini tamamen tespit etmek istiyordu. Programını da hazırlamış, gideceği yılları da tamamen kararlaştırmıştı.

O günlerde Moskova'da yiyecek içecek buhranı vardı. Muayyen nispette ve vesikalarla ekmek veriliyor, yiyecek dağıtılıyordu. Enver Paşa bunları gördükçe Moskova'da oturmanın faydasız olduğunu tamamen anladı ve 1920 senesi Birinciteşrin[Ekim] ayının ortalarında Moskova'dan ayrıldı.

Bu çıkış Moskova'ya gelişte tamamen aksi vaziyette oldu. Onu büyük bir dostluk ve samimiyetle karşılayanlar şimdi giderken o kadar büyük bir teşyi merasimi yapmadılar.

Formaliteyi tamamlamak için, bulunan birkaç kişi arasında Enver Paşa Moskova'ya veda etti ve Buhara yolunu tuttu. Enver Paşa Buhara yolunda kendini yeniden hayata kavuşmuş kadar mesut buldu. Hatta en çok sevdiği Talat Paşa'nın acısını bile bu hürriyete kavuşmuş olduğu için unuttu.

Moskova'da ne kadar hoşa gitmeyen günler yaşamıştı, istediğini yaptıramıyor, kararsız oturup duruyordu. Uzun müddet istediğini yaptıran, projelerin derhal tatbik sahasına koyan bir insan için bundan büyük azap olur mu?

Enver Paşa Buhara yolunda hep hürriyeti düşünüyor ve yeni yapacağı işlerin tatbik şeklini kararlaştırıyordu. Enver Paşa bu seyahatinde yalnız değildi. İlk gününden beri kendisine refakat eden yaveri Muhittin Bey[38] vardı.

Enver Paşa ile Muhittin Bey trenin kompartımanında günlerini ve haftalarını geçirdiler. Tren uzun ovalardan geçerken kompartımanın

penceresinden bakıyorlar ve Birinciteşrinde [Ekim] henüz ekilen tarlaların acıklı halleri karşısında konuşuyorlardı.

Nihayet Müslüman ülkesine girmişlerdi. Günlerden beri Rus köyleri içinden geçen tren yeni bir âleme girmiş gibi idi. Artık her şey değişmişti. Bazen ufak köylerin içinden geçerken minarelerden yükselen ezan sesleri duyuyor ve kendini bambaşka bir âlemde buluyordu.

Bu alem.. Çocukluğundan beri geçirdiği günlerin âlemi... Babasının, annesinin telkin ettiği hayat... Enver Paşa bu yeni âleme gelince birdenbire başkalaştı. Güzel fakat solgun çehresinin rengi derhal pembeleşti. Güzel taranmış bıyıklarını muntazam şekilde büktü. Donuk gözlerine parlaklık geldi. Damarlarında cevelan eden kan ona bambaşka bir hayat veriyordu.

Nihayet Buhara'ya gelmişler

Buhara..

Müslümanların mukaddes Buhara dedikleri bu mukaddes yurda nihayet Enver Paşa da kavuşmuştu.

Uzun yıllardan beri hasretini taşıdığı bu şehir işte karşısında duruyordu. Fakat bu şehir bugünkü haliyle çok acınacak vaziyette idi. Binaların birçokları harap olmuştu. Hele yükselen kubbeler altındaki binaların mühim bir kısmı bakımsız kalmıştı. Enver Paşa yanında Muhittin Bey olduğu halde sokaklardan geçerken kendi kendilerine adeta şaşırmışlardı.

Meşhur Buhara burası mıydı?

Hatta meşhur Macar Türkiyat mütehassısı Vamberi'nin[39] bahsettiği meşhur Buhara şehri bu muydu?

Vamberi:

-Mekke değil. Buhara İslam dünyasının en mukaddes isimlerinden biridir. Diyordu.

Filhakika Buhara böyle idi. İslam âleminin mukaddes şehirlerinden birisi sayılıyordu. Fakat bugünkü Buhara değil. O eski müstakil Buhara idi.

Güzel camiler, Medreseler, hanlar hamamlar.. Türk mimarı sanatının en güzel eserleri. Orta Asya'daki Müslüman Türklerin göğsünü iftiharla

kabartan tarihi binalar. Muazzam abideler. Yüksek kubbelerde parlayan hilaller. Hele bu binaların üstündeki işlenme, kabartma eserler. Sanat fikri olan herkesi hayrete düşürecek derecede güzeldi. Bunlardan başka büyük Türk Müslümanların mezarları üstündeki sanatkârane mezar taşları Türklerin ne derece çalışkan ve sanata bağlı olduklarını gösteren ayrı birer vesika halinde duruyorlardı.

Şehir ortasındaki tepenin üstünde Emir'in sarayı bulunmakta idi. Bu saraya bir kere bakanlar Şarkın güzel ve sihirli hayatının canlı misalini karşısında canlanmış görebilirlerdi.

Hele içeride muhtelif renklerin karışmasıyla meydana çıkan boyalar adeta insana geniş bir huzur vaat ediyordu. Mamafih kışın soğuk günlerinde titrek ziyalar pencereden sızarken insana bir heyecan veren sahneler de vardır. Fakat ilkbahardan itibaren bütün mevsimlerde bu güzel binalar hakikaten bakanları gaşyedecek derecede sihirlidir. İlkbaharda dağlarda karlar eriyip sular taşmağa başlayınca Buhara'ya müthiş bir canlılık gelir. Bayırdan itibaren şimaldeki ovalara Aral denizine ve üst yurda kadar olan bütün mıntıka halkı Türkmen, Tacik, Hindular, Afganlılar hepsi Buhara'ya dolar.

Tacirler, alışveriş yapanlar, durmadan gelip giden kervanlar, kışın soğuk günlerinde saklanmış olanların yeniden hayata kavuştuğunu gösterir.

Bugünlerde Buhara sanki bir meşher manzarası verir. Kırmızı, Beyaz, yeşil sarıklar, kırmızıların kahve renkli elbiseleri Afganlıların Beyaz yünden kaftanları diğer milletlerin muhtelif renk ve şekildeki kıyafetleri derhal nazarı dikkati çeker. Buhara çarşısı bugünlerde bir papatya tarlası, muhtelif çiçekleri bir araya toplamış bahçe manzarası verir.

Sabahları alaca karanlıkta çanlarını çala çala şehre giren kervanların sesleri, develerin yassı ayaklarıyla sessizce geçişleri, Beygirlerin kişnemeleri, eşeklerin bağırmaları, köpeklerin havlamaları ile dolar.

Buhara'da Çarpışan Muhalif Fikirler

Bütün mevsimde sessizce bekleşen kuşlar da sanki birdenbire canlanır. Uzaktan gelen leyleklerin takırtıları kulakları doldurur. Velhasıl her tarafta canlı bir hayat devam eder. Çarşıda muhtelif dillerle yapılan alış verişler, minarelerden yükselen müezzinlerin yanık sesleri ile birdenbire camiler dolar boşalır. Yine alışveriş başlar. Bugünlerde bütün Buhara bir Pazar

haline gelir. Sokaklar, açık dükkânlar olunur. Baştanbaşa tezgâhları yapılan işler meydana dökülür. Artık sesi kuvvetli olan malını satmağa, müşteri aramağa koyulur.

Yerlere serilen halılar. Sert ellerin altında okşanan yumuşak tüyler. Velhasıl her tarafta ayrı bir manzara... Ayrı bir renk, ayrı bir ticaret çeşidi.. Dünya piyasasında bulunmayan, görünmeyen mallar. Beygir kayışlarından, yurt çöllerine kadar, keçelerden halılara kadar her şey..

Bu malların ve kalabalığın arasında uzun hırkalar giymiş olan Buharalılar gezerler. Onların ciddi, vakur halleriyle yavaş yavaş çarşıda, pazarda, sokaklarda dolaşması çok büyük hürmet ve muhabbet toplar. Esasen halkın mühim bir kısmı muhtelif cami ve medrese mensuplarıdır. Mukaddes türbelerin, Ulya Paşa, İsmail Samuni, Eyüp Peygamber, Babani Şeyh ve bunlar gibi yüzlerce tarihi eserlerin hadımları olan Buharalılar evlerine döndükten sonra yine camilerine mescitlerine giderler.

Pazar vesilesiyle camileri dolduran binlerce Müslüman arasında dervişler de göze çarpar. Muhtelif milletlere mensup olan bu adamlar halkın muaveneti ile yiyip içip dua ederler.

İlkbaharın tatlı günleri başladığı zaman Buhara'da güller açar, çiçekler etrafı sarar. Hele Hazreti Bahaettinin türbesi civarındaki gül bahçesinde güller açınca "Kızıl gül bayramı" başlar. Bu bayramda güller toplanır. Herkes göğsüne güller takar. Bugünlerde etraftaki bahçelerde güzel meyveler de olmuştur. Bu meyveler de denk denk getirilerek satılır.

Yaz gelince bütün meyveler pazara dolar. Erik, elma, üzüm...Etrafı sarar...

Pazar devam ettiği müddetçe Buhara'nın etrafı geceleri bir senelik, bir bayram günlerine döner. Çünkü göçebe halde yaşayan ne kadar halk varsa hepsi şehrin etrafındaki boş araziye çadırlarını kurmuşlardır. Işıklar pırıl pırıl yanar. Buhari'yi Şerif bütün bu halkın kültür ihtiyacı vazifesini de görür. Sonbahar ve kış mevsimlerinde dünyada hep bitenlerden bihaber yaşayan insanlar burada dünya ilimlerini elde ederler. Göçebeler çocuklarını medreselere gönderirler. Mevsim gelince giderler. Ertesi mevsim yine faaliyete başlar.

Bu kadar muhtelif milletleri bir araya toplayan Buhara büyük bir asayiş ve inzibata da lüzum yoktur. Göçebeler şehre gelince çekingen olurlar.

Uzak yerlerden gelenler de Buhara'yı şerifte bir kötü hareket yapmanın en büyük cezaya çarpılacağını düşünürler.

Bunu bilen Buhara Emir'i evvelce Rus çarlığı zamanında Ruslara memleketin umumi asayişini teslim etmişti. Ve:

-Ben ordu istemiyorum. Ruslar bu memleketin asayişinden mesuldür. Filvaki fazla paraya mal oluyordu.

Diyordu Filhakika o zamanlarda hükümet Emir Said'in asayişinde idi. Sonra Emir Said Abdülvahid Han 1918'de çekilmiş yerine Said Miri Halim Has vazifeler almıştı. Mamafih bugünlerde Buhara'da yeni bir hayat başlamış ve yeni zihniyet memlekette günden güne kuvvetlenmişti.

Genç Buharalılar muhtelif üniversitelerde bilgi sahibi olup memleketlerine dönünce Demokrat İnkılapçı Komite isminde birde birlik kurmuşlardı. Esasen Rusya'nın diğer taraflarında da Türkçü gençler çoğalmağa başlamıştı. Bütün yenilikleri kabul eden gençler inkılap ve fikirleri yaymak için bir gazete lazım olduğunu düşünmüşler ve "Tercüman"[40] ismindeki gazeteyi tesis etmişlerdi. Bunların başında Kırım'da Bahçesaray'da bulunan İsmail Gasprenski[41] vardı.

Bu zat "Tercüman" ile yalnız Kırım'daki değil, bütün Türk illerindeki mekteplerde, idare şekillerinde yenilik yapılmasını istiyor ve maksatla mütemadiyen neşriyat yapıyordu.

İsmail Gasprenski'nin "Tercüman"ı Buha-ra'daki gençler arasında da okunuyor ve onun sözleri sanki bir emir gibi telakki ediliyordu.

Genç Buharalılar komitesi yeni fikirlerin tatbik sahasına konması için komite efradının çoğalması lazım geldiğini bilmiyorlardı. Bu maksatla memleketin her tarafında propagandalar yapıyorlar ve azalarda günden güne çoğaltıyorlardı. Nitekim yıldan yıla genişleyen genç komite azaldı. 1917 yıllarına geldikleri zaman memlekette geniş bir birlik yapmağa muvaffak olmuşlardı.

Rus İnkılâbı olunca

1917'de Rus İnkılâbı olunca Buhara'dan kendi vaziyetlerini anlayan, bilen ve memleketin kıymetini takdir eden asri zihniyette bir Buhara gençliği

vardı.

Gençlik inkılâp günlerinden istifade ederek Buhara'yı da istiklale kavuşturmak için çalışmak istiyordu.

Mamafih Buhara Emir Alim Han ilk günlerde kendi halinde yaşayıp gidiyordu. Rusya'daki inkılâbın ne vaziyet alacağını bilmediği için eski günlerdeki programını katiyen bozmamıştı.

Sabahları harem dairesinden çıktıktan sonra adamlarıyla birlikte selamlık dairesine geliyor. Burada kendisini ziyaret etmek arzusunda bulunanlarla tamamen hususi mahiyette görüşüyor. Sonra öğleye kadar eve gidiyordu. Esasen kartal avına bayılırdı. Çok zamanlar öğle yemeğini av peşinde dağlarda, bayır eteklerinde yiyor, neşeli bir avcı olarak öğleden sonra sarayına dönüyordu.

Akşamları kendisinin çalgı heyetini kabul ediyor. Onların müzik havalarını dinliyor. Ahbapları, dostlarıyla neşeli saatler geçiriyor ve sonra eğlencesini tamamlıyordu. Yazları da Buhara'nın çok uzakta olmayan sayfiyedeki sarayına çekilip orada ateş renkli güller bahçesinde gününü gün ediyordu. Mamafih birçok yıllarda yazın Kırım'da Yalta'da bulunan Emirler semtindeki sayfiyesine çekiliyor kışın Orta Asya'nın soğuk havalarında geçirdiği günleri Karadeniz'in şirin sahillerinde neşeye kalbediliyordu. Günler bazen ne çabuk geçer. Yazlar, kışlar derken nihayet inkılâp günlerinde Buhara Emir'i de Buhara'daki sarayında bulunuyordu.

Rus ordusu Türkistan'da!

Gençler inkılâp günlerinin Avrupa'dan nasıl olsa Asya'ya sirayet edeceğine kâniydiler.

Mamafih Buhara'nın da artık uyandığını ve memlekette yenilik yapmak, halkın fikrini açmak lazım geldiğini bildikleri için buna göre çalışıyorlardı.

Esasen komitenin azası günden güne artmıştı. Harpten dönen gözü açılmış Avrupa'yı görmüş birçok Buharalı gençler de memlekete döner dönmez komiteye iltihak ediyorlardı.

Emir Said Miri Âlim Han da gençlerin bu hareketlerinden, faaliyetinden, yeni hayata karşı gösterdikleri alakadan dolayı memnuniyetini gizleyemiyor ve onlarla yakından temasta bulunuyordu.

Mamafih Hanın alakası kolay olmamıştı. Gençler Avrupa'daki inkılâptan sonra Buhara'da da bir olacağına kâniydirler. Bunun için nihayet bir gün bayrakları açtılar. Emir'in sarayına kadar çıktılar. İstediklerini açıktan açığa söylüyorlardı.

Bir tufan gibi dalgalanan Buharalıların bu hareketi bir an içinde bütün Türkistan da harekete geçmişti. Bütün civar şehirlerdeki halk tabakaları da Buharalıların münevverlerin arzusunda tekrarlıyordu.

Emir gençliğin bu tarzdaki hareketinden ilk anda memnun olmadı. Zaten tedbirli bulunmağa ihtiyatlı hareket etmeği kendisine prensip yapan Emir; gençliğin galeyanını henüz nabemevsim telakki ediyordu.

Fakat gençler bir taraftan Emir'e müracaat ederken diğer taraftan da Bolşeviklerin müzaheretini çoktan temin bile etmişlerdi.

Nitekim Bolşeviklerle temas eden Buhara gençleri Emir'in derhal cevap vermesi üzerine Bolşeviklerden yardım istediler. Bugünlerde de Kızılordu 10 Mart 1918'de Buhara hududuna gelip çattı.

İki günlük muhasaradan sonra Kerminey şehrini işgal etti.

Kızılordu'nun Türkistan üzerine göndermiş olduğu kıtaların başında Kolessov ismindeki komiser bulunuyordu.

O günlerde henüz otuz yaşında bulunan bir zat bir saat fabrikasında amele iken zekâsı sayesinde arkadaşları arasında kendisini göstermiş ve nihayet Taşkent'teki Bolşevik hükümete şef de olmuştu.

Komiser Kolessov, Kerminey'i işgal ettikten sonra ise ültimatomu verdi.

Ültimatomda Buhara gençliğinin Bolşeviklerin dostu olduğunu onların arzularının yapılmasını ve bunları kabul ettiği takdirde kendisine de dokunulmayacağını bildiriyordu.

Emir Orov ile Buhara yakınlarına kadar gelerek ültimatom veren kıt'a kumandanının arzusunu derhal isaf etmiş ve hatta 24 Martta Kızıltepe'de bir muahede imzasına davet etmişti.

Bu muahedenin şartları esasen Kolessov tarafından hazırlanmıştı.

Buna göre artık Sovyetler ile Buhara arasında tam bir dostluk başlamıştı.

Emir ile Sovyetler arasında 12 Ağustos 1920'de ikinci bir muahede daha imzalandı. Bu muahede ile de Buhara'daki askeri vaziyet, asayiş ve genç Buharalıların faaliyeti tamamen tespit edilmiş oluyordu. İki nüshadan ibaret bu muahede imza edildikten sonra Buhara ile Sovyetler arasındaki yardım vaziyetini tespit için Çarconu'da 18 Ağustosta bir konferans toplanmıştı. Bu konferansta Buhara Emir'inin altmış murahhası da bulunuyordu. Bu konferans ile de artık iki memleket arasında muallâkta hiçbir mesele kalmamıştı. Her şey yoluna girmiş telakki ediliyordu.

Nitekim altmış murahhas memleketlerine döndükleri ve Emir'e malumat verdikleri zaman daima nevmit vaziyette bulunan Emir, ilk defa olmak üzere geniş bir nefes almıştı. Çünkü dâhili, harici, siyasi, iktisadi, nihayet askeri, bütün pürüzler halledilmiş, gençliğe yapılacak hareketler tespit edilmiş, her iki taraf da kendi arzularını tamamen yerine getirmişlerdi.

Yeni Vaziyet

Bu konferansın akdedildiği tarih üzerinden henüz on dört gün bile geçmemişti. Bir gün Kızılordu ile Buhara gençlerinden mürekkep bir kuvvetin Buhara önünde çadır kurdukları görüldü. Emir bu vaziyet karşısında artık Buhara'da duramayacağını anlamıştı.

Kızılordu'nun Buhara'yı işgal etmek istediği aşikârdı. O güne kadar cereyan eden vakalardan da Rus çarına nasıl hareket edildiği ve diğer prensler, prenseslere neler yaptıkları, nihayet milli Azerbaycan Hükümeti ile aralarında geçen hadiseleri çok iyi biliyordu.

Emir derhal saraydaki karısını, çoluğunu, çocuğunu bundan başka hazinesini alarak Eylülün ilk gününde Buhara'yı terketti.

Emir firar ediyordu. Yanındaki hazine de rivayete göre Timur zamanından kalma tarihi kıymeti ve aynı zamanda hakiki maden kıymeti fazla olan mücevherat ve taçlar bulunuyordu. Kütüphanede mevcut ve değerleri paha

biçilmez kitaplar, eski eserler ve minyatürlerin de bunların arasında olduğu söylenmektedir.

Emir kendisini sevenler, sadık uşaklarıyla ve ailesiyle beraber Buhara'yı terk edip Şarka doğru firar etmişti. Maksadı Şarki Buhara ismi ile meşhur vilayetlerin başına geçerek teşkilat yapmak ve Kızılordu ile birleşen genç Buharalılara karşı koymak idi.

İşte bugünlerde diğer mıntıkalardaki halk da yer yer işgal kuvvetlerine karşı kıyam etmişlerdi. Karatekinliler, Tacikler, Türkmenler de silahlarına sarılmışlardı. Fakat evvela iyi organize edilmeleri, sonra bunların az olması nihayet kâfi miktarda kuvvete sahip olmamaları yüzünden bu kıyam daha ziyade çete harbi mahiyetinden ileri geçememişti.

Buhara Emir'i işte bugünler Şarki Buhara'ya gidiyordu. Fakat kendisinin Saltanat günlerinde halk ile yakından alakadar olmaması, kendi zevkinden başkasını düşünmemesi halk arasında hiç de iyi bir tesir bırakmamıştı. Bu sebepten Şarki Buhara'ya gittiği zaman kendisini karşılayanların tam bir sadakat ile kendisine bağlanacağı tahmin edilemezdi.

Hâlbuki Emir'in yanındakiler, halkın kendisini çok sevdiğini, onun uğruna hayatlarını feda edebileceklerini söyleyerek Emir'i aldatıyorlardı. Bu sözlere aldanan Emir de buna göre kafasında planlar yapıyor; bütün serveti ile yeniden bir ordu teşkil ederek memleketi işgal edenlere karşı koyacağını zannediyordu.

Fakat çok geçmeden hakikat anlaşıldı. Emir'i güler yüzle karşılayanlar, daha doğrusu tacını tahtını terk etmiş zayıf vaziyette kalmış bir insan halinde görenler kendisine merhamet etmekten başka bir şey yapmıyorlardı.

Emir, Etrafında Artık Kimseyi Bulamıyordu

Nitekim Emir "İş başına." dediği zaman etrafında hiç kimseyi bulamadı. Çünkü halkın ekserisi de bu vaziyetten, yani Emir'in feci akıbetinden kendisini mesul tutuyorlar ve Buhara'yı, sarayı terk edip gitmesinin muvafık olmadığı fikrini ileriye sürüyorlar ve ölünceye kadar mücadele etmemesini büyük bir kabahat telakki ediyorlardı. Bu sebeplerden Buhara Emir'i etrafında kendisi ile alakadar olan kuvvetli bir halk tabakası bulamayınca şaşırıp kaldı.

Şimdi ne yapacaktı? Tekrar Buhara'ya gidip sarayına oturamazdı ya? Esasen Buhara'ya giren Kızılordu ve genç Buharalılar çoktan sarayı ve bütün hükümet dairelerini işgal etmişlerdi.

Birçok nazırlarla mollalar da, daha doğrusu hayatlarını tehlikede görenler de Buhara'yı terk edip Emir'i aramağa koyulmuşlardı. Hâlbuki Emir de kendi başının çaresine bakmak vaziyetine düşmüştü.

Sait Emir Alim Han düştüğü vaziyetten kurtulmak için çok düşündü. Fakat yapacak bir şey yoktu. Aklına memleketi terk edip kaçmak gelmiyor değildi. Lakin sonra?

Bütün mücevherat, hazineye alt kıymetli malları yanında idi. Ailesi de kendisinden ayrılmamıştı.

Bir gün kendisi ile birlikte kaçıp gelen nazırlar ve mollalarla kendisine sadık adamlarıyla büyük bir toplantı yaptı. Artık son bir karar vermek zamanı gelmişti. Düştükleri hali konuştular.

Etrafındakilerin hepsi Buhara'yı terk edip kurtulmaktan başka necat yolu bulamıyorlardı. Biraz daha kalırlarsa hayatlarının da tehlikeye düşeceğini söylüyorlardı.

Nihayet Sait Emir Alim Han da Buhara topraklarından çıkmayı muvafık buldu. Nereye gidebilirler ya Şarki Türkistan'a kaçmaları veyahut da Afganistan'a iltica etmedi? Bulundukları mevki itibariyeleri icap ediyordu.

Emir Şarki Türkistan'a giderek Kaşkırd'a yerleşmeyi istiyordu.

-Ne olursa olsun. Belki de bir gün iyi bir fırsat düşer.

Fakat bu çok tehlikeli idi. Evvela yollar müsait değildi. Çünkü mart ayı içinde idiler. Emir'i aşmak mühim bir mesele idi. Bundan başka karşılarına çıkabilecek bir kuvvetli çete hepsini soyup soğana çevirebilirdi.

Uzun münakaşalardan sonra Afganistan tercih edildi. Çünkü Afgan yolu daha müsaitti. Afganistan'a iltica ettikten sonra siyasi vaziyetten de istifade edebilirlerdi.

Nihayet 1921 senesi Martının 10'uncu günü Sait Emir Alim Han Buhara'yı terk etti. Bu çok üzüntülü bir şeydi. Fakat hadisat bunu

emrediyordu.

Emir yanındaki adamlarla Afganistan'a iltica edecekti. Birkaç bin kişi ile birlikte Afganistan hududuna kadar geldi. Hududu geçti ve Kabil'e oldukça uzak bir noktadaki çiftliğine gelip yerleşti. Burada kendisini muhafaza edecek 300 kadar muhafız askeri kaldı. Diğerleri birer tarafa dağıldılar.

Enver Paşa Buhara'da

Buhara Emir'inin yaptığı işler, tespit ettiği planlar, ilk dakikadan itibaren Bolşeviklerin eline geçmeye başlamıştı. Çünkü Bolşevik casuslar sarayın içinden itibaren yurdun her tarafına dağılmış, Emir'in yaptığı işleri dakikası dakikasına tespit etmek vazifesini üzerlerine almış bulunuyorlardı. Emir'in yaptığı ve yapmak istediği işlerde fevkaladelik olmadığı için Bolşevikler geniş mikyasta tertibat almağı zait addettiler. Buna rağmen her türlü kıyam hareketini de karşılamak için mevzii hazırlıklarını yaptılar.

Fakat ne olursa olsun bundan bir şey çıkmayacaktı. Yani Buhara Emir için muvaffakiyet mevzubahis olamazdı. Çünkü Buhara Emir'i memlekette sevilen bir hükümdar değildi. Hazeri zamanlarında kendi keyfinden başka bir şey ile meşgul olmazdı. En büyük zevkini halk değil av teşkil ederdi. Mamafih böyle olmasaydı Ruslar zamanında uzun müddet mevkiini de muhafaza edemezdi ya.

Bundan başka memleket dâhilindeki bütün asayiş kuvvetleri Rusya İmparatorluğu zamanından beri Rusların inkılâptan sonra da Bolşeviklerin elinde idi.

Nasıl olsa en ufak bir kıyama karşı koymak işten bile değildi.

Buhara'da bu hareketlerin cereyan ettiği günlerde idi. Moskova'dan gelen bir telgrafta Enver Paşa'nın Buhara'ya hareket ettiği kendisine lazım olan merasimin yapılması bildiriliyordu.

Bu haber derhal Buhara'da yayıldı. Osmanlı İmparatorluğunun sabık başkumandan vekili ve damadı hazreti şehriyarı olan zatın Buhara'da ne yapacağı herkesi düşündürmeğe başlamıştı.

Çok geçmeden hakikaten Osmanlı İmparatorluğunun umumi harpte Panturanizm idealinin tahakkuku için uğraşan İttihat ve Terakki rüesasından Enver Paşa yanında Muhittin Bey olduğu halde Buhara'ya geldi.

Buhara Emir'i henüz kaçmıştı. Fakat kendisinin sarayda olup olmadığı belli değildi. Daha doğrusu halk arasında son hareketi şayi olmamıştı. Bir taraftan Bolşevikler diğer taraftan halk tabakasından birçok meraklılar Enver Paşa'yı karşıladılar. Bunların arasında Kafkasya'daki ordudan kaçmış bazı Osmanlı Ordusuna mensup zabitler bulunuyordu.

Enver Paşa kendisine tahsis edilen otele yerleştikten sonra birçok ziyaretler kabul etti. Bunlar arasında birçok Buharalı gençler de vardı.

Enver Paşa tamamen hususi mahiyette, fakat bir ziyaretten başka bir şey telakki edilmeyen bu misafirlikte hiçbir siyasi mevzua temas etmedi. Çünkü kendisi buradaki vaziyeti bilmiyordu.

Enver Paşa sözü ayağa düşürmek taraftarı olmadığı için evvela Buhara Emir'i ile temas etmek, onunla müzakerede bulunmak istiyordu. Filvaki Buhara Emir'inin elinde bir kuvvet olmadığına kâni idi ama parasından istifade edebilirdi. Çünkü kendisinin yapacağı iş için evvela paraya ihtiyaç vardı. Ondan başka, Emir'den memleketin dâhili vaziyetini de anlaması imkânı vardı.

Esasen böyle yapması da zaruri idi. Çünkü kendisinin antibolşevik olduğunu bilmeyen yoktu. Bolşeviklere ve onlara müzaheret eden Buhara gençlerine meyledemezdi.

Buhara Emir'i ile yapmak istediği anlaşmada Emir'e güzel bir istikbal vaat edecekti. Emir yine eskisi gibi saltanatında kalacaktı.

Fakat... Enver Paşa, Emir'in kaçıp gittiğini ve Şarki Buhara'da çalışmak için tertibat almaya mecbur olduğunu öğrenince çok canı sıkıldı.

Şimdi ne yapacaktı? Tam bu günlerde de Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti ilan edilmişti.

Lakin Sovyet sözü biraz kuvvetli gelmişti. 3,5 milyon nüfuslu Müslüman memleketinde Sovyet cumhuriyeti yerine Halk Cumhuriyeti demek daha iyi bir hareket olacaktı.

Nitekim İzvestiya gazetesinin 28 Eylül 1921 tarihli sayısında pek az marksistin bulunduğu bu memleket hakkında malumat vardı. Nihayet Halk Cumhuriyeti sözü iyi karşılandı ve bu şekilde çalışmaya başladı.

Enver Paşa'nın Buhara'da Karşılaştığı Vaziyet

Enver Paşa bütün bu faaliyete şahit oluyordu. Lakin kendisi ne Bolşevikler tarafından ne de milliyetperver Buharalılar tarafından hüsnü kabul görüyordu.

Sebebi basit idi.

Bolşevikler koyu milliyetperver olan Enver Paşa'nın mazisini, halini ve son günlerde bütün faaliyetini, nokta-i nazarını adım adım takip ettikleri için Buhara'daki Sovyet faaliyetine muzahir olmayacağını biliyorlardı.

Bu sebeple kendisine yalnız milliyetini noktası noktasına takip bakıyorlar ve Müslüman olduğu için Türklerin arasında yaşamayı tercih etmiş bir insan gözüyle siyasi vaziyetini teşrih ediyorlardı.

Filvaki iç taraftan gizli gizli faaliyeti noktası noktasına takip ediliyordu. Nitekim Enver Paşa Buhara'ya geldiği günden itibaren peşine takılmış olan casuslar, kendisini kimlerin ziyaret ettiğini, Paşa'nın bunlarla münasebetini öğrenip derhal jurnalleri yağdırıyorlardı.

Buharalı milliyetperverler ise Enver Paşa hakkında başka türlü düşünüyorlardı.

Onlar da Paşa'yı Ruslar tarafından gönderilmiş bir casus telakki ediyorlardı.

Her ne kadar umumi harpte Turanizm prensibini takip eden bir başkumandan vekili ise de şimdi mağlup ve münhezim bir kumandan ve nihayet mülteci bir siyasi şahsiyet olarak kabul ediyorlar ve:

- Böyle olmasa Ruslar ona ehemmiyet vermezler. Bolşeviklerin adamı olmasa derhal memleketten atarlar, diye konuşuyorlardı.

- İş işten geçmiştir. Yapılacak hiçbir şey yoktur. Çok geç kaldık.

Son toplantıda Enver Paşa bu sözleri söyleyerek susmuştu. Bunu dinleyen kendi fikrinde olan Buharalı gençler sustular. Enver Paşa halı üzerinde bağdaş kurmuştu. Heyecana kapıldığı için çoktan beri bağdaş kurarak oturduğundan ayakları uyuşmuştu. Ayaklarını uzattı. Biraz ovdu.

Sonra:

- Gayet tabii olarak Ruslar benim arkamdan casuslar göndermişlerdir. Yapacağımız hareketleri adım adım takip ederler. Bundan başka Ruslar benim burada fazla kalmaklığımı da arzu etmezler.

Bu çok doğruydu. Sovyet rüesası, Enver Paşa Moskova'dan çıkarken:

- Zannederiz Buhara'daki ikametiniz çok uzun sürmeyecektir, değil mi Paşam... demişlerdi. Bunun ifade ettiği mana aşikârdı. Yani "çok oturmayınız" demek istiyorlardı. Enver Paşa bu sözleri tekrar ettikten sonra bir kere daha bacaklarını ovdu.

- Bu esnada odada bulunan ve kendisi gibi bağdaş kurarak oturanlara ayrı ayrı baktı.

- İşte azizim ... dedi. Bizim Buhara'da fazla kalmaklığımız iyi bir hareket olmayacak.

- Oturanlardan esmer bir zat derhal cevap verdi:

- O halde lazım propaganda programı yapalım ve bunu tatbik için harekete geçelim.

- İyi ama... Arkadaşlardan bazıları Afganistan'a giderek işe başlamaklığımız icap ettiği fikrini ileriye sürüyorlar. Hâlbuki Şarki Buhara'da var? Acaba burada bir şey yapamaz mıyız?

- Bu esnada Hoca Sami söze karıştı:

- Size kaç defa tekrar ettim. Enver Paşa. Şarki Buhara'da en ufak bir organizasyon dahi mevcut değildir. Sonra orada çok uğraşmak mecburiyetindeyiz. Hâlbuki ben 1910 yılından beri Yedisu mıntıkasında mücadele ediyorum. Oraları karış karış bilirim. İnsanlarını teker teker tanırım. Değil sizin gibi şöhreti, şanı şerefi bütün afakı sarmış bir kumandan, lalettayin bir adam gitmiş olsa yıllarca düşmanla mücadele eder ve Kırgızistan'ı zapt eder. Fakat sizin gibi bir kumandan, bir kahraman başımızda oldukça bütün Türkistan'ı hürriyete kavuşturmak işten bile sayılmaz. Şanlı, şerefli kumandan oraya vardığımız zaman hakikati göreceksiniz.

- Bu sözler Enver Paşa hazretlerini heyecanlandırmıştı. Çünkü memleketten ayrıldığı, boğazın berrak sularına veda ettiği günden beri bu

kabil sözleri unutmuştu. Yıllarca kulağı dibinde akseden bu kabil sözlere müsehassirdi. Birden gözleri parladı. Kendisinde yirmi yaşındaki bir genç kuvveti buldu ve birdenbire ayağa kalktı.

- Onu gören diğer dinleyiciler de ayağa kalktı. Enver Paşa her zaman yaptığı gibi elini kaldırdı ve:

- Allah'ın izniyle bu işe başlayacağız. Üzerime düşen vazife de muvaffak olmak Allah'ın elindedir. Biz nihayet bir vasıtayız. Eğer Türkistan için bir iş yapabilir ve muvaffak olabilirsek evvela bir İslam yurdunu kurtarmış olmak ve sonra da büyük ecdadımızın yurdunu yabancıların çizmesinden halas etmek benim için en büyük zevk olur. Burada benim yaptığım, yapacağım iş nihayet elimden gelen bir yardımı esirgememekten ibarettir. Bizim buradaki hedefimiz evvela yabancıları yurttan temizlemek, Müslümanlar arasında tam bir birlik yapmak ve Türkistan'da bir Müslüman devleti ihya etmektir.

- Böyle yapmağa mecburuz. Çünkü emperyalistler ve diğer düşmanlar bu ülkeleri yutmak için uğraşıyorlar. Vazifemiz onlara bu lokmanın ne kadar zor olduğunu göstermektir.

Burada Enver Paşa'nın sesi titremeğe başladı.

Bu sebepten hedefimiz hürriyettir. Türkistan'ı hürriyete kavuşturmak için uğraşmak vazifemizdir. Hürriyetten başka istiklalden başka hedefimiz gayemiz yoktur. Bu gaye uğrunda dövüşeceğiz. Eğer böyle dövüşmeyecek olursak yarın evlatlarımıza yine esaret içinde çırpınan bir memleket mi miras bırakacağız? Bugün yapılacak şudur. Ya hürriyet.... Ya ölüm!,,

Enver Paşa bu sözleri söyledikten sonra artık vaziyet tamamen anlaşılmıştı. Hoca Sami'nin gösterdiği yoldan harekete geçilecek ve mücadeleye başlanacaktı. Enver Paşa oteline gider gitmez derhal yaveri Muhittin Bey'i mevki kumandanına göndererek kendisinin birkaç güne kadar Afganistan'a gitmek üzere yola çıkacağını bildirdi. O akşamda, Paşa yapacağı işleri tamamen tespit etmişti. Bir kere daha planını gözden geçirdi. Biraz sonra yanına gelen Muhittin Bey bir mektup uzattı.

Şirabad Kumandanı olan sabık Osmanlı Ordusu Zabitanından Miralay Hasan Bey'den gelen bu mektupta Enver Paşa Şirabad'a davet ediliyor ve emrine tahsis edilen Beygirlerin de beklediği yazılıyordu. Filvaki mektubu getiren adam firar planını da gayet güzel söylüyordu.

Bütün kapılar kapalıdır. Yalnız Şarki Buhara'ya giden kapı açık olduğu için orası müthiş kalabalıktır. Paşa'nın istediği gün Beygirler Buhara şehrinin kale kapısında bekliyecektir. Derhal hareket edip Şirabad'a gidilecektir.

Enver Paşa buna çok memnun oldu. Daha evvel Hasan Bey'den birkaç mektup gelmişti ama bugünkü gibi kati bir şey yoktu.

Enver Paşa bu haber üzerine derhal Muhittin Bey'den Hacı Sami'nin çağırılmasını rica etti. Hacı Sami esasen bu davetten haberdardı. Hasan Beyle daha evvel mektuplaşarak anlaşmışlar ve hatta Enver Paşa'yı böyle bir harekete teşvik için aralarında bazı noktalar da kararlaştırmışlardı. Nitekim Hasan Bey Şirabat'tan beygir gönderdiği zaman Hacı Sami de çoktan Beygirlerini hazırlatmış ve şehir dışındaki çadırlara göndermişti. Burada bir taraftan Hasan Bey'in göndermiş olduğu Beygirler, diğer taraftan da Hacı Sami'nin hayvanları Buhara dışındaki muhtelif yurtlarda otluyorlardı.

Hacı Sami ile Enver Paşa uzun müddet bu harekete geçme işi üzerinde konuşuyorlar. Enver Paşa şehirden çıkmağı Bolşeviklere karşı tamamen yapılmış bir kıyam halinde telakki ettiği için çok dûrendîş[durgun, neşesiz] bulunmağa mecburdu. Nitekim Hacı Sami ile görüşürken bu noktayı açıktan söylüyor ve bazı endişe ettiği noktaların tavzihini de istiyordu.

Hacı Sami Fikrini Açıkça Söyledi

Nihayet Hacı Sami:

- Paşa dedi. Siz ki hiç yoktan Meşrutiyet'i ele almış bir kumandan, bir kahramansınız. Bize Türkistan istiklalini de bahşedeceksiniz. Neden endişe ediyorsunuz. Ölmekten korkmuyoruz. Yabancı idare altında yaşamaktan korkuyoruz.

Nihayet karar verildi. Buhara'nın Şark kapısı açıktı. Diğer kapılar Bolşeviklerin elinde olduğu için Şark kapısından başka kimseye haber vermeden firar etmek imkânı yoktu. Ancak Şark kapısından çıkılınca Şarki Buhara'ya gitmek mecburiyeti vardı.

Daha evvel oraya giden Emir hiçbir iş yapmağa muvaffak olamadığından Enver Paşa biraz tereddüt içindeydi. Fakat kendisi o günlerde duyduğu bir

haberden pek çok memnun olmuştu. Hatta istikbalden de o dakikadan itibaren daha ziyade ümitvar olmağa başladı. Mesele şu idi:

Şarki Buhara'da Rusların "Basmacı[42]" ismini verdikleri komiteciler vardı. Bunlar hürriyet için uğraşan muhtelif komitecilerden ibaretti. Ancak kendileri muayyen bir emir altında hareket etmedikleri için yalnız çete harpleriyle iktifa ediyorlar. Ve bittabi müspet işler de göremiyorlardı.

Enver Paşa o güne kadar bunlardan haberdar değildi. Duyduğu çetecilerin mahdut birkaç komitecilerden ibaret olduğunu zannediyordu. Hâlbuki bunlar öyle pek az değildi.

Enver Paşa derhal şunu düşündü. Bu kadar geniş mikyasta bulunan basmacıları bir araya getirerek bir kongre akdetmek ve kendisini de kumandan seçtirdikten sonra bir emir altında hepsini idare etmek. Eğer güzel bir organizasyonla çalışabilirlerse belki muvaffakiyet ihtimali artabilirdi. Artık iki gün sonra Enver Paşa, Buhara'yı terk edecekti. İçine bir keder çökmüştü. O gün güzel bir hava vardı. Oturduğu otelin penceresinden dışarıya bakıyordu.

Uzaktan nehir kıvrıla kıvrıla akıyor, ufacık bir köprü üstünden adamlar geçmeğe uğraşıyordu. Su yavaş yavaş kabarmıştı. Yükselen su kenarında yer yer halk toplanmıştı. Fakat hiç kimsede ne bir neşe ne bir kahkaha, ne de bir telaş.

Uzun hırkalı halk sessiz, mahzun şurada burada geziyor dağılıp gidiyordu. O gün çok endişe ile geçti. Ertesi sabah Enver Paşa erkenden şehri terk edecekti. Akşamdan hazırlıklar tamamlandı.

Buhara.. Buhara'yı Şerif gibi Müslüman şehrinin oniki mukaddes kapısından on biri tamamen kapalı idi. Onikinci açık duruyordu. Eski Buhara'yı yeni Buhara'ya bağlayan bu kapının serbest olduğunu zannetmeyiniz. Orası kâmilen Bolşevik casusları ile dolu idi.

Şimdi bu kadar casusların arasından Enver Paşa kendisini göstermeden geçecekti. Bu mühim bir mesele idi. Eğer cin ve peri hikâyelerine inanmış olsak Enver Paşa'nın sihirli bir halı üzerine binerek gidebileceğini kabul ederiz.

1921 yılı İkinciteşrinin 8'inci günü Enver Paşa Buhara'yı terk ediyordu.

Bu o gün için mühim bir hadise idi.

Bir Cuma günü idi. Buhara çarşısı kamilen kapalı idi. Sokaklarda hiç kimse görünmüyordu. Hacı Sami, Muhittin Bey ile Buhara polis müdüriyeti murahhası Halil Bey yanında olduğu halde kâfile "Karşı Darbazas" a doğru gittiler. Enver Paşa'nın yanındaki zevatla birlikte bu kadar ferih fahur, korkmadan kollarını sallaya sallaya Buhara çarşısından geçtiğini görenler için fevkaladelik yoktur. Çünkü Enver Paşa ile arkadaşları o gün "av"a gidiyorlardı. Bunun Bolşevikleri kandırmak için bir dolap olduğunu söylemeğe lüzum yok.

Enver Paşa kâfilesi ava gitmek bahanesi ile karşı kapıdan çıkacaklar ve oradan imkân bulurlarsa uzaklaşacaklardı.

İmkân bulamazlarsa ava gidecekler ve akşam tekrar döneceklerdi. Fakat muayyen bir istikamette ve muayyen bir mesafede şehirden uzaklaştıktan sonra beygirlere atlayarak yüksek tepenin arkasından kaybolup gideceklerdi.

Kapıda Ne Nöbetçi Ne de Casus Vardı

Yolda mütemadiyen bu meseleyi görüşüyorlar ve bir an evvel kapıya varmağa uğraşıyorlardı. Nihayet kapı yaklaşmıştı. Muhittin Bey ve Halil Bey sanki hiçbir şey olmuyormuş gibi gayet yavaş adımlarla kapıya dâhil oldular.

Ooh... Kapıda bekleyen nöbetçiler, Rus casuslarından kimse yok... Bir Cuma günü herkes uyuyor. Öyle ya bugün ne hariçten gelen, ne de harice giden kimse olamaz. Olan birkaç kişi de işsiz güçsüz takımlardandır.

Enver Paşa ile Hacı Sami de geldiler. Sağa sola bakmadan onlar da kapıdan çıkıp ilerlediler. Yarım saat kadar yürüdükleri halde ne arkalarına bakabiliyorlar, ne de kendileri tam manası ile serbest bulabiliyorlardı.

Olur ya.. Bolşevikler Paşa ile arkadaşlarının şehirden çıktığından haberdar olurlardı. O takdirde .. Hakikaten ava gidip gelmek lazımdı.

Yarım saatlik yoldan sonra biraz rahat ettiler. Çünkü gelen giden yoktu. Yolda da çok güzel bir tesadüf hiç kimseye rast gelmemişlerdi.

Güzel bir sonbahar sabahı idi. Güneş bütün kızıllığıyla Buhara üzerine doğarken yolcularımız çoktan Buhara surları kapısından bir saat uzakta bulunuyorlardı. Yüksek bir tepe vardı. Bir kere de o tepeyi aşarlarsa artık tehlikenin yüzde doksanı atlatılmış olacaktı. Çünkü o tepenin arkasındaki yurtta Beygirler bulunacaktı.

Tam bu esnada uzaktan üç köylü kıyafetindeki adamın geldiğini görmezler mi? Az kalsın Enver Paşa ile arkadaşları düşüp bayılacaklardı. Kalpleri hızlı hızlı vuruyordu. Nihayet üç şahıs yanlarına kadar geldi. Yerli âdeti mucibince selam verip geçtiler

Artık şehrin tam manası ile dışına çıkmışlardı. Sayfiye yeri olarak kullanılan bu semtte evvela mezarlıkla karşılaştılar. Müslüman mezarlığı.. taşlar..yüksek tümsekler... Şimdiye kadar gelip geçen fani insanlar. Enver Paşa bunlara bakarken başını salladı. Sanki:

- Biz de günün birinde sizin gibi olacağız. Demek istiyordu.

Bu Cuma günü yüksek ağaçların gölgesindeki mezarlıklar arasında başörtülü kadınlara tesadüf ediliyordu. Ölmüşlerine bir rahmet okumak için gelmiş olan bu ihtiyar, genç kadınları gören dört kişilik kâfile gayri ihtiyari irkildi.

Hacı Sami ve arkadaşları birer fatiha okumadan geçemediler. Ellerini kaldırdılar. Sonra yüzlerine sürerek geçip gittiler.

Yürüdükçe güzel bahçelere ve bahçeler ortasında kurulmuş olan evlere tesadüf ediyorlardı. Epeyce gittiler. Nihayet karşılarına beygirler çıktı. Dört beygire atlayan dört yolcu birden hızlı yolla ilerlemeye başladı.

Artık köylü yoluna girmişlerdi. Yavaş yavaş giden arabalar. Yürüyen erkekler. Aynı sese ayak uyduran kadınlar. Yollara dizilmişlerdi.

Uzaktan yanık bir türkü gibi yükselen araba sesleri Buhara semasında akis yaparken kederli kalplere daha fazla hüzün veriyordu.

Yarım saat kadar böyle gitmişlerdi. Artık köy yolundan ayrılalım garba doğru sapmak ve mütemadiyen uçsuz bucaksız stepte yürümek mecburiyetinde idiler.

Tam yoldan ayrılırken step bülbülü bir baykuş garip sesle ötmeğe başladı. Bunu duyan dört yolcu ve arkalarındaki yol gösterenler de birden durdular.

Bu sükûtu bozmak isteyen Halil Bey gülerek dedi ki:

- Eğer hurafata inanan ve itikat eden bir adam olsaydım derhal bu yoldan geriye dönerdim. Bereket versin baykuşun buralarda "baykuş" olduğunu biliyorum. Sonra Enver Paşa'ya doğru döndü:

- Öt bakalım. Güzel kuş.. Değil mi Paşa.. Ötsün bakalım..

Enver Paşa güldü:

- Evet ötsün.. Zaten bunlara ehemmiyet vermem.. Ne olacak.. Nihayet o kuş da bir can taşıyor.. Onlar böyle konuşarak ilerlerken bir tepeye doğru çıkıyorlardı. Tepeyi aşmışlardı. Enver Paşa birdenbire irkildi. Sonra boynundaki dürbünü uzaklara tutarak:

- O.. dedi. Uzaktan birçok atlılar geliyor..

Paşa dürbün ile bakarken esasen diğerleri de gözleriyle bu silueti görmüşlerdi bile.

- Atlılar geliyor.. Atlılar..

- Kim olsalar gerek..

- Bilmiyoruz?.

Atlılar birdenbire kaybolmuştu. Gelen kaç kişi idi? İlk görünüşte oldukça kalabalık görünüyordu. Fakat kalabalığın birdenbire kaybolması dört süvariyi hakikaten endişeye sevk etmişti.

- Ya yabancılar ise.. Tehlikeli bir vaziyet varsa.

Süvari Enver Paşa'nın Önünde Attan İndi

Başta Enver Paşa olduğu halde üç zat silahlarına çoktan sarılmışlardı. Kaç kişi olursa olsun daha Buhara kapılarında önlerine çıkan bu mâniayı bertaraf etmek lazımdı.

Enver Paşa heyecanla sordu:

- Kim dersin bunlar Hacı Sami?

- Bilmem Paşam.

Demeğe kalmadan birdenbire vadiden doğru bir atlı karşılarına çıkıyordu. Bu öyle ani olmuştu ki. Nefes alacak halleri bile kalmadı. Gelen süvari hemen Enver Paşa'nın önüne geldi. Derhal beygirden atlayarak Paşa'nın karşısında selam durdu:

- Maiyetinizde gitmeğe geldik Paşam. Diğer arkadaşlar da şu çalılık arkasında bekliyorlar. Bendeniz de Nafi.[43]

Enver Paşa bu sözleri duyar duymaz gayri ihtiyari güldü ve:

- Kaç kişi oluyoruz bakalım? Dedi.

- Efendim biz yirmi beş kişi kadar.

- Güzel.

- Zatıâliniz için ayrıca bir beygir de getirmiştik...

- Nerede?

- Binmek arzu ederseniz diye eğerini de kapamıştık.

Nafi Bey bu esnada çalılar arkasındaki askerlere seslendi.

- Paşa'nın beygirini çabuk getiriniz.

Birkaç dakika sonra gayet güzel bir beygir göründü. Üstünde de bir örtü vardı. Nafi Bey seri bir hareketle örtüyü kaldırdı. Murassah[sipariş edilmiş] denecek kadar güzel bir eğer kapatılmış ceylan gibi bir Beygir ortaya çıktı.

Hacı Sami Bey, Halil Bey,[44] Muhittin Bey, Enver Paşa'ya:

- Lütfen Paşa. Dediler. Bininiz.

Enver Paşa birdenbire tereddüt etmişti. Fakat Hacı Sami Bey ile Halil Bey, Nafi Bey'i gayet iyi tanıyorlardı.

Bu zat da Osmanlı Ordusunun sabık zabitlerinden biriydi.

Enver Paşa yanındakilerin teşviki üzerine hemen altındaki beygirden yere atladı. Öteki beygirin kakmalı dizginlerinden tuttu. Bir kuş gibi beygirin üstüne sıçrayarak:

- Haydi Nafi Bey.. dedi. Düş önümüze.

Paşa'nın önüne ve arkasına yirmi beş kadar müfreze efradı da takıldı.

Enver Paşa arkasına baktığı zaman kendisinin muazzam bir kalabalığın ortasında buldu. Birden göğsü iftiharla kabardı. Geçmiş günleri de hatırlamakta gecikmedi.

Makedonya'da çete harplerine başladığı ilk günlerde de böyle olmuştu. Karşısındaki padişah taraftarlarından başka muhtelif milletlere mensup çetecilerle boğuşmak mecburiye-tinde kalmıştı. Hepsini mağlup ettikten sonra İstanbul'a kadar yürümüş, iktidar mevkiini elde etmişti.[45]

Şimdi de böyle vaziyetteydi. Bu ikinci harekette tecrübelerin verdiği bilgi ile daha iyi şekilde idare edilirdi.

Enver Paşa'nın artık neşe'sine payan yoktu. Güzel eğerli ve pırıl pırıl parlayan dizginli beygir üstüne de yakışmıştı ya... Hacı Sami Bey sağında Halil Bey solunda Muhittin Bey de yan tarafında konuşa konuşa gidiyorlardı.

Yol yavaş yavaş yükseliyordu. Uzaktan Buhara'nını surları da bir duman halinde görünüyordu. Şehrin camileri, güzel ince minareler sanki bir bulut gibi gözleri aldatıyordu. Enver Paşa dürbününü çevirdiği zaman Buhara'nın dumanlar arasına karışan sükûnetini bir kere arasına karışan siluetini bir kere daha gözden geçirdi. Sonra:

- Kapıdan da bir kervan çıkıyor.

- Zavallı Buhara... Esaretten de kurtulur inşallah...

Tepeye çıkanlar gayri ihtiyari bir kere daha başlarını çevirerek Buhara'ya doğru baktılar. Artık önlerinde uçsuz bucaksız bir step vardı. Kızgın çöllerin ortasından esen rüzgâr yakıcı bir kamçı gibi yüzlere iniyordu.

Kalkan kumlar da bir bulut gibi uzanıp gidiyordu.

İşte Enver Paşa ilk defa olarak sonsuz bucaksız bir çölde bir maceraya atılıyordu. Kendi kendine:

- İyi olur inşallah... Dedi ve sonra kâfile ile stepin kumları arasında kaybolup gitti.

Bunlar Kızılordu'ya Taraftar Olanlar

Üç gün sonra idi. Kâfile uzaktan bir şehir kenarından geçecekti. Bir tepeden şehir gözüküyordu. Enver Paşa dürbün ile şehre doğru baktı. Uzaktan bir kervan şehre yaklaşmıştı.

İki zarif minare ile cami de binaların arasında bütün haşmeti ile yükseliyordu.

Enver Paşa'nın bu camiye doğru gözleri takılınca Nafi Bey yaklaşarak:

- Cuma Gazi Mescidi. Meşhurdur. Dedi.

Hepsi birden şehre baktılar. Gözleri önünde dumanlar yükselen binalar canlandı. Bütün kâfile üç gündür ilk defa olarak tesadüf ettikleri bu hayat eseri karşısında neşelendiler.

Halil Bey herkesin neşesini artıracak bir haber de verdi.

- Burası Basmacıların merkezlerinden birisidir. Hükümet murahhası Osman Hoca ile bir askeri kıta kumandanı Ali Rıza Bey[46] de buradadır. Kendisine daha evvel haber göndermiştim. Herhalde karşılamağa çıkar.

Enver Paşa, Ali Rıza ismini duyunca birdenbire sordu:

- Hangi Ali Rıza bu...

- Osmanlı ordusu zabitlerinden...

- Memnun oldum.

Enver Paşa sözlerini bitirir bitirmez uzaktan üç asker göründü. Üçü de süvari idi. Omuzlarında filintalar vardı.

Kâfile önüne gelince birisi sordu:

- Kimsiniz, nereden gelip nereye gidiyorsunuz?

Bu sualler karşısında bulunmağa mecbur kalacaklarını biliyorlardı. Enver Paşa hiç kimseye bir şey söylemeden elini cebine attı ve bir kâğıt zarf çıkararak beygir üstünde bir şeyler karaladı. Sonra bunu askere teslim etti.

- Ver bunu Ali Rıza Bey'e

Askerler resmi selam ifa ederek çıkıp gitmişlerdi. Yalnız kâfilenin hepsi dilsiz gibi kalmıştı. Askerler giderken Hoca Sami atıldı:

- Nerede Ali Rıza Beyle Osman Hoca...

- Termes'teler efendim.

Askerler uzaklaşırken Halil Bey:

- Bunlar kim biliyor musunuz? Dedi.

Paşa birden başını çevirerek sordu:

- Hayır

- Bunlar Kızılordu'ya taraftar olanlar..

Enver Paşa bu kelimeleri duyunca birdenbire rengi attı. Ama Halil Bey söze başlayınca buruşan yüzler yine neşelendi.

- Kulak verin kulak verin. Kızılordu taraftarları Şarkı söylüyorlar.

Filhakika uzaklaşan süvarilerin Şarkıları kulakları dolduruyordu.

"Hey Müslüman hey Müslüman,

İman dolu kalbin var her an

Yetiş kurtulacak Hindistan."[47]

Bu Şarkılar akisler yaparken Enver Paşa birdenbire irkildi.

- Bu ne biçim Şarkı?

Enver Paşa henüz burada siyasi havaya tam manası ile vakıf olamamıştı. Eğer o güne kadar geçen vakayiden haberdar olsaydı bu Şarkının ihtiva ettiği manayı çok iyi takdir edecekti. Bu Şarkı Bolşeviklerin Türkistan'da

yaptıkları bir nevi propaganda sistemi idi. Bununla hem Türkistan'ı kurtarmak ve hem de Hindistan'ı ayaklandırmak fikrinde idiler.

Fakat Türkistan halkı bunun manasını bilmezlerdi. Yalnız hoş bir melodisi olduğu için çabuk öğrenmişlerdi. Bunu da mütemadiyen tekrar edip dururlardı.

Enver Paşa, Hoca Sami'nin verdiği izahattan sonra şarkıyı daha iyi anladı. Ve o da melodiyi tekrarladı.

"Hey Müslüman hey Müslüman

İman dolu kalbin var her an

Yetiş kurtulacak Hindistan..."

- Ne güzel melodi değil mi?

- Evet, ne güzel hayal?

- Onlardan vazgeçtik. Türkistan'a rahat, huzur ve istiklalini bahşedebilsek kâfi...

Böyle konuşa konuşa ilerlerken yol üstünde ufak bir hana rastlamışlardı. Uzaktan bir de köy gözüküyordu.

Enver Paşa bu köy hanı önüne gelince:

- Şurada bir çay içelim mi? Dedi.

O geceyi bu handa geçirmeği muvafık bulmuşlardı. Ali Rıza Bey ile Osman Hocanın gelmesi ihtimali de vardı.

Handa epeyce de müşteri göze çarpıyordu. Fakat hiç kimse bu gelenlerin kim olduklarını tanımıyordu.

Paşa:

- Aman... Dedi. Bir çay

Derhal gelen çayı eline alan Enver Paşa yüzünü buruşturdu. Buranın kendine mahsus bir çay içme şekli vardı. Türkistan şekerini ağzına alırlar ve sonra yudum yudum acı çayı içerler. Enver Paşa bir türlü bu sistem çay

içmeğe alışamamıştı. Yüzünü buruşturdu. Bir yudum daha aldıktan sonra Muhittin Bey'e hitap etti:

- Beygirlerin başında kim var?

- Onlar köye gittiler efendim.

- Bizimkiler.

- Onlar da dört kişi ile birlikte burada!

- Silahlarımız.

-Burada....

Enver Paşa ile Muhittin Bey böyle konuşurken kahvenin köşesinde oturan iki kişi yabancılara dik dik bakıyor ve ne konuştuklarını dinliyorlardı. Güya anlayacaklardı.

Enver Paşa bunlarla meşgul olmuyordu. Yalnız Muhittin Bey bunlara kulak verince Türkçe hem de İstanbul lehçesi ile konuştuklarını duydu. Onlara bir şey söylemeğe hazırlanırken Halil Bey atıldı:

- O Şevket... Burada mısınız?

Bu Şevket Bey de Buhara'ya gelip yerleşmiş olan Anadolu Türklerindendi.

Halil Bey'in bu sözleri üzerine:

- Evet ..dedi. Epeyce çile doldurduktan sonra.

Şevket bu esnada son günlerde başından geçen vakayii birer birer sıraladı. Sonra Bolşeviklerle aralarında geçen hadiseleri nakletti ve:

- Ev bark kalmadı. Bereket versin şu silahıma dedi.

Silahı ufak güzel bir filinta[48] idi. Yanında duruyordu. Hemen silahı eline alarak:

-Bakınız dedi. Pırıl pırıl yanıyor. Ama şimdiye kadar tam yerine isabet etmedi. Fakat intikamını alacak..

Enver Paşa bu sözlere kulak kabartıyordu. Kendisi çok güzel atıcı ve hem de silah kullanmasını sever bir asker olduğu için:

-Delikanlı dedi. Ver bakayım filintanı.

Enver Paşa filintayı eline aldı. Evirdi çevirdi:

-Çok güzel.. İyi bakmışsın. Kaçtan vuruyorsun.

-12'den uzaklaşmam.

-Tebrik ederim.

Enver Paşa filintayı bir kere daha gözden geçirirken içini çekti. Eski günlerini, silahı ile vurduğu, attığı avcılık günlerini hatırladı.

Enver Paşa Şevket Bey'den bulundukları mıntıka hakkında daha fazla malumat almak istiyordu. Ona bazı şeyler sormak istedi. Fakat Şevket Bey:

-Müsaade ederseniz, ben de zatıâlinizin yanından ayrılmayacağım.

-Biz kimiz?

- Efendim... Anadolu'nun meşhur kahramanı Enver Paşa'yı tanımayan Türk var mıdır? İnşallah siz Buhara'yı kurtaracak ve Türkistan Türklerini hakiki hürriyetlerine kavuşturacaksınız.

Ertesi gün yola çıkan kâfile ikinci konağı harita üzerinde ismi bilinmeyen, bulunmayan bir köy kenarındaki han odasında geçirdi.

Paşa'nın Yanındaki Kâfile Büyüyordu

Üçüncü gün akşamı güzel bir nehir vadisine inmişlerdi. Artık vadi boyunca tam üç gün ilerleyeceklerdi. Bu vadide o kadar güzel köyler vardı ki... Köy kenarlarından geçerken namaz vakitlerine tesadüf ettikçe yüksek ezan sesleri Enver Paşa'yı hakikaten heyecana sevk ediyordu.

Yanındaki zevat ise daha büyük bir heyecan içinde yaşıyorlardı.

Kâfile gittikçe büyüyordu.

Enver Paşa bu sonsuz step yolculuğundan bıkmıştı. At üstünde geçen dakikalara bayılırdı. Fakat böyle saatlerce gidildiği halde en ufak bir

yeşillik bile görmeyince canı sıkılıyordu. İkide bir yanındakilere soruyordu:

- Ne dersiniz? Hasan Bey'e ne vakit kavuşabiliriz?

- Şirabad'a ulaşabilmek için on günlük yolculuk lazım. Fakat onun bizi karşı kasabasında karşılayacağını tahmin ediyoruz.

Bir gün uzakta bir şehir göründü. Enver Paşa bu şehri görür görmez heyecanlandı.

- Neresi burası?

- Şehri. Vakaların tarif edilerek duyulduğu bir şehir. Buranın halkı Emir'in atıldığını yerine gençliğin iktidar mevkiine geçtiğini bilirler o kadar. Başka bir şey bilmezler. Hatta inkılaptan bile haberleri yoktur.

Kâfile şehri kasabasının dört saat uzağından geçti. Yoluna devam etti. Artık karşıya gidiliyordu. Uzakta yavaş yavaş yükselen tepecikler arasında bazı yeşillikler göze çarpıyordu.

Yeşil hayat Enver Paşa gibi yanındakileri de memnun etmişti.

Yolda giderken Enver Paşa, Muhittin Bey, Hacı Sami Bey birçok şeyler konuşuyorlardı. Bunların hepsi Hasan Bey hakkında idi.

Enver Paşa Hasan Bey hakkında hiçbir şey bilmediği için nasıl bir zat olduğunu öğrenmek istiyor birçok sualler soruyordu.

Nihayet ertesi akşam karşıya varacaklardı.

O gece yola çıktılar. Karanlıklar arasında steplerde geçmek çok korkunç oluyor. Kuru otlar beygirlerin ayakları altında hışırdıyor ve insana garip bir heyecan veriyordu.

Yapılan anlaşmaya göre o gün akşam karşıya varacaklardı. Artık yolun mühim bir kısmı aşılmıştı. Hasan Bey'in idaresine de geçmek üzere idiler.

Halil Bey burada ayrılarak Şark'a Çırakçı'ya doğru gidecekti. Orada kendi adamlarıyla temas ederek Şark kısmının da ele geçmesini temin için uğraşacaktı.

Halil Bey ile Enver Paşa'nın buradaki ayrılışı pek hazin oldu.

Enver Paşa Halil Bey'den ayrılırken sanki bir daha görmeyecek gibi garipsemişti. El ele sıkıştılar. Bu esnada her iki Anadolu Türkünün yüzüne bakanlar her ikisinin de gözlerinden birer damla yaş döküldüğünü gördüler.

Ayrıldılar...

Karanlıklar arasına üç adamı ile dalmış olan Halil Bey çok geçmeden gözden kaybolup gitti. Enver Paşa ile arkadaşları da Şarkı Cenubiye[güneydoğu] doğru ilerlediler.

Karşı kasabasının iki saat dışına gelmişlerdi. Ortalık epeyce kararmış, şehrin ışıkları bazen gözlere birer yıldız böceği gibi girmeğe başlamıştı.

Tam bu esnada uzaktan iki atlı belirdi. Kalabalığa doğru geliyordu.

- Hey diye bağırdılar.... Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?

- Bu tarafa gelin.

İki atlı dörtnala kalabalığa doğru gelince bir ses yükseldi.

- Hasan Bey'den geliyoruz. İçinizde Muhittin Bey varsa.

- Var.

- Hasan Bey size şu mektubu gönderdi.

Bu mektup Muhittin Bey vasıtasıyla Enver Paşa'ya gönderilmiş olduğundan Paşa derhal açıp okudu. Hasan Bey mektubunda gelen adamlara itimat edilmesini yazıyor ve kendisinin de şehir haricindeki handa beklediğini ilave ediyordu.

Enver Paşa mektubu okuduktan sonra iki süvarinin arkasına düştü. Kâfile çok geçmeden karanlıklar arasında ışıldayan donuk istikametinde ilerledi. Hasan Bey yanında iki arkadaşı olduğu halde hanın kapısı önünde bekliyordu.

Enver Paşa attan atlar atlamaz Hasan Bey kendisini karşıladı. Hararetle elini sıktı. Fakat karanlıkta bir gölge gibi görünen Paşa'yı şimdi hanın odasında daha iyi görüyordu. Titrek ışık altında parlayan yüzü sararmış gibi idi. Lakin güzel yüzüne yeni salıverdiği sakalı ayrı bir letafet veriyordu.

Paşa sanki son zamanlarda ihtiyarlamış gibi idi. Gözlerinin altında çizgiler belirmişti. Alnındaki buruşuklar biraz daha artmıştı bile...

Hasan Bey Enver Paşa'ya baktı, baktı.

Günün ilk ışıkları step üzerinde yayılırken kâfile çoktan üç saatlik yolu almıştı.

Uçsuz bucaksız çöle yeniden girmişlerdi. Gidiyorlardı. Kum çölünde arada sırada esen rüzgâr kumları kaldırıyor ve gözlerin kirpiklerini bembeyaz renge boyuyorlardı.

Uzaktan yüksek bir tepe görünüyordu. Han Dağı ismini verdikleri bu tepeyi Hasan Bey işaret ederek dedi ki:

- İşte orası... Dağların arkası, Şirabad mamafih Gozar, Derbent olmak üzere yolda iki kasabamız var. Onlardan sonra Şirabad vilayetine vasıl olacağız.

Hasan Bey, Enver Paşa'nın yanına yaklaşmış yavaş yavaş tekrarlıyordu:

- Enver Paşa... Zatıalinize naçizane bir tavsiyede bulunmaklığım müsaade ederseniz İbrahim Bey[49] ile temas etmeyiniz.

- Dediğiniz çok doğru Hasan Bey amma. İbrahim Beyle görüşmek muhakkak surette lazım ve hem de mecburi. Hülasa ihtiyaç.

- Neden ihtiyaç olsun Paşam. Enver Paşa birkaç dakika susmuştu. Gözlerini bir noktaya dikti. Sonra başını kaldırarak mırıldandı...

- İhtiyaç... İhtiyaç...

- Neden Paşam...

- Hasan Bey... Siz de bu hususta tecrübe sahibi bir zatsınız amma... Bakınız. Bir bina yapılırken temelin çürük olmaması için de çatlak olmaması lazımdır. Binayı yaparken atacağımız temelin esasında hiçbir kötü madde olmaması icap eder değil mi? İşte buradaki yapacağımız işte bunlara ehemmiyet vermeliyiz... Ne demek istediğimi anlıyorsunuz.

- Bendeniz... Bu son fikrinize tamamen iştirak ederim.

- O halde.

- O halde şimdiye kadar yaptığım yanlış hareketlerden manevralardan dönmek lazımdır. Mademki zararın ne tarafından dönsek kardır.

Enver Paşa susmuş sözleri dinliyordu. Hasan Bey'in sözleri bitince sağ elini kaldırdı. Sonra elini dizleri üstüne vurdu.

Enver Paşa bu hareket ile Buhara'da çarpışan iki fikrin mahiyetini tamamen meydana vurmuş oluyordu. Çünkü o günlerde Bolşeviklerin iktidar mevkiine geçmiş olmasına ve Emir'in de firarına rağmen iki zat fikir bütün şiddet ile çarpışıyordu.

Halk dili ile "Cedit[50] ve kadim" olmak üzere iki isim etrafında toplanmış olan bu fikirler şu suretle hulasa edilebilir.

Cedidi olanlar yeni hareketi hiçbir şart koymadan kabul etmek isteyenlerdi. Kadim olanlar ise Emir'i isteyenlerdi. Fakat Emir, eski adam idi. Hayatın icabatını kabul edemiyordu. Emir taraftarları yeni bir Emir arıyorlardı.

Basmacılar da başkalarının idaresi altında yaşamağı katiyen istemeyenlerdi. Enver Paşa Hasan Bey'e söylemiş olduğu sözleri bütün bu vaziyetleriyle sanki hülasa ederek memlekette bir birlik yapmak istediğini anlatmış oluyordu.

Hasan Bey bu sözleri dinledi. Enver Paşa haklı idi. Bunu tasdik ettiğini tekrarlar gibi başını sallıyordu.

Enver Paşa tekrarladı.

- İbrahim Bey'i aramak istiyorum.

Hasan Bey Enver Paşa'nın sözlerini bitirdiğini anlayınca:

- Paşam... dedi. İyi söylüyorsunuz. Hoş söylüyorsunuz amma... Siz İbrahim Bey'i tanımıyorsunuz. O zat, Emir'in adamıdır. Şardi de dağda yaşayan halkın başında bulunmaktadır. Fakat kendisine katiyen itimat edilmez. Canavar namus düşkününün birisidir.

Enver Paşa bu sözleri yine aynı sessizlikte dinledi. Başını kaldırmadan ve Hasan Bey'e bakmadan dedi ki:

-Hasan Bey .. Şimdi burada biz bütün meseleleri şahsi ve bir de memleket bakımından olmak üzere iki cepheli kontrol etmeğe mecburuz.

Şahsi kanaatime göre sizin fikrinize ilave edilecek hiçbir sözüm yoktur. Çünkü İbrahim Bey'i tanımıyorum.

Fakat burada, sen de, ben de, nihayet yabancıyız. İçimizde öyle bir adama ihtiyaç var ki onun isminden şöhretinden de istifade edelim.

Bu sözlerimle İbrahim Bey'in gölgesinde çalışalım demek istediğimi zannetme. İbrahim Bey'in burada Emir vasıtasıyla bu ismi olduğu malumdur. Onun kanaatine dinlemek, yapacağımız işleri ona göre ayar etmek herhalde faydalı olur.

Paşa bu sözleri bitirdikten sonra elini Hasan Bey'in omzuna koydu. Ve gözlerini Hasan Bey'in gözlerine dikerek:

- Senin İbrahim Bey hakkındaki mütalaalarını daha evvelden başka adamlardan da öğrendim. Senin bu adam hakkındaki teşhisine de hayranım. Ancak müsaade et bakalım. Şu adamla bir görüşelim.

Onu nerede görebilirim acaba?

Enver Paşa Kurgantepe'ye Doğru Hareket Etti

Ertesi gün Enver Paşa, Hasan Beyle görüşmüş oldukları hanın bulunduğu Şirdikul Köyünü terk ederek Kurgantepe'ye doğru hareket etti.

Enver Paşa Hasan Beyle konuşurken askeri vaziyeti tamamen tespit etmiş bulunuyordu. Evvela Hasan Bey, altmış askeri ile birlikte Şirdikül mevkiinde kalacak ve Buhara'dan gelecek olanlara karşı ilk cepheyi teşkil edecekti. Esasen bulundukları şehrin mühim bir kısmı kızıllara muhalif oldukları için, Hasan Bey icabında karşı ahalisinden istifade edeceğine emindi. Şimdiden de şehirde ve civar köylerden muhalif fikirler aleyhinde propaganda yaptırıyor ve günün birinde vaziyeti karşılamak için tedbirler almış bulunuyordu.

Hasan Bey'in fazla askeri vardı amma... Bunları Enver Paşa'ya vermiş idi. Bu suretle Enver Paşa, Hasan Bey'in yanından ayrılırken tamam yüz elli askeri bulunmuş oluyordu.

Hasan Bey'in Şirabad'da bırakmış olduğu otuza yakın asker de tamamen emrinde idi. Bunların başında da Osman Bey vardı. Bu zat Hasan Bey'den aldığı emir üzerine Enver Paşa'nın kumandasına çoktan girmişti bile.

Enver Paşa Hasan Bey'in yanından ayrılırken sahip olduğu kuvveti biliyor ve gittiği mıntıkanın Özbek ile Türkmenlerden mürekkep olduğunu da unutamıyordu.

Mamafih Özbekler ile Türkmenler hürriyete kavuşmak, başkasının emri altında bulunmamak için her türlü mücadeleye girişmeğe amade idiler.

Enver Paşa'nın Buhara'ya geldiğini ve oradan da karaya doğru çıktığını duymuşlardı. Bu haber yurtlarına geldiği zaman hepsi ziyadesiyle memnun olmuşlardı. Çünkü onlar da nihayet arzularına kavuşacaklardı. Enver Paşa'nın gittiği istikamet onların yurdu idi. Kurgantepe'de bunlardan bir kısmı ile karşılaşacaktı.

İçlerinden mühim bir kısmını gönüllü olarak yanına alabileceğini ümit ediyordu.

Bu sebepten neşeli neşeli beygirine mahmuzları ile dokunuyor, sevgilisine yaklaşan bir âşık heyecanı ile bir an evvel oraya varmak istiyordu.

Bazen saatler uzun geçer. Yolda o kadar uzun sürer.

Dakikalar kolay kolay bitmiyordu.

Uzun kum çölleri ortasında arkasında 150 kişilik bir kâfile ile ilerleyen Enver Paşa yanında bulunan Muhittin Bey ve Hacı Sami Bey'e iltifat ediyor ve yeni vaziyet hakkında nokta-i nazarlarını soruyordu.

Hele Hasan Bey'in İbrahim Bey hakkındaki düşüncelerine temas ederek İbrahim Bey'e karşı alınacak cepheyi müzakere ediyordu.

Enver Paşa Köye Doğru İlerledi

Nihayet iki günlük bir yolculuktan sonra Kurgantepe'ye geldiler. Burada üç bin muharipten mürekkep Togay Sarı'yla karşılaşan Enver Paşa çok memnundu. Çünkü uzun zamandan beri münakaşasını yaptığı meselenin nihayet tahakkukunu görmüştü. Bu kabile tamamen Emir'in taraftarı olup

başlarında İbrahim Bey bulunuyordu. İşte birkaç dakika sonra da İbrahim Bey'in adamı ile karşı karşıya geleceklerdi.

Enver Paşa asabi idi. Hasan Bey'in söylediği sözlerin tesiri ile olacak, gayri ihtiyari heyecanlanmıştı da.

Uzakta mühim bir kalabalığı görünce atını yavaşlattı. Kâfilesi de yavaş yavaş ilerlemeğe başlarken karşıdan büyük bir kalabalık harekete geçti.

En önde İbrahim Bey'in adamı bulunuyordu.

Fakat Enver Paşa İbrahim Bey'in adamını tanımıyordu. O en önde atını koşturarak Paşa'nın önüne geldi. Hemen atından atladı. Paşa da bu hareket karşısında atından inmeğe mecbur olmuştu. O da atından indi. İlk karşılaşma ve ilk el sıkışmada Enver Paşa karşısındakini anlamak ister gibi gözlerini bu zatın gözlerine dikmiş yaptığı hareketleri sıkı sıkı kontrol ediyordu.

Bu zatın çehresindeki memnuniyet çizgileri hiç de sahteye benzemiyordu. El sıkışmada samimi bir hareket vardı. Ve Enver Paşa'nın karşısında tamamen hürmetkâr bulunuyordu.

Paşa bundan memnundu. Yanındaki arkadaşları da birer birer takdim etti. Bu zat da yanındaki zevatı Paşa'ya birer birer Buhara usulüyle isimlerini söylemek suretiyle tanıttı.

Hep tekrar atlarına bindiler. Kurgantepe'deki mevkilerine geldiler. Buradaki karşılama daha heyecanlı oldu. Togay Sarı Enver Paşa'ya pek çok ikram ediyordu. Hazırlamış olduğu yerde baş tarafa oturuyor ve kendisi de onun gözü içine bakıyordu. İlk konuşmalar hep havai oldu.

Ne Enver Paşa, ne de Togay Sarı asıl mevzua temas etmek istemiyorlardı. Enver Paşa Togay Sarı'yı tetkik ediyor, mukabele arasında onun kanaatlerini elde etmeğe çalışıyordu.

Togay Sarı, çarlık dedi de Ruslarla müzakereye, idareye alışmış olan bu zeki adam ise Enver Paşa'nın gözlerinden yapmak istediğini öğrenmeye gayret ediyordu. Nihayet öğle yemeği zamanı gelmişti.

Togay Sarı, Enver Paşa gelir gelmez nasıl yemeklerden hoşlandığını sormuş ve arzu ettikleri şekilde yemek hazırlanacağı bildirilmişti.

Enver Paşa bu suallere gülerek:

- Yerli yemeği... Artık alıştık.. demiş ve yemekler de buna göre hazırlanmıştı. Mevzuu pek alakadar etmez ama.. Enver Paşa bu öğle yemeğinde yemiş olduğu koyun eti kızartmasını ve diğer yemekleri her zaman ballandıra ballandıra anlatır dururdu. Hatta o gün Togay Sarı, açıktan söylemiş, yemeklerin nefasetinden dolayı teşekkür etmişti. Bundan sonra da gittiği yerde hep:

- Togay Sarı'da yediğim yemek gibi olsun... derdi.

Yemek esnasında da mükâlemeler hep havai mevzulardan ibaretti. Yemekten sonra idi. Togay Sarı Enver Paşa ile yalnız kalmak istediğini anlattı. Onu alarak şöyle biraz dolaştı. Bu esnada Muhittin Bey ile Hacı Sami de arkada takip ediyorlardı.

Togay Sarı Enver Paşa'ya bir şeyler söylemek istiyorsa da tam manası ile muvaffak olamıyordu. Nihayet hafif bir öksürükten sonra:

Paşa. Dedi. İbrahim Bey ile görüşmek üzere bulunduğunuzu ve bu maksatla buraya kadar geldiğinizi biliyoruz. İbrahim Bey ne yazık ki bu günlerde Duşanbe dedir. Kendisi on beş gündür orada teşkilat yaparak mukabil harekete geçmeğe hazırlanmaktadır. Burada iken kendisi ile görüşerek bazı hususlarda anlaştık.

Enver Paşa İbrahim Bey'in Duşanbe'de olduğunu öğrenince biraz canı sıkıldı. Çünkü Duşanbe bulundukları yere yine üç günlük bir yoldu.

Fakat onunla şahsa karşı karşıya gelmesine de bir bakımdan ihtiyaç yoktu. Yalnız fikren anlaşmak icap ediyordu.

Togay Sarı'nın istiklal hakkındaki fikirlerini öğrendiği takdirde mühim bir mesele halledilmiş olacaktı.

Mamafih İbrahim Bey gibi ikbal düşkünü olan insanların fikirlerine de pek inan olmaz ya. Togay Sarı'nın ifadesine göre İbrahim Bey istiklal mücadelesinden ziyade mevkiini kaybetmemek endişesinden mücadeleye hazırlanıyordu.

Fakat buna inanmak doğru olamazdı.

Yine İbrahim Bey ile şahsen görüşmek mecburiyeti vardı. Enver Paşa son kararını vermişti. Gidip İbrahim Bey'i görecekti. Togay Sarı'nın her ne kadar üç bin kadar maiyeti varsa da konuşmasına göre pek bilgili olmadığı anlaşılıyordu. Mamafih yanındaki adamlar onun cesur ve gözünü çöpten sakınmaz bir zat olduğunu söylemekte ittifak ediyorlardı. Enver Paşa Togay Sarı'ya pek çok iltifat etti. Onun istiklal hakkındaki fikirlerini öğrendi.

Togay:

- Hiçbir şekilde ve şartta başkalarının esareti altına girmemek lazımdır. Diyordu. Sonra Türkistan'ın vaziyeti hakkında malumat veriyordu.

Enver Paşa maiyeti ile birlikte 1921 senesi Teşrinisaninin [Kasım] 28'inci günü Karaminde Köyüne gelmişti.

İbrahim Bey'in kumandası altında daha doğrusu işgali altında bulunan köye giren muazzam kalabalık herkesi birdenbire heyecana düşürmüştü.

Köy halkı çitlerin arkasına saklanıyor, evdeki kadınlar pencerelerin kenarından başlarını uzatarak gelenlerin kim olduğunu öğrenmeye çalışıyordu.

- Kimdi bu gelenler?

-Bilmiyoruz..

En önde Enver Paşa arkasında Muhittin Bey, Hacı Sami Beyler olduğu halde köyün ortasına doğru ilerliyorlardı. Daracık sokaklarda kurulmuş olan ufacık dükkânlardaki halk ne olduğunu şaşırmış öteye beriye kaçışıyor, bazısı da korkarak dükkânını kapatarak evine doğru koşuşuyordu.

Hacı Sami Bey yerli dilini iyi bildiği için soruyordu:

- İbrahim Bey nerede?

Hiç kimseden ses çıkmıyordu. Gelenlerin kim olduğunu bilen olmadığı için İbrahim Bey ve fenalık geleceğinden korkuyorlardı.

Yalnız sokakta tesadüf edilen kara siyah kalpaklı adamlar vardı. Bunların İbrahim Bey taraftarı olduğu malumdu. Fakat bunlar da İbrahim hakkında malumat vermekten çekiniyorlardı. Enver Paşa ile maiyeti köyün bir başından girip öteki başından çıktılar. Yolu da gerisin geriye döndüler. Biraz

evvel gelmiş oldukları köyden tam bir hayat varken şimdi her taraf kapanmış, dükkânların kepenkleri inmiş, sokaklarda adam namına kimse kalmamıştı.

Enver Paşa nihayet dayanamadı:

- Hacı Sami Bey. Dedi. Bunların köylerinde karakol filan gibi bir şey yok mudur? Yahu konuşacak bir adam bulamaz mıyız, bakıverseniz şunlara!...

Hacı Sami Bey hemen beygirini sürdü. Lalettayin bir evin kapısı önünde durdu. Kapıya doğru seslendi:

- Hey evde kimse yok mu?

İçeriden ince bir kadın sesi:

- Erkekler şimdi sokağa çıktı.

- Nereye?

- Bilmiyoruz.

Hacı Sami Bey atını biraz daha ileriye sürdü. Bir başka dükkan önünde durdu.

İçeriden sarıklı bir çırak başını uzatmış bakıyordu.

- Ustan nerede?

- Burada.

- Çağır şunu!

Orta yaşlı, başından siyah kapaklı, zeki bakışlı,siyah sakallı bir adam dışarıya çıktı.

- Evlat İbrahim Bey nerede?

-Ne yapacaksınız?

-Kendisi ile dostça konuşmak istiyoruz. Çok lazım idi.

- Siz kimsiniz?

-Biz Buhara'dan geliyoruz.

-Şu adam kim? Yoksa Rus mu?

- Hayır halis Türk.

-Yakışıklı bir adam. Yoksa. Yoksa Enver Paşa olmasın! diye sevinçle öyle haykırdı ki:

- Tam dediğin gibi.

Hacı Sami'nin ağzından dökülen bu sözler bu dükkâncıyı müthiş heyecanlandırmıştı. Avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı:

-Hey Ümmeti Muhammet korkmayın Enver Paşa geldi. Enver Paşa geldiğinde dükkânlarını kapayanlar, evlerine çekilenler, cami içlerine sığınan. Enver Paşa geldi. Çabuk geliniz.

Dükkâncının bağırması ile halkın meydana, sokağa toplanması bir oldu. O kadar kalabalık oldu ki, Enver Paşa bile bu kadar kısa zaman içinde meydana çıkan bu kalabalık karşısında hayret etmişti.

Gelenler vahşi bakışlarla Enver Paşa'ya doğru geliyorlar, sonra korkak, ürkek geriye çekiliyorlardı.

Dükkâncı Enver Paşa'nın karşısında toplanan halka hitaben bağırdı:

-Neye böyle aptal aptal duruyorsunuz. Yaşasın diye bağırsanıza...

Bu sözler sanki bütün halkı coşturmaya kâfi gelmişti. Birden kıyamet koptu zannedildi. Yaşa sesleri varol nidaları bütün köyü doldurdu.

Dükkâna en önde arkadan daha ihtiyarlar koşarak Enver Paşa'nın yanına gülerek ve onun eline doğru atıldılar.

Enver Paşa elini öpmek isteyen bu halkın sesine karşı:

- Rica ederim. Rahatsız olmayın. İltifatınıza teşekkür ederim diyordu. Halk her nedense coşmuştu. Bunun sebebi biraz sonra daha iyi anlaşıldı.

Dükkâncı ile ihtiyarlar:

- Buyurunuz. Köy odamıza, bir çay içiniz.

Diyorlardı. Enver Paşa, Hacı Sami Bey bu davetin kabul edilmesini muvafık buldular. Hemen beygirlerinden inerek ihtiyarların arkasına takıldılar. Biraz sonra güzel bir evden içeri girmişlerdi.

Sedirlerle süslenmiş olan bu evin misafir odasında köyün ileri gelenleri dolmuştu. Bunların arasında kara kalpaklı olanlar ekseriyeti teşkil ediyordu.

Karakalpaklılardan birisi:

- Enver Paşa'nın aramıza gelmesi bizim için çok iyi bir haldir. İnşallah yakın zamanda biz de Türkiye gibi hürriyetimize kavuşacağız. Yine Emir'imizi başımızda göreceğiz diyorlardı.

Sonra ihtiyarlar, Enver Paşa'nın Buhara'ya geldiğini duyduklarını, dört gözle beklediklerini, mamafih bu mıntıkaya geleceğinden haberdar olmadıklarını, eğer bilmiş olsalardı üç günlük yoldan karşılayacaklarını söylüyorlar ve ilk dakikada göstermiş oldukları kaba hareketten dolayı özür diliyorlardı.

-Affedersiniz Paşamız.. Affedersiniz.

Enver Paşa köylünün bu safiyane sözleri karşısında pek ziyade heyecanlanmıştı. Hatta müteessir olmuştu.

Bu köy hakkında biraz malumat sahibi oldu. Sonra en ihtiyar olan zata sordu:

- İbrahim Bey köyde yok mu?

-İbrahim Bey şimdi Kuktaş köyünde bulunmaktadır. Mamafih burası onun idaresi altında bir köydür. Onun mühim bir kuvveti burada bulunmaktadır. Köy içindedir. Ancak teşkilat gizli olduğu için sizin vaziyetinizden sonra karşınıza çıkacaklardı.

Oldukça kalabalıksınız. Hayır veyahut şer için buraya geldiğiniz tamamen meçhulümüzdür. Bu sebepten biz biraz daha idareli hareket etmeğe mecburuz.

Enver Paşa bu sözlerden sonra Kuktaş köyünü sordu.

Oldukça uzaktır. Mamafih siz yanına gidemeyeceğiniz için size adamlar katacağız. Onlarla en kestirme yoldan Kuktaş köyüne varabilirsiniz.

Bu geceyi burada geçirmek tenezzülünde bulunursanız çok memnun olacağız. Maiyetiniz de kalabalık ama zararı yok. Köyümüzde bütün misafirlerimiz için evler açıktır.

Köylüler Enver Paşa'ya Çok İyi Bakıyorlardı

Enver Paşa köylünün gösterdiği misafirperverlikten çok memnun oldu.

Köylüden almış olduğu iki mihmandar ile Kuktaş köyüne doğru yola çıktı. Enver Paşa yoldan giderken Hacı Sami, Muhittin Beylerle köyde görmüş oldukları hüsnü kabulden memnuniyetle bahsediyorlar ve İbrahim Bey'in kendilerine aynı derece iltifat edeceklerine kabi bulunuyorlardı.

Hele Hacı Sami Bey:

- Köy halkı, Karakalpaklılar zatıalinizin yüksek şöhretini duymuş oldukları için size fazla iltifat ettiler. Tadil bu iltifatların birisi de İbrahim Bey'in hakkınızdaki hürmetten ileri gelmektedir. Biz buraya gelmeden evvel her halde sizin hakkınızda pek çok şeyler konuşulmuş olacak ki, köylüler size dertlerini döktüler ve sizden istimdat ettiler.

- Hakkınız var. Ben de bu gösterilen fazla heyecandan dolayı atiden ümitvar oluyorum. İbrahim Bey, Emir'in adamı olduğuna göre onun partisini elde edecek olursak çok büyük muvaffakiyet kazanacağız.

Muhittin Bey de söze karıştı:

- Dikkat ettiniz mi Paşam dedi. Enver Paşa ismini duyar duymaz köylüler sanki bir mehdi gelmiş gibi gözleri açılarak sevindiler.

Böyle tatlı tatlı konuşarak ilerleyen kâfile geceleyin bir handa kaldı. Üçüncü gün Kuktaş köyü gözüktü.

Köylü mihmandarlar hemen atlarını sürdüler ve Enver Paşa'nın geldiğini köye haber verdiler. Bu haber köyde bir bomba gibi patladı. Tarlada, bağda, çayırda bulunanlardan köy dükkânlarından çalışanlara kadar herkes Enver Paşa'yı karşılamağa geliyordu.

Enver Paşa büyük kalabalık arasında İbrahim Bey'i arıyordu. Fakat ortada İbrahim Bey yoktu.

Mihmandarlar köylülerden birisi:

-Paşa Hazretleri, İbrahim Bey karargahından köyün biraz ilerisinde.. Sizi karşılamağa gelecekler. Derken uzaktan ikinci bir kâfile gözüktü. Bunlar süvari idi. Ellerinde mızraklar da vardı. En önde mutantan bir şekilde ilerleyen bir zat vardı. Esmer uzunca boylu, hafif sakallı olan bu zatın İbrahim Bey olduğu muhakkaktı.

İbrahim Bey atını ileriye sürdü. Enver Paşa'nın karşısında durdu. Ve yerli tarzı selam verdi.

Enver Paşa:

-Esselamu aleyküm. Diye söze başlayınca İbrahim Bey:

-Aleyküm selam. Demek sureti ile Enver Paşa'nın Müslümanca vermiş olduğu selamı aynen kabul etmiş oluyordu. Enver Paşa karşısındaki bu adama dikkatle bakıyordu. Bu adamın gözlerindeki parıltılar, zeki bakışlar çok manalı şekilde idi.

Enver Paşa İbrahim Bey'in bütün tavırlarını gözden geçirdi. İbrahim Bey de Enver Paşa'ya dik dik bakıyor ve onun gözlerinde gözlerini dikerek sanki bakışlardan bir mana çıkarmak istiyordu.

Enver Paşa ile İbrahim Bey'in ayaküstü musafahası çok kısa oldu. İbrahim Bey:

- Safa geldiniz. Sevgili misafirlerimiz. Tanrı konuklarımız. Lütfen buyurunuz karargâhımıza gidelim.

- Buyurun.

Köyün düz meydanı mahşeri bir manzara halini almıştı. Muhtelif renk ve biçimdeki insanlar, kara kalpaklı, muhtelif serpuşlu askerler, muhtelif renk ve berideki atlar. Genç, ihtiyar erkekler..Kadınlar, çocuklar..

Her taraftan çıkan sesler bir mahşeri kalabalığa ebedi bir heybet veriyordu. Herkes neşeli idi. Herkes memnundu. Ağızdan ağza dolaşan Enver Paşa ismi sanki sihirli bir kelime gibi gelen misafir kâfilesinin arkasında halkı çekiyordu.

Herkes Enver Paşa'yı görmek yanındaki adamları anlamak istiyordu.

İbrahim Bey sağında Enver Paşa olduğu halde karargâha doğru ilerledi. Köy içinden geçerken bu sevinç avazesi yükseldi.

Daracık sokağın iki tarafı hınca hınç dolmuştu. Fakat hiç kimse gelen bir Türk Paşasına nasıl hürmet edileceğini bilemiyordu.

Galiba İbrahim Bey'den çekiniyorlar ve nasıl hareket edecekleri için emir bekliyorlardı. Enver Paşa bu mütereddit vaziyet karşısında kendi kendine İbrahim Bey'i haklı göstermek istiyordu. Öyle ya.. Belki gelen misafir çok alkıştan ve anlayıştan hoşlanmazsa. Sonra gelen adamın ne şekilde ve ne karakterde bir insan olduğunu bilmiyordu ki. Ne isteyeceği malum değildi.

Enver Paşa böyle düşünürken bir taraftan da İbrahim Bey'e bakıyor ve onun bütün hareketlerini en ince teferruatına kadar gözden geçiriyordu.

Bu hareketlerden mana çıkarmağa da uğraşıyordu. Bilhassa İbrahim Beyle konuşurken onun çehresindeki çizgilerin hareketlerinden ifade ettiği manayı öğrenmeğe çalışıyordu.

- Siz Enver Paşa mısınız?

İbrahim Bey; karargâhında bağdaş kurmuş olan misafirlerden Enver Paşa'ya gözlerini dikmiş olduğu halde böyle sorunca birden bire mecliste soğuk bir hava esti.

Başta Enver Paşa olduğu halde yanındaki zevat birdenbire şaşırdılar. Enver Paşa kıpkırmızı oldu. Adeta dili tutuldu. Bir kere yutkundu sonra söz söylemeye başlamak istedi. Fakat muvaffak olamadı. Bunu gören İbrahim Bey tekrar etti:

-Hakikaten siz Enver Paşa mısınız?

Enver Paşa hiç beklemediği bu sualler karşısında öyle utanmıştı ki.. Ne yapacağını bilmiyordu. Fakat derhal itidaline sahip olmak ve kendisini tanıtmak icap ediyordu.

- İnanmıyor musunuz?

İbrahim Bey çok kurnaz ve zeki olan adamlara mahsus bir tavırla:

- Aman efendim.. Dedi. Size inanmamak imkânı var mı? Sizin Enver Paşa olduğunuz muhakkak ancak.. Zaman malum. Öyle garip bir devirde

yaşıyoruz ki, sağ elimden sol elime, sağ gözümden sol gözüme emniyetim yok.

Bahusus bulunduğumuz bu mevkide, kimse ile temas etmek imkânı olmayan burada her önümüze gelene inanacak olursak. Vay halimize..

Hele son günlerde Buhara ile alakayı da kestik. Ne bir ses, ne bir haber. Hiçbir şey yok. Siz uzun zamandan beri Buhara'da olduğunuzu, beni aramak için buraya kadar zahmet ettiğinizi söylüyorsunuz. Çok güzel, çok doğrudur ancak..

Enver Paşa karşısında bulunan bu mugalatacı [hileci] adama derhal ve hem de şiddetle cevap vermek lazım geldiğine hükmetti.

Sert bir sesle:

-İbrahim Bey.. Ben namuskâr bir adamım. Temas ettiğim adamların da namuslu olmasını ve karşısındakini takdir etmesini beklerim.

-İyi, güzel Paşa amma.. Hakikaten Enver Paşa olduğunuzu, bana kim temin edebilir. Kim ispat edebilir?..

Siz yabancı bir zatsınız. Ben sizi ilk defa olarak karşımda görüyorum. Şimdiye kadar birkaç defa zatıâlinizi görmüş olsaydım derhal inanmakta tereddüt etmezdim. Fakat dediğim gibi.. Buhara'ya bilmem ne kadar günlük uzak mesafede bulunan bir köyde otururken yanına birkaç yüz kişi almış bir zat gelse ve ben Enver Paşa'yım demiş olsa derhal inanabilir miyim?..

-Bakınız siz bile susuyorsunuz.. Ben burada öyle kolay, kolay inanacak vaziyette değilim. Enver Paşa'nın susması cevap alamadığından değil, mantıksız olarak konuşan adam karşısındaki hayretinden ileri geliyordu. Kendisi ne düşünmüş nasıl planlar, programlar yapmış ve nihayet kim ile karşılaşmıştı.

Hasan Bey'in hakkı olduğunu anlıyordu. Mamafih bu adama derhal haddini bildirmek kolay bir işti.

Enver Paşa'nın sessizliğinden istifade eden İbrahim Bey bu sefer suali değiştirdi:

-Siz buraya kimin emriyle geliyorsunuz?..

- Hiç kimsenin emriyle gelmiyorum. Fakat Buhara Emir'i ile temas etmek onunla birlikte çalışmak en büyük arzumdur.

- Emir nerede? O çoktan gitti..

- O halde sırf kendi vicdanımdan almış olduğum Emir'le hareket ederek buraya geldim. Bunun için de sana hesap verecek değilim ya...

Enver Paşa bu sözleriyle İbrahim Bey'in kendisi bir Bolşevik casusu olduğunu ima eden sözlerine cevap vermek istiyordu. Nitekim şiddetle başladığı sözlerini her kelimede biraz daha şiddetlendirerek nihayet:

- İşte karşındaki Enver Paşa bu maksatla buraya gelmiştir. Buhara'yı kurtarmak. Düşman istilası altında bırakmamak en büyük emelimizdir.

-Güzel.. Fakat Enver Paşa'nın zatıâliniz olduğunu isbat edecek bir vesikamız yok ki.

-İşte yanımdaki adamlar.. Şu zevat..

-Bu zat ile de daha bugün tanıştım. Görüştüm. Yani ilk defa olmak üzere yüzlerini görüyorum. Böyle zevatın sözüne derhal itimat etmek caiz midir?

Çok teessüfle arzederim ki Enver Paşa...

İşte Karşınızdaki Enver Paşa'dır!

İbrahim Bey böyle söylerken Enver Paşa müthiş kızmıştı. Dudakları titriyordu. Yanakları pembe pembe al olmuştu. Artık sabrı kalmamıştı. Bu herife lazım olan cevabı vermek iktiza ediyordu. Bu sözle değil silahla olabilirdi.

Enver Paşa hemen kılıcına sarıldı.

Paşa'nın güzel bir atıcı olduğu ve güzel kılıç kullandığı Buhara'da çok çabuk yayıldığı için İbrahim Bey Enver Paşa'nın bu hareketi karşısında birdenbire sarsıldı.

Enver Paşa'nın yüzü simsiyah olmuştu. Hiddetinden gözleri kan çanağına dönmüştü. Eli silahında gözlerini İbrahim Bey'in gözleri içine değerek tam bir asker sertliği ile ve civanmertliğiyle haykırdı:

- Ben seni akıllı bir adam tanıyarak buraya geldim. Sen de bunu idrak edecek zekâ yokmuş. Sonra siz beni ve benim yanımdaki zevatın kim olduğunu öğrenmekte hâlâ inat ediyorsunuz. Hayatta bir insan tanımayacak kadar basit insan olduktan sonra onun ile görüşmek bile abestir. Sen yalnız başına şu ve bu vesilelerle maiyetimdeki zevatı da tahkire yelteniyorsun amma.. Sana şunu söyleyeyim ki, bunu yapamazsın.

Biz buraya bir düşman sıfatıyla değil bir dost sıfatıyla geldik. Şimdi de bir düşman sıfatıyla ayrılacağız. Halbuki sen akıllı bir adam olsa idin benim Enver Paşa olduğumdan vazgeç.. Oldukça mühim bir kuvvetle buraya kadar gelen ve oldukça geniş bir kuvvete malik olan bir adamı kendine bağlamak için her türlü fedakârlığı yapacaktın. Senin gibi bir adam bir memleketi kurtarmaz batırır. Çünkü sen şahsi menfaatini her şeyin üstünde tutuyorsun. Fakat böyle vatan kurtulmaz. Enver Paşa az kalsın kılıcını çekecekti. Fakat bu esnada İbrahim Bey'in yüzü birdenbire güldü ve Enver Paşa'ya adeta yaltaklanan bir sesle:

-Paşa.. Dedi. Lütfen elinizi silahınızdan çekiniz. Söz burada çok güzel sözler söylerim.

Esasen sizinle bizim aramızda şahsen hiçbir anlaşmazlığımız yok ki... Siz maiyetinizle beraber buraya kadar geldiniz fakat sizi tanımadığım için tanışmak için bir sual sordum. Siz ise hiddetlendiniz. Hâlbuki Buharı'nın kurtuluşu yolunda çalışacak adamlara bizim ihtiyacımız var. Eğer burada çalışmak arzu ederseniz her türlü emriniz derhal ifa edilir. Mamafih istemezseniz köyümüz açıktır. Gidebilirsiniz. Hiçbir kuvvet de sizi menedemez.

Bu esnada İbrahim Bey birdenbire sözünü kesti ve yaverine seslendi. Açık bulunan kapıdan içeri baştan ayağa kadar silahlanmış bir zat girdi.

İbrahim Bey ona birçok emirler verdikten sonra geriye döndü. Enver Paşa'ya baktı.

Enver Paşa hiddetinden dudaklarını ısırıyor ve kılıcının kını üstünde bulunan elini hala çekmiyordu. Kendi kendine:

-Vur şunun kellesine düşür aşağı başını..diyordu. Fakat sonra normal şekilde düşünüyor ve onun neticesindeki hadiseyi hatırladıkça daha ilk

adımı fena bir netice ile karşılaşacağını hesap ediyordu. İçinden ne olursa olsun diyerek elini kılıcından çekti.

Sonra hiddetli hiddetli ayağa kalktı ve odanın içinde dolaşmaya başladı.

İbrahim Bey işin birdenbire sarpa saracağını anladığı için.

- Akşam yemeğinde görüşürüz. Paşam. Diyerek Enver Paşa'nın yanından ayrıldı.

Enver Paşa, Muhittin Bey ve Hacı Sami ile hiç ümit etmedikleri bu vaziyeti tetkike koyuldular.

Muhittin Bey:

-Hasan Bey'in hakkı varmış Paşam. Bu herif hakikaten alçağın biri imiş.

Hacı Sami de:

- Söylenen sözler çok doğru imiş.. Dedi ve sonra üçü de yemek zamanına kadar konuştular.

Enver Paşa İbrahim Beyle Konuşurken

Enver Paşa akşamüstü vaziyeti Duşanbe'ye ve Hasan Bey'e bildirmek için kısaca kâğıtlara mektuplar yazdı ve yanındaki adamlardan birisini derhal sevk etti.

Bu askerin yolda uğrayacağı müşkülat yoktu. Çünkü Enver Paşa'ya karşı hiç de güzel bir tavır takınmayan İbrahim Bey'den başka herkes Paşa'ya çok büyük bir hürmet ile bağlı idiler.

Çünkü onun yıllardan beri dillere destan olan Osmanlı İmparatorluğunun kalma bir şöhreti vardı. Bu şöhreti bilmeyen hiç kimse yoktu. İbrahim Bey'de işte asıl bundan korkuyordu. O da Enver Paşa'nın başladığı bu işte büyük bir kuvvet topladığı zaman muvaffak olacağına kanaati vardı. Ancak o takdirde kendisi gibi cahil bir adama mevki kalmayacaktı.

İbrahim Bey bu sebepten her ne pahasına olursa olsun Enver Paşa'yı oradan uzaklaştırmak ve kendisine rakip bir kumandan, şöhretli bir şahsiyet yaratmamak istiyordu.

Esasen Enver Paşa'ya takındığı tavır da bundan ileriye geliyordu.

Enver Paşa'nın Kuktaş köyünde de oturmasını pek istemiyor ve bir an evvel gitmesini de can ve gönülden temenni ediyordu.

Biraz da bu sebeplerden Enver Paşa:

- Ben şu mektupları adamlarıma göndereceğim.

Dediği zaman İbrahim Bey memnun:

- Aman Paşam. İstediğiniz gibi adamlarımın himayesinde olarak adamınız gidebilir. Demişti.

İbrahim Bey kısa aklı ile Enver Paşa'nın müspet bir cevap alamayacağını tahmin ediyor ve kendi yanından uzaklaşıp gideceğine kâni bulunuyordu.

Enver Paşa'nın Maiyeti Bini Bulmuyordu

Filvaki Enver Paşa'nın bu mektupla diğer maiyetini de Kuktaş'a davet ettiği akla gelebilirse de Enver Paşa'nın maiyeti bini bile bulmuyordu. Halbuki İbrahim Bey bütün memlekete sahip ve hâkim olduğunu düşünüyor ve yalnız Togay Sarı yanında üç bin kişilik bir kuvvetim var diye öğünüyordu.

Enver Paşa mektup gönderdikten sonra Kuktaş'ta cevaba intizar mecburiyetinde kaldı. Başka türlü yapamazdı. Muvaffakiyet için biraz da sabır lazımdı.

Enver Paşa ile İbrahim Bey arasında cereyan eden bu vakalar az çok kısa tesadüf ediyordu. Bugünlerde Enver Paşa'dan kilometrelerce uzak mesafede bulunan "Duşanbe" kasabasının bir köylü evinde altı yüz Özbekli askere kumanda eden Ali Rıza Bey ile karşısında da Duşanbe de hükümet murahhası Osman Hoca karşı karşıya oturmuş konuşuyorlardı.

- Ali Rıza Bey ne dersin? Enver Paşa'nın Kuktaş'ta İbrahim Beyle anlaşacağına ihtimal verebilir misin?

- Neden.

-Öyle ya ... İbrahim Bey Bolşeviklere muhalif olan bir insanın Enver Paşa ile anlaşması muhakkaktır.

-Mamafih ben buna ihtimal veremiyorum. Çünkü Enver Paşa öyle ufak tefek işlere ehemmiyet verecek bir şahsiyet değildir. O büyük ümitler ve büyük arzular peşindedir. Buna hayali de diyebiliriz ya.. İbrahim Bey gibi dağ başında yaşayan bir Emir taraftarı yanında ne bulabilecek; orada muvaffak olsa nihayet bir köy kâhyasından ileriye mi geçecek?

Enver Paşa'nın İbrahim Beyle anlaşacağına değil Kuktaş'a gideceğine bile aklım kesmiyor.

-Fakat Enver Paşa şu dakikada İbrahim Bey'in yanında..

-Onu biliyorum. Lakin bu anlaşmadan ne çıkacak?..

- Ben de büsbütün başka türlü düşünüyorum. Enver Paşa ile İbrahim Bey bir araya gelmeyecek iki kafadır. Birisi koskoca bir imparatorlukta başkumandanlık yapmış bir zat. Diğeri de nihayet bir kabile reisi. Onların görüşleri başka. Yaşayışları, düşünüşleri ve nihayet telakkileri başka... Birisi bütün dünyada şöhret sahibi olmuş ve hakikatten bu dünyayı bir baştan bir başa gezmiş görmüş her şeyi anlamış. İyiyi kötüyü tefrik eden bir adam. Diğeri de Buhara'nın şarkındaki dağlar arasında yaşamış, büyümüş ve biraz okuyup yazma öğrenmiş bir dağ adamı.

Ali Rıza Beyle Osman Hoca bunları konuşurken dışarıda kar yağmaya başlamış ve uzak tepeler çoktan karla bembeyaz örtülmüştü.

Ali Rıza Bey'in Enver Paşa'yı Ziyareti

Odada ağız ağzına doldurulmuş olan mangaldaki korlar göz alıcı renklerle hararet dağıtırken her iki zat birer köşede bağdaş kurmuş, battaniyeleri ayaklarında konuşuyorlardı.

Fakat Ali Rıza Bey Enver Paşa'dan bir haber bekliyordu. Bunun için ikide bir adamın kasabanın çayhanelerine yolluyor, kendisini arayan bir adam gelip gelmediğini soruşturuyordu.

Fakat çayhanelere henüz böyle bir adam gelmiş değildi. Mamafih bütün çayhanelere, hatta hanlara böyle bir adam gelirse derhal Ali Rıza Bey'e haber verilmesi de emredilmişti.

Ali Rıza Beyle Osman Hoca konuşurken en son gönderilen adam geldi ve:

- Efendim... Dedi. Bütün çayhanelere ve hanlara da emrinizi tebliğ ettim. Adam gelir gelmez buraya getirecekler.

Adam çekilip gittikten sonra;

Osman Hoca:

-Ali Rıza Bey.. Dedi. Ne bekliyorsun bu Enver Paşa'dan:

-Herhalde mühim bir haber olduğunu sen de takdir edersin. Ancak.. Böyle bir haber getirmediğine göre benim Kuktaş'a gitmediğim icap edecek.

Osman Hoca bu cevap üzerine biraz düşündükten sonra:

- Ne çıkacak; orada ne iş yapabileceksiniz?

- Doğrusunu istiyor musun? Enver Paşa ile yakından temas ederek onun bütün nokta-i nazarını öğrenmek istiyorum.

Onun ağzından bunu dinlemek, yeni vaziyetleri ona göre tespit etmek iyi bir hareket değil mi?

- Sen bilirsin amma... Bundan bir netice çıkmaz!

- Bakalım tarih ne gösterecek. Zaman ne öğretecek!

Ali Rıza Bey Kuktaş'ta

Birkaç gün sonra idi. Kuktaş'ın dar sokaklarında birdenbire bir hareket oldu. Kalabalık bir maiyetle gelene herkes bakıyor ve birbirlerine fısıldıyorlardı:

-Ali Rıza Bey gelmiş..

Duşanbe'deki kumandan...

-Enver Paşa'yı arıyormuş.

-İbrahim Bey'i sormamış bile.

Ali Rıza Bey doğruca Enver Paşa'nın yanına gitmiş ve onun elini çok hürmetle sıkmıştı. Enver Paşa kendisine karşı bu kadar hürmet ve nezaket gösteren bu kumandanın elini büyük bir muhabbetle sıkmış ve pek çok iltifat ta etmişti.

Esasen yarım saatlik muhasebeden sonra Ali Rıza Bey'in çok ciddi ve konuşmasını bilen bir zat olduğunu anlamıştı.

Enver Paşa Ali Rıza Bey'e:

-Teşekkür ederim. Rıza Bey. Diyordu. Beni aradınız buldunuz. Bizim gibi kıymetli bir kumandanlı tanışmış olduğuma çok memnunum. Fakat ne yazık ki, burada İbrahim Bey'i göremeyeceksiniz. Çünkü kendisi bir gün evvel maiyetinden büyük bir grupla birlikte Şark istikametinde çekildi. Görüşmüş olsa idiniz iyi bir hareket olurdu.

-Zararı yok. Onunla görüşmek bize büyük bir şey kazandırmış olamaz.

-Esasen son vaziyetleri biz gayet iyi biliyoruz. Duşanbe'deki çok uzakta olmadığınız için bütün vaka dakikası dakikasına bize geliyor. Buraya gelmeden evvel Halil Bey, Hasan Bey, Nafi Beyle ve diğer zevatla görüştüm.

Hepsi zatıâlinizi beklemektedirler.

Onlar da Duşanbe yakınında bulunmaktadırlar. Bilhassa Halil ve Hasan Beyler zatıâlinizin İbrahim Bey'in anlaşamaya-caklarına tam kanaatleri vardır.

Enver Paşa bu sözleri dinlerken çok asabi idi. Parmakları ile mütemadiyen oynuyor, sonra yanındaki sigara tablasına trampet çalar gibi temas ederek vuruyordu.

Biraz da hiçbir iş yapamadan döneceğine müteessif oluyordu.

Nitekim onların muhalefetine rağmen buraya gelmesi ve bir şey yapmadan dönmesi kendisi için biraz müşkül bir vaziyetti. Fakat ne yapsın? Siyaset bu?

Enver Paşa asabi asabi odanın içinde dolaştı. Sonra duvarda asılı halılara doğru baktı. Pencere yanına gitti. Oturdu. Dışarıda kar hafif hafif serpeliyordu.

Bütün bu vaziyeti hülasa eder gibi biraz düşündükten sonra:

- Ne kadar asker toplayabilirsiniz. Dedi.

Ali Rıza Bey birdenbire doğruldu ve:

- Altı yüz asker bizim var. Bunlar şimdiki halde tam manası ile teşkilatlıdır. Ekseriyeti de Özbekler teşkil etmektedirler. Bunlar harpçi insanlardır. Buranın iklimini haddini bilen gürbüzlerdir. İçlerinde otuz beşten yukarı da adam olmadığını da ilave edeyim.

Biz teşkilat yaparken Kızılordu namına Morasov da geldi. O zatta kıta kumandanı sıfatı ile teşkilat yaptı. Mamafih şimdiye kadar ancak yüzden fazla asker toplayamadığını arz edebilirim.

Bu esnada Ali Rıza Bey derin bir nefes aldı. Sonra içini çekerek dedi ki:

- Rusların teşkilat yapmasından çok korkuyorum. En büyük temennim Rusların hiçbir şey elde etmemeleridir. Çünkü bu takdirde şimdiye kadar olduğu gibi bugünden sonra da hürriyetimizi kaybetmiş olacağız. Ve Türkistan hürriyeti ebediyen bir hayal haline girecektir. Bu sebepten çok kalbim çarpıyor. Endişe ediyorum.

Bunlardan başka son günlerde memleketin birçok taraflarında dizanteri, sıtma tifüs gibi hastalıklarda çıkmaya başladı. Muazzam teşkilat olmadığı için bu hastalıkların karşısına çıkmak imkânı yok.

Hastalık günden güne ilerliyor. Maazallah bir afet haline gireceğinden endişe ediyorum. Elimizde bir tek doktor yok. Ruslar da şimdiye kadar teşkilat yapmadıkları için doktor ve ilaç göndermediler. Ne oluyorsa aradaki halka oluyor.

Mamafih bunların en kısa zaman zarfında halledileceğine eminim. Benim kanaatim zatıâlinizle birlikte Duşanbe'ye dönmektir. Oradan Feyziabad'a gidecek olursak kuvvet miktarını biraz daha arttırmış oluruz. Çünkü Basmacıların olduğu gibi bize iltihak edeceklerine kanaatimiz vardır.

Hatta İbrahim Bey'in ve Togay Sarı'nın da biz biraz kuvvetlendikten sonra bize oldukları gibi iltihak edeceklerinden şüphe etmemeliyiz.

Ali Rıza Bey sözlerini bundan sonra Rusların aleyhine çevirmişti. Fakat Enver Paşa bu sözler bitmeden:

-Rica ederim Ali Rıza Bey dedi. Şimdi şu veya bunun aleyhinde bulunmayı değil çalışmayı düşünelim ve konuşalım. Bunlar başka şeyler.

Bizim hedefimiz muayyen. Hedefe vasıl olmak için uğraşacağız. Yoksa sözü dedikodu mahiyetine sokmak istemiyoruz.

Enver Paşa'nın bu sözleri üzerine Ali Rıza Bey askerce bir selam verdi ve:

-Affedersiniz Paşam.. Dedi. Hakkınız var. Fazla konuştum. Fakat vaziyet böyle de.

Enver Paşa burada daha fazla münakaşa yapmak istemiyordu. Derhal sözü değiştirdi. Ve:

-Nasıl.. Dedi. Maiyetimiz bize karşı sadıkane çalışabilecek gibi mi?

-Hay hay..

- Hay hay kâfi değil! Acaba beni tanıyorlar mı?

- Bu altı yüz kişinin hepsi de gönüllüdür. Özbekler öyle kolay kolay sözlere kanmazlar ve itimat etmezler. Kendileri cesur, mert ve aynı zamanda yüksek ruhlu adamlar oldukları için başkalarıyla daima böyle bir adam görmek isterler. O takdirde kendilerini düşünmeden ateşe atarlar.

-Mükemmel..

Ali Rıza Bey bu esnada birdenbire bir şey hatırladı. Ve:

-Aman Paşa Hazretleri.. Dedi. Zatıâlinize söylemeyi unuttum. Devletmen, Açil ve Hamdam Beyler ve Şan Sultan ile diğer rüesa tamamen bizim tarafımıza geçmek üzere imişler.

Malumu âliniz bunlar hepsi Basmacıların reisleridir. Zatıâlinizin harekete geçmek üzere olduğunuzdan haberdar olunca kendi aralarında anlaşmışlar.

Zannederim siz Duşanbe'ye ve oradan Feyziabad'a gelince bunların murahhasları sizi görerek emirlerinizi telakki edecekler.

- Mükemmel...

Ali Rıza Bey sözlerine devam ederek dedi ki:

- Bu zevatın bulundukları mıntıkada ne kadar sözü geçer olduklarını belki duymuşsunuzdur. Bunların yekûnu oldukça fazladır. Esasen kızıllarla mücadele ettikleri için bizim tarafımıza geçerlerse çok iyi olacaktır.

Keşke hepsi bizden tarafa olabilseler.

Enver Paşa güldü:

- Demek biz burada vakit kaybederken en mühim tarafı ihmal etmişiz. Biz hala İbrahim Bey'in peşinde dolaşıyoruz. Amma da garip adamız ha...

Enver Paşa bunu söylerken biraz da istikbali düşünerek kızarıyor fakat bir taraftan da gülüyordu. Bundan sonra Enver Paşa ile Ali Rıza Bey arasındaki mükâleme mevzuu değişti. Sovyet Sosyalistlerin son günlerdeki faaliyetine intikal etti ve oradan da Türkiye ile olan muahedeye geçti.

Enver Paşa:

- Türkiye'deki vaziyeti gördükçe hakikaten iftihar ediyorum. Mustafa Kemal Paşa son faaliyeti ile hedefine vasıl olacağını ispat etti.

Diye başladığı sözlerine yarım saatten fazla devam etti. Türkiye'nin istikbaline dair fikirlerini söyledi. Bugünlerde Türkiye ile Rusya arasında 13 Teşrinievvel[Ekim] 1921'de muahede imza edilmiş. Ardahan tekrar Türkiye'ye verilmiş ve bu suretle Türkiye yeniden kuvvetlenmeğe başlamıştı. Bu muahededen sonra da Fransa Ankara'ya bir murahhas göndermiş, Türkiye ile anlaşılarak Adana ile cenup hududu üstündeki vilayetler Türkiye'ye iade edilmiş. Fransa ile tekrar dostluk tesis edilmişti. Enver Paşa bunları anlattıktan sonra:

- Hakikaten dedi. Mustafa Kemal Paşa vaziyeti iyi idare ediyor. Muvaffakiyet yüzde yüz olacaktır.

Bu sözleri dinleyen Ali Rıza Bey eğildi eğildi ve yavaşça:

- Paşam.. dedi, bendeniz de aynı fikirdeyim. Allah hayırlı etsin. İnşallah Türkiye semasındaki hürriyet havası bizim memleketimize de gelir de biz de tam bir hürriyete kavuşmuş oluruz.

Enver Paşa bu sözlerden sonra sustu. Gözlerini pencere-den dışarıya çevirdi. Baktı, baktı. Sonra ani bir hareketle arkaya dönerek gözlerini Ali Rıza Bey'in gözleri içine dikti ve:

- Ali Rıza Bey.. dedi. Mustafa Kemal Paşa Türkiye'yi istiklale kavuşturacaktır. Biz de Türkiye'yi hürriyete kavuşturmak istiyoruz. Belki de

bu güzel yurt Turan bir gün kendi hâkimiyetine kavuşacak ve bu suretle Panislamizm fikri tahakkuk edecektir.

Enver Paşa bu sözleriyle Panturanizmi de tekrar canlandırmış oluyordu.

Esasen o günlere kadar Enver Paşa için en mukaddes ideal bu iki kelime idi. Hatta Türkiye'de iktidar mevkiinde bulunurken yine aynı fikirde bulunuyordu.

Nitekim Türkiye'de milli hareketi canlandıran fırkanın başında olduğu için bu artık kendisine lazımı gayri müfarik gibi bir prensip olmuştu.

Enver Paşa bundan sonra sustu ve:

- Ne idi o eski günler... dedi.

Bu suretle Osmanlılık içinde yaratılan Türk milli benliğini, Türk birliğini kastediyor, Makedonya'da 1908 yılında yaptıkları hareketi anlatmak istiyordu.

Filhakika 1908'deki Meşrutiyet İnkılâbından sonra Osmanlı Devletinde Türk milli hareketi başlamıştı. Genç Türkler yavaş yavaş iktidar mevkiine geçerken çok müşkülata tesadüf etmişler hatta muvaffak olabilmek için Sırp, Bulgar çetecileriyle de anlaşmışlardı.

Türkçülük Cereyanının Kuvvetlenmesi

Nihayet 1912'de Balkan harbinde bütün Osmanlı yurdunda hakiki şekilde, canlı olarak Türk kelimesinin ihtiva ettiği büyük mana anlaşılmıştı. O zaman Türk Ocağı kurulmuş ve Türkçülük mefkûresinin yerleşmesi için çalışmalar başlamıştı. ve Türk Yurdu[51] ile diğer birçok cümleler intişar etmiş, Mehmet Emin,[52] Ziya Gökalp[53] gibi ve diğer birçok şair Türkçülük idealinin evvela doğması sonra yerleşmesi ve nihayet yaşayabilmesi için en güzel ve en heyecanlı kelimeleri bulmaya başlamışlardı.

Filhakika şairler, hatipler güzel çalışmalarla memlekette en kısa zamanda Türkçülük fikrini canlandırmışlardı. Nihayet Türkçülük cereyanı ile istenilen yenilikler Türk dili, Türk edebiyatı ile vücuda getirilmiş ve bu suretle kültürel canlılık meydana çıkmıştı.

Bütün bu faaliyet Türkçülüğü günden güne kuvvetlendiriyordu. Bir taraftan da; o zamana kadar ihmal edilmiş olan kadın hayatı canlanmaya başlamıştı. Bilhassa kadın muharrirlerden Halide Edip Hanım[54] Turan fikrinin en hararetli taraftarlarından olduğu için yazılarında ve sözlerinde daima bu fikri telkine çalışıyordu.

Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezi umumi azasından idi. Kendisi şair, filozof ve Turan fikrinin en büyük mürşidi idi. Bu sebepten Türk halkına bu fikri vermek için uğraşıyordu. Ona gören Turan öyle mevhum bir memleket değildi.

Asya'da oturan Türkleri Türk bayrağı altında toplamak ve büyük bir imparatorluk teşkil etmek istiyordu.

Bu esasen Turan büyük Türk ırkının ana vatanı idi. Türkler maksatsız bir şekilde yaşamaya değil bir birlik ile varlık yapmayı düşünüyorlar ve Turan için Türk kültürü ve Türk medeniyetini buralarda yapmak icap ettiğini düşünüyorlardı.

* * *

Ali Rıza Bey'in Kuktaş'tan ayrılmış olduğu günlerden sonra idi. Enver Paşa, İbrahim Beyle tamamen anlaşmak üzere bulunuyordu. Kendisine ilk günlerde biraz kaba muamele yapan İbrahim Bey, artık Enver Paşa'ya hürmet ediyor ve kendisine iltifatta kusur etmiyordu.

Enver Paşa son günlerdeki vaziyetten kısmen memnundu. Ali Rıza Beyle arkadaşlarına göndermiş olduğu haberde biraz daha sabır etmelerini bildiriyor ve:

- Esasen.. diyordu. Önümüz kış, fazla harekete müsait olmadığı için ilkbaharı beklemek mecburiyetindeyiz. Kışın bütün açık gibi görünen kapıları kapayayım ki.. Yazın harekete geçtiğimiz zaman mahcup olmayalım.

Enver Paşa'nın bu fikri doğru idi. Nitekim Kuktaş'ın on beş günlük hayatı arasındaki fark başka memleketlerde müthiş denecek kadar fazla idi.

Enver Paşa'nın Kuktaş'a geldiği günler sonbaharın günlerine tesadüf ediyordu. Hâlbuki on beş gündür şiddetli yağmurlar yağmış, arkasından kar

yağmış, bazen şiddetli acı soğuk her tarafı kasıp kavurmuştu. Bu soğuklarda dışarıya çıkmak değil oda içinde ateş dolu mangalı karıştırmaktan başka insanın aklına hiçbir şey gelmek istemiyordu.

Arada sırada yüzünü gösteren güneşin bile kuvveti kalmamış gibiydi. Bu günlerde İbrahim Bey'in de bazı yerlerden mektup beklediği söyleniyordu.

Güneşin donuk ziyasının aksettiği soğuk bir gündü. Dışarıda acı soğuk bir rüzgâr esiyor, Kuktaş'ın sokaklarında dolaşanlar büyük kürklerine biraz daha büzülerek saklanıyorlardı. Öğleye doğru idi.

Kuktaş sokaklarında birdenbire yabancı bir süvari belirdi. Dörtnala giderek çamurları etrafa sıçratan bu süvari, İbrahim Bey'in karargâhına doğru ilerliyordu.

Bu yabancı süvarinin bu suretle geçişi Enver Paşa'nın adamının nazarı dikkatini celbetmiş ve hemen Paşa'ya haber vermişti.

- Paşa hazretleri... Bu gelen süvari uzuvların? Adamıdır. Bunlarda bir haber var.

Filhakika yabancı süvari İbrahim Bey'in karargâhının önünde atından atladı. Atını kapı önündeki çite bağladı. Sonra kapıda bekleyen nöbetçiye ilerledi. Ona bir şeyler söyledi ve içeriye girdi. Enver Paşa bu adamın hareketlerini adım adım takip ediyordu. O güne kadar her saat İbrahim Bey'in karargâhına böyle yabancı adamlar gelip giderlerdi. Fakat hiçbirisi bu adam kadar Enver Paşa'yı alakadar etmemişti.

Enver Paşa'nın Dünya ile Alakası Kesilmişti

Filvaki Paşa başka işi olmadığı için arada sırada pencereden bakıyor, sağı solu gözden geçirirken İbrahim Bey'in karargâhına girenleri birer birer tetkik ediyordu.

Bugünkü gelen kimdi? Nasıl bir haber getirmişti? O gece Enver Paşa hep bunu düşündü. Hatta bir aralık uykusu bile kaçtı. Yine pencereden baktığı zaman soğukta karargâh önünde bazı adamların içeriye girip çıktıklarını görmüş fakat bir fevkaladelik bulmamıştı.

Sabahleyin tan yeri ağarırken birdenbire Kuktaş sokaklarında kaynaşmalar oldu. İbrahim Bey'in maiyetinden birçok adamlar, beygirlerine

binmişler bir aşağı bir yukarı telaşlı telaşlı gidiyorlar sonra ellerinde silahları, arkalarında gocukları yine görünüyorlardı.

Bulutsuz bir gündü. Güneş yine donuk ışıklarını Kuktaş üstüne gönderirken karargâh önünde oldukça mühim miktarda asker toplanmıştı.

Gürültülü patırtılı konuşanlar evler arasında koşuşanların adedi her dakika geçtikçe artıyor harbe gidiyormuş gibi.

Fakat bir asker gözü ile bakılacak olursa öyle garabete tesadüf edilirdi ki silahlı, mavzerli, çakmaklı, kılıçlı askerler. Hele üniformaları: Çapar, sarık, kalpak, örtülü başlı, arkalarında Beyaz, siyah kürklü, gocuklu adamlar.

Enver Paşa pencereden İbrahim Bey'in maiyeti erkânına bakıyor ve askerleri tekrar tekrar gözden geçiriyordu. Bu esnada sokaklar cephane taşıyan beygirlerle dolmuştu.

Velhasıl Kuktaş'ta tam bir fevkaladelik vardı. Bunun bir akşam evvel gelen yabancı süvariden sonra olduğu aşikârdı;

- Acaba bu süvari ne haber getirmişti?

Enver Paşa dünya ile alakasını kesmiş vaziyetteydi. Filvaki İbrahim Bey'in adamlarından mektup getirmekte ve yahut diğer arkadaşlarıyla temas etmekteydi. Mektubun nihayet İbrahim Bey tarafından sansür edilmediği ne malumdu.

Esasen İbrahim Bey yolculukta reyan eden bir iki vakanın bu zatı kuşkulandırdığı aşikârdı. Enver Paşa en kısa zamanda Buhara'nın bütün dâhili ve harici siyasetini anlamış olmasına rağmen büyük bir gaf yapmıştı. Bu da Ali Rıza Bey'in Kuktaş'a gelmesi idi. Yanına gelen diğer Buharalılardan Enver Paşa'yı sevenler Ali Rıza Bey gider gitmez:

- Bu olmadı Paşa... demişlerdi. İbrahim Beyle aranız açılacak.

- Neden?

- Biliyorsunuz ki Ali Rıza Bey ve Osman Hoca İbrahim Bey'in aleyhindedir. Bu zevat Cedit partisine mensup olanlardır.

Bu sebepten İbrahim Bey, Ali Rıza Bey'i ve arkadaşını katiyen sevmez. Onların en ufak bir muvaffakiyeti karşısında günlerce uykusu kaçar. Hele

son günlerde Ali Rıza Bey'in altı yüz Özbek'e kumanda etmesi İbrahim Bey'i çıldırttı. Şimdi bu kadar kuvvete sahip olan Ali Rıza Bey'in Kuktaş'a gelen sizinle konuşması onu çileden çıkarmağa kâfi geldi.

Enver Paşa bir memleket içinde olan, her ne kadar muhalif fikir de bile olsalar nihayet memleketin kurtuluşu yolunda çalışan adamların bu kadar habis ve menfaatleri peşinde koştuklarını tahmin bile edememişti.

Kendisi bir yabancıydı. Oraya bir hizmet yapabilmek emeliyle gelmişti. Şimdi de bin türlü siyasi entrikaların arasında bocalıyordu.

İbrahim Bey'in maiyeti giderken Enver Paşa bu sözleri hatırladı ve içine gayri ihtiyari bir sıkıntı girdi. Canı sıkılıyordu. Bilmediği bir kuvvet kendisini üzüyordu. Böyle üzüntülü olarak tam on beş gün geçti. On beş gün zarfında İbrahim Bey Enver Paşa'yı bir kere bile ziyaret etmedi. Bu vaziyet Enver Paşa'nın canının sıkılmasına biraz daha yardım etti.

Her gün odasında dolaşıyor, sonra saatlerce okuyor, yazıyor, fakat canı sıkıldığı için bundan bir şey anlamıyordu. Günler bazen ne kadar uzun geçer. Hele böyle üzüntülü günlerde.

Tam 15'inci gündü. Öğleden sonra Kuktaş'ta büyük bir gürültü oldu. Beygirlerin ayak sesleri herkesi pencerelere koşturdu. Gidenler geliyordu. En önde kara kalpaklı uzun kılıçlı bir kumandan arkasında büyük bir kalabalık vardı.

Filintalar, tüfekler.. Ağır makineli tüfek takımı geçtikten sonra arkasında da kibar giyinmiş birkaç zat vardı.

Enver Paşa pencereden bakarken birdenbire gözüne ilişen bu adamları görür görmez gözleri fal taşı gibi açıldı. Hemen camı sildi. Gelenlere daha dikkatle baktı. Bunlar kendi arkadaşları idi.

Ali Rıza Bey ile Kuktaş yakınlarına kadar gelen ve Duşanbe'de kalan arkadaşları idi. İşte Halil Bey, Hasan Bey, Faruk Osman Bey, Nafi Bey...

Enver Paşa bunları görür görmez beyninden vurulmuşa döndü.

- Ne olmuştu?

Bunlar pek öyle dostça gelişe benzemiyordu. Bunların arkasında da silahları alınmış kendi mal maiyetinden adamlar vardı.

- Acaba esir olmasınlar? Ama ne münasebet?

Enver Paşa kendi kendine birçok şeyler düşündü. Fakat nihayet indi mütalaalardan ileriye geçmeyen bu fikri yine kendi kendisine cebrediyordu.

O akşama kadar büyük bir azap içinde vakit geçirdi. Fakat gelen giden olmadığı için bunlar hakkında tamam malumat sahibi olamadı.

Nihayet kendisi hazırlandı. Gidip İbrahim Bey'den hakikati öğrenmek istiyordu. En doğrusu yaveri Muhittin Bey'i gönderip haber almaktı.

Enver Paşa hakikaten çok müteessirdi. Gelip buraya saplandığına canı sıkılıyordu.

- Üç beş yüz ne olursa olsun diyordu. Mertçe vuruşur esir olursam olur. Olmazsam ölüp giderdim. Hiç olmazsa burada böyle azaplı dakikalar yaşamazdık.

Nihayet Muhittin Bey'i çağırdı. Ona gördüğü şeyleri anlattı.

- Haydi dedi.. İbrahim Bey'den git haber al. Bakalım ne imiş

Muhittin Bey de İbrahim Bey'i hiç sevmiyordu. Kendine güvenen mağrur, mütekebbir adamın biri idi. Söz söylerken sanki karşısındakini hiç e sayıyordu. Ama kendisi de doğruca okuyup yazma bile bilmiyordu.

Muhittin Bey tav'an ve kerhen:

- Emredersiniz Paşam. Dedi.

Fakat Enver Paşa da bu esnada Muhittin Bey'in ne düşündüğünü gayet iyi biliyordu. Bilhassa Muhittin Bey'in yüzündeki çizgilerden bu gidişin hiç de

memnuniyet ile olmadığını anlamıştı.

- Haydi oğlum Muhittin Bey.. Daha çabuk kurtuluruz inşallah.

- İnşaallah.

Muhittin Bey çıkıp gitti.

- 10 Şubatta Osman Hoca ile Ali Rıza Bey Duşanbe'de Rus kıtaları kumandanı Morosof ile konuşmak istediler.

Kızılordu Üzerine Yapılan Ani Baskın

Akşam ortalık karardığı zaman Morosof ile Osman Hoca ve Ali Rıza Bey konuştular. Üç saat kadar devam eden bu müzakerede neler görüşüldüğünü maalesef bu üç kişiden başkası bilen yoktu.

Üç kişi müzakere bittiği zaman sapsarı olmuşlardı. Hele Osman Hoca dişlerini gıcırdatıyor ve dudakları arasından hiç de hoşa gitmeyen kelimeler mırıldanıyordu.

Morosof' ta aynı şekilde asabi idi. İkide bir kalpağını düzeltiyor ve sonra belindeki kayışa asılı tabancanın yerini değiştirip duruyordu.

Onlar müzakere ettikleri evi terk etmemişlerdi ki, Ali Rıza Bey'in verdiği bir emirle altı yüz Özbekin Duşanbe içinde büyük bir harekete geçtikleri duyuldu.

Morosof ile yanındaki birkaç kişiden başka ne kadar Rus ve Rus taraftarları varsa hep birden elleri bağlanmıştı. Esasen bunların yekûnu iki yüzü bile geçmiyordu.

İki saat sonra Ali Rıza Bey'in yanına gelen bir kumandan tekmil haberini getirmişti.

- İki yüzeli tüfek ile on altı makineli tüfek aldım. Askerler de hep Duşanbe'deki karargâhlarında hapistir.

Ali Rıza Bey bu işe çok sevindi. Fakat neticesi ne olacak? diye endişe etmiyor da değildi.

Maamafih Kızılordu kıtası üzerine yapılan bu ani baskın ile Kızıllar yakayı tamamen ele vermiş bulunuyorlardı.

Ali Rıza, Osman Hoca ve Morosof arasındaki müzakere-nin neticesinden yapılan bu şiddetli harekete sebep ne idi?

Bu yine tarihin karanlık kalan en büyük hadisesi oldu. Bugüne kadar da tamamen meçhul kaldı.

Ali Rıza Bey ile arkadaşı Osman Hocanın baskını tabii olarak Kızılordu'yu küplere bindirdi.

Üç gün içinde Duşanbe içi bir muharebe meydanına döndü. Ele geçirilemeyen hariçteki kıtalarla Özbekler arasında başlayan mücadele Duşanbe içine kadar sirayet etti. Tam üç gün Duşanbe içinde sabahtan akşama kadar makineli tüfek, mavzer, filinta sesinden oturulmadı.

Bu seslerin arkasından yükselen acı feryatlar ile düşen, yaralanan insanlar sokakları dolduruyordu. Rus hastahanesi çoktan yaralılarla dolmuştu. Fakat karma karışık vaziyette bulunan bu Duşanbe muharebesinde yaralananları toplayan insanlar derhal onları Rus hastahanesine getiriyorlardı. Burada yattıktan sonra hangi tarafa mensup olduğu anlaşılıyordu.

Üç gün şiddetle devam eden sokak harbinden sonra birdenbire sesler kesildi. Ali Rıza Bey ile Osman Hoca istediklerini tamamen karşısındakilere kabul ettirmişlerdi. Bu zafer yavaş yavaş stepleri aşarak ta uzaklara Kuktaş'a kadar gitmişti.

Buhara'nın birçok taraflarında Basmacıların muzafferiyeti tespit ediliyor, diğer bazı insanlar da bundan müteessir oluyordu.

Ali Rıza Bey'in Askerlerine Lazım Gelen Emri verdi

Ruslarla Ali Rıza ve Osman hoca arasındaki vakadan sonra Basmacılar İbrahim Bey'e müracaat ederek kuvvetlerinin arttırılmasını muvafık görmüşlerdi.

Nitekim bu hadiseden sonra Basmacılar namına bir murahhas Kuktaş'a giderek İbrahim Bey'e müracaat etti.

Basmacıların nokta-i nazarı şu idi:

Rusların bu zayıf vaziyetinden istifade ederek bütün işleri vaziyet etmek bu suretle Buhara'nın istiklaline doğru bir adım atmıştı. Bunun için tabiidir

ki eldeki altı yüz askerle iş yapabilmenin imkanı yoktu. Hâlbuki İbrahim Bey'in maiyetinde oldukça kuvvet bulunmuyordu. Bilhassa Togay Sarı'nın yanında üç binden den fazla asker vardı. En kısa zamanda Togay Sarı'dan yardım alabilirlerse Rusların artık Buhara şehri hudutları haricindeki nüfusu birdenbire kesilmiş, kırılmış olacaktı.

Bu maksatla ve gayet iyi bir niyetle giden murahhas İbrahim Bey'in yanına gidince ona bu sözleri söyledi. Ve Ruslarla aralarında ki hadiseyi tafsilatıyla anlattı.

İbrahim Bey Rusların düştüğü fena vaziyetten dolayı çok memnun oldu. Çünkü bu suretle kendi arzusuna muvaffak olmuş sayılabilirdi. Fakat biraz sonra birdenbire fikrini değiştirdi. Ve bunun neticelerini düşündü.

Evvela bugünkü vaziyete göre Ceditler yani Buhara'nın istiklaline çalışan fakat Emir'i istemeyenler bir muvaffakiyet kazanmıştı. Bu muvaffakiyet kazanmıştı. Bu muvaffakiyeti tevali[miras alma] edecek olursa Emir taraftarlarına bu arada kendisinin de vaziyeti müşkülleşecekti.

İbrahim Bey vaziyeti bir daha iyi tetkik edince bu muvaffakiyetin kendi muvaffakiyetsizliği demek olduğuna karar verdi. Ve kendi muhaliflerinin muvaffakiyetine tahammül edemeyecek bir lisanla:

- Arkadaş dedi. Ben bu işi yapamam. Sizinle elbirliği yapamam.

Murahhas bu vaziyetten çok müteessir olmuştu. Az bir kuvvetle elde edilen muvaffakiyetin hükmü nihayet bir hafta sonraya kadar devam edecekti. O zamana kadar Rusların büyük bir kuvvetle Duşanbe üzerine yürümeleri muhakkaktı.

Murahhas bunları tekrar İbrahim Bey'e anlattı. Ve:

- İbrahim Bey bu şahıs meselesi değil vatan meselesidir. Dedi. Bizim başımızda kuvvetli bir şahsiyet olması lazımdır. Ayrıca büyük bir kuvvete, bir birlik ihtiyacımız var. Biz başta olursak bu işte muvaffak oluruz. Askerlerimiz olur. Herkese karşı bir hükmümüz olur. Anlaşmak da zor bir iş değildir.

İbrahim Bey bu sözleri dinledikten sonra:

- Hayır azizim. Dedi. Sözüm sözdür. Ben söylediğim sözden katiyen geriye dönmem. Sizin için yapılacak iş başınızın çaresine bakmaktır.

Ali Rıza ve Osman Hoca murahhası gönderirken Enver Paşa meselesini de ona ayrı bir madde halinde söylemişlerdi. Nihayet murahhas İbrahim Bey'e Enver Paşa meselesini açtı ve dedi ki:

- Enver Paşa ve taraftarları meselesini ne yapacağız.

- O da benim bileceğim iş...

- Sizin bileceğiniz iş değil hepimizin bileceği bir iştir. Biliyorsunuz ki bütün genç Buharalılar onun peşindedir. Onun fikri Buhara'yı istiklale kavuşturmaktır. Ondan sonra Emir veyahut başka hükümdar meselesini hallederiz.

Şimdiki halde yapacak iş evvela mücadeleye bütün şiddeti ile girişmek muvaffakiyet elde ettikten sonra sizin endişe ettiğiniz noktayı halletmektir.

Bizim kanaatimize göre Enver Paşa'yı kıtaların kumandanı yapmak muvafık bir harekettir. Yeni askeri terbiyesine göre askerleri idare eder. Muvaffakiyete daha çabuk nail oluruz.

İbrahim Bey Enver Paşa hakkında söylenilen sözleri dinliyor gibi idi. Bir taraftan nargilesini çekiyor, diğer taraftan da çayını içiyordu. Bunları dinledi, dinledi. Nihayet:

- Evvela dedi. Enver Paşa burada oturup duruyor. Kendisi için başka bir istek olamaz. Adamları da eldedirler.

- Enver Paşa'ya karışmayınız. Adamlarını da salıveriniz. Biz onlarla anlaştık.

Bu söz İbrahim Bey'i kızdırmağa kâfi geldi. Birdenbire nargilesinin marpucunu fırlattı. Çay fincanını devirdi. Ayağa fırladı. Sonra:

-Arkadaş.. dedi. Benim işime benden başka kimse karışmaz. Biz bir taraftan uğraşıyoruz. Siz de uğraşınız. Muvaffakiyet kimde kalırsa diğerini ezer. Bu iş böyledir. Ben sizinle anlaşamam.

İbrahim Bey'in bu kadar kati şekilde söylediği sözler verirse murahhas daha fazla Kuktaş'ta oturamadı. Hemen kalktı ve gitti.

Üç gün sonra Duşanbe'de bulunan Ali Rıza Bey kuvvetleri iki hasım ile mücadele etmek mecburiyetinde kaldılar. Bir kısmı doğrudan doğruya Ruslarla uğraşacak diğerleri de İbrahim Bey'in köyünde bulunan Enver Paşa'nın hayatını muhafaza edecekti. İcabında onu kurtarmağa savaşacaktı.

Ali Rıza Bey askerlerine lazım gelen emirleri verdikten sonra evvela Enver Paşa'yı kurtarmak yoluna düştü. Buna fazla ehemmiyet veriyordu. Kendisi kıtaların başında idi.

Özbeklere vermiş olduğu emirde de bunu açıktan söylemiş Duşanbe'de bırakmış olduğu askerlerin nihayet müdafaa vazifesini almış olduğunu da ilave etmişti.

Artık mücadelenin şekli değişmişti. Bu vaziyet karşısında bir taraftan Ali Rıza Bey diğer taraftan da Osman Hoca müthiş surette asabileşiyor ve İbrahim Bey'in aleyhinde atıp tutuyorlardı.

Enver Paşa'nın olup bitenlerden haberi yoktu. O hâlâ vaziyeti normal şekilde görüyor ve haberi olmadan düştüğü tuzağın farkına varmıyordu.

Ali Rıza Bey İbrahim Bey'in üzerine üç koldan yürümeyi muvafık buluyordu. Nitekim kuvvetin birisini kendi almış, diğerini Osman Hocaya bırakmış ve üçüncü kola da Hacı Sami Bey'i tayin etmişti.

Bunlar Lataban Köyünden Yurçi Kasabası istikametine doğru gideceklerdi. Diğer grup da Şehri Sap üzerine yürüyecekti. Bu filvaki en tehlikeli ve en kanlı bir yol olacaktı.

Hareket başlamıştı. Her taraftan müthiş bir asabiyetle İbrahim Bey üzerine gidiliyordu. Ölmek... Mahvolmak.. Hiç bir şeş düşünülmeyecek ve inatçı adama haddi bildirilmek için çalışılacaktı.

Artık Buhara'da yeni hareket başlamıştı. Memleket bir birine girmek üzere idi. Tam bu günlerde Kuktaş'ta garip bir havadis dolaştı.

- Emir'den mektup gelmişti.

Bunun manasını İbrahim Bey'den başka anlayan kimse bulunmadı. Çünkü İbrahim Bey en mahrem adamını o zamanlar Buhara'dan çıkıp Afgan yolunda bulunan Emir'e göndermiş ve Enver Paşa hakkında malumat talep etmişti.

Buna gelen cevap Enver Paşa lehindeydi.

Enver Paşa Buhara'ya gelmeden evvel Emir'e bir mektup yollamış ve vaziyeti anlatmış. Buhara'ya geleceğini bildirmişti. Kendisi ile karşılıklı konuşamamıştı amma. Aşağı yukarı bütün nokta-i nazarını Emir'e anlatmıştı.

Enver Paşa belki adamlarına kendisi hakkında emir vermiştir, diye İbrahim Bey'in yanına gittiği zaman bu malumatın verildiğini zannediyordu. Hâlbuki Emir'in firar günlerine tesadüf eden bu hadiseler arasında Enver Paşa'nın mektubu unutulmuştu. Esasen Enver Paşa da henüz Buhara'ya gelmemişti.

Fakat Enver Paşa hakikaten Buhara'ya gelip oradan Cedidlerin daveti üzerine Buhara arazisine girince vaziyet değişmişti. Enver Paşa'nın olan bitenlerden haberi olmadığı için doğruca İbrahim Bey'in yanına giderek ciddi bir şekilde çalışmayı teklif etmişti.

İbrahim Bey'in nokta-i nazarı bir bakıma da doğru idi. Enver Paşa beklediği günleri pek de boşuna gitmiş telakki etmiyordu. Çünkü hakikaten İbrahim Bey'in tabiri ile ilk defa olarak karşılaşmış bulundukları bir adamı Enver Paşa olarak kabul etmek çok safdillik olurdu. Filvaki yanındaki arkadaşları ve yüksek rütbeli zabitlere göre bunu anlamamak da kasıt vardı amma.. ne de olsa İbrahim Bey haklı idi.

İşte nihayet hakikat meydana çıkmış ve Enver Paşa'nın hakiki Enver Paşa olduğu tahakkuk etmişti. Oldukça cahil bulunan İbrahim Bey buna da inanmıştı.

Gelen Cevap Enver Paşa'nın Lehinde

Nitekim mektup geldiği an İbrahim Bey derhal Enver Paşa'nın yanına gitti ve Paşa'ya müthiş bir iltifatla söze başladı. Öğle yemeğini beraber yemeğe davet etti.

İşte ilk defadır ki Enver Paşa ile İbrahim Bey karşı karşıya birbirlerine karşı aldıkları suni vaziyetten ari olarak konuşuyorlardı.

Enver Paşa tecrübeli bir politika adamı sıfatı ile bunu hiç anlamazlıktan geldi. Kendisi ile ilk konuştuğu gündeki vaziyette söze başladı. Buhara'nın

dünkü ve bugünkü vaziyetlerini tetkik ederek fikirlerini açıkça söyledi ve nihayet dedi ki:

- Burada mücadelemizin esasını, hedefini Buhara istiklali teşkil edecektir. Burada çıkacak bir hareket yakında Hive'de ve diğer şehirlere de ziyaret edecektir. İşte o zaman Rusların buralarda tutunması müşkül olacaktır.

İbrahim Bey, Enver Paşa'yı dinledikten sonra ne yapacağını şaşırdı. Çünkü Enver Paşa'nın fikirleri tamamen Basmacıların yahut Cedidlerin fikri idi. Esasen bir güne kadar cereyan eden hadiselerde Basmacıların Enver Paşa'ya taraftar oldukları anlaşılmıştı.

Şimdi İbrahim Bey ne yapacaktı? Bu oldukça mühim ve hayli müşkül bir mesele idi. Enver Paşa'nın Cedidlerle tamamen aynı kafada oldukları muhakkaktı. İbrahim Bey de Cedidlere düşmandı. Hâlbuki Emir tarafından gelen mektupta Enver Paşa ile birlikte hareket etmesi de bildiriliyordu.

Bu takdirde Enver Paşa'nın muvaffakiyeti kendisini zayıflatmaz mıydı? Enver Paşa gibi Türkiye'de bulunmuş ve genç Türklerin başında yüksek bir mevki sahibi olarak başkumandanlığa kadar çıkmış ve Abdülhamit gibi 33 yıllık bir sultan ve bir halifeyi tahtından indirmiş olan Enver Paşa muvaffak olduktan sonra Emir'i atmaz mıydı? Bundan kolay bir iş olamazdı. Amma.. Bugünkü vaziyette denize düşen yılana sarılırdı. İbrahim Bey çok düşünmek istediği zaman nargilesini doldurturdu.

Yemekten sonra Enver Paşa ile konuşurken:

-Paşa.. dedi. Müsaade ederseniz şöyle karşılıklı birer nargile dolduralım.

Enver Paşa nargile içmezdi. İbrahim Bey'e :

-Siz nasıl isterseniz yapınız. Ben içmem dedi. Bundan sonra İbrahim Bey nargilesini tokurdata tokurdata düşünmeğe başladı. Filvaki Enver Paşa ile şundan bundan konuşuyorlardı amma.. Aklı fikri hep ne yapacağında idi. Ne karar vereceğini de şaşırmıştı. Düşünüyor, taşınıyor, fakat bir türlü karar veremiyordu.

Kendi kendisine:

-Bakalım.. Dedi. Hele birkaç gün geçsin.

Fakat bu birkaç gün zarfında Ali Rıza Bey kuvvetlerimin Kuktaş üstüne geleceğinden haberi yoktu. Mamafih Enver Paşa ile İbrahim Bey'in konuşmaları, öğle yemeğini beraber yemesi sonra keyifli keyifli nargile içmesi bir an içinde Buhara'ya yayılmıştı.

Bu arada Ali Rıza Bey ile Osman Hoca da keyfiyeti duymuşlardı. Ama sebebini bilmiyorlar, kendilerinden zannediyorlardı.

Ali Rıza Bey bu vaziyet karşısında ileri harekete devam edip etmemekte mütereddit kalmıştı.

İbrahim Bey ikinci defa doldurtmuş olduğu nargilesini tokurdatıyorken Enver Paşa'nın sözlerini dinliyor, bir taraftan da Emir'in vermiş olduğu emri düşünüyordu. İşte bütün zekâsı, mahareti şu dakikada belli olacaktı.

Enver Paşa ister istemez başında kalmıştı. Onu başından defetmek lazımdı. Fakat nasıl?

Öyle bir manevra yapmak icap ediyordu ki.. Ne Emir'i kızdırsın ve ne de Enver Paşa'yı kendisine düşman etsin.

Enver Paşa Buhara'nın istiklaline ait fikirlerini söylerken İbrahim Bey sanki bir hayal içinde yüzüyordu. Eğer dikkatlice yüzüne ve gözlerine bakılsa neler düşündüğünü anlamak içten bile değildi.

İbrahim Bey'in muhakemesi hep aynı noktada toplanıyor ve bir türlü kendisini feda edemiyordu. Hatta bir aralık kızıyor:

- Uzaklardan gelmiş bir adama ne diye teslim olayım. Diyor. Sonra ilave ediyordu:

- Muvaffak olursa kendi elimle düşmanıma teslim olacağım.

Nihayet İbrahim Bey konuşurken düşüne düşüne planlarını yaptı. İbrahim Bey taraftarlarından daha doğrusu emir isteyenlerden Şan Sultan vardı. Filvaki Basmacılardan olan Şan Sultan zeki bir adam olduğu için İbrahim Beyle de iyi geçiniyor ve onun da gönlünü hoş ediyordu. Daha doğrusu hatırını sayar görünüyordu.

İbrahim Bey, Enver Paşa'yı bir kolayını bulup Şan Sultan'ın başına yollamaya karar verdi. Bu, çok yerinde ve çok güzel bir iş olacaktı.

Evvela kendi vaziyeti mükemmelen kurtulacaktı.

Bundan başka Emir'i de gücendirmemiş olacaktı.

Eğer Enver Paşa kazanırsa kendi menfaatine uygun bir vaziyet hâsıl olursa onunla da anlaşabilirdi. Enver Paşa kaybederse kendisi için hiçbir mesele yoktu.

Bu nokta-i nazarını çok yerinde bir hareket buldu.

Fakat şimdi Enver Paşa'yı başından nasıl atlatacaktı?

Enver Paşa İbrahim Bey'in yanına geldi. Tam üç buçuk ayı geçmişti. Bu müddet zarfında şu ve bu kelimelerle Paşa'yı oyaladıktan sonra nihayet müspet cevap gelince atlatması ve yahut buna teşebbüs etmesi mühim bir hadise olacaktı.

Enver Paşa'nın yanından ayrılıp evine gidince hep bunu düşündü. Nihayet kendisinin Şan Sultan'a giderek müzakere etmesi ve Enver Paşa'yı başına atması en kısa yoldu. Buna karar verdi. Gece yarısı atına atlar atlamaz beş kişilik maiyeti ile birlikte Şan Sultan'ın yanına gitti. Filvaki İbrahim Bey'in Şan Sultan'ın yanına gitmesi mühim bir hadise idi. Çünkü bu zata göre Şan Sultan ikinci derecede bir kumandan sayılırdı. İbrahim Bey bu rolü yapmakla hem kendisi için iyi bir propaganda yapmış oluyor ve bir taraftan da Enver Paşa işini halletmiş bulunuyordu.

Bu hareketten hiç kimsenin haberi yoktu. Hatta karargâhtakiler bile İbrahim Bey'in nereye gittiğini bilmiyorlardı. Şan Sultan "Hisar" da idi.

İki gün içinde gece gündüz demeden Şan Sultan'ın karargâhına yetişti. Şan Sultan hiç ümit etmediği bir zamanda İbrahim Bey'in ziyaretini fevkalade olarak karşıladı. Evvela gururu çok okşanmıştı. Böyle bir Bey kendi ayağına bir memleket işi için geliyordu. Bu az bir paye ve şeref değildi.

Enver Paşa Karardan Çok Memnun Olmuştu

Şan Sultan ile İbrahim Bey iki gün baş başa vererek konuştu. Müzakere ettiler, beraber yemek yediler. Nihayet kararlaştırdılar.

-Enver Paşa'nın günün vaziyeti ve ehemmiyeti icabı olarak Şan Sultan'ın mıntıkasında bulunursa çok yerinde bir hareket idi. Esasen memleket müdafaası bakımından bundan başka çare yoktu.

İbrahim Bey yine bütün kuvvetlerin başında ve Enver Paşa'dan gelecek emre göre hareket edecekti.

Bu karara göre Enver Paşa'nın vakit kaybetmeden Şan Sultan'ın karargâhına gelmesi icap ediyordu. Esasen yanındaki zevat da Kuktaş'tan ayrılmak taraftarı idiler.

İbrahim Bey burada Ali Rıza Bey ile Osman Hocanın fikirlerini de ilave etti.

- Enver Paşa eğer Şan Sultan'ın yanına gelecek olursa bütün Basmacılar da Enver Paşa'nın peşinden ayrılmayacaklar. Fakat Kuktaş tabiye noktasının hiç de muvafık bir yeri değil. Karargâhı hiç olmazsa Hisar taraflarında yapmak lazım.

Filvaki Ali Rıza Bey'in fikri böyle idi ama. Bu nokta-i nazara göre değil.

İbrahim Bey güzel bir manevra ile Enver Paşa'yı Şan Sultan'ın başına göndereceğinden çok memnundu.

Nitekim birkaç gün sonra Kuktaş'a gelince hemen Enver Paşa'nın yanına gitti. Ve vaziyeti kendi nokta-i nazarına göre anlatarak Paşa'nın derhal hareket etmesi icap ettiğini de ilave etti.

Enver Paşa üç buçuk aydır Kuktaş'ta hapis gibi kaldığı için bu yeni karardan memnundu.

Derhal arkadaşların sordu. İbrahim Bey:

- Onların hepsi serbesttir efendim, dedi. Tabii zatıâlinizle birlikte gidecekler.

Bir kısmı da Şan Sultan'ın yanına gitmişlerdir bile..

Filhakika iki gün sonra Enver Paşa yanında yaveri ve diğer zevat ile beraber Şan Sultan'ın karargâhına hareket ettiler.

Çok akıllı, münevver bir zat olan Şan Sultan Enver Paşa'yı öyle bir karşıladı ki.. Görenler Buhara'yı fetheden kumandan geliyor zannederlerdi. Enver Paşa üç buçuk aylık göz hapsinden sonra böyle birdenbire hürriyete kavuşmaktan ve üstelikte müthiş bir hüsnü kabul görmesinden fevkalade sevindi.

Dünyaya ikinci defa geldiğini söylüyor ve:

- Bütün kuvvetim, enerjim yerine geldi. Artık öyle kolay kolay kendi ayağımla teslim olmam, diyor ve ilave ediyordu:

- Cahil adam, bizi tam üç buçuk ay mahvetti.

Şan Sultan Enver Paşa'ya ayrı bir daire hazırlatmıştı. Bu dairede yaveri ile diğer zevat da bulunuyordu.

Paşa'nın maiyeti ve askerler de buraya yakın yerleşmişlerdi.

Enver Paşa Şan Sultan ile karşı karşıya oturmuşlar konuşuyorlardı.

Şan Sultan; Enver Paşa'nın gelmiş olmasından mütevellit sevincini açıkça gösteriyor:

- Buraya teşrifinizle memnun olduğumu bilmem ki size nasıl ispat edeyim. Biz burada şimdiye kadar yaptığımız hareketlerde maalesef tam bir teşkilat ve bağlılık olmadığı için istediğimiz gibi muvaffak olamadım.

İlk günlerde idi. Ruslar Buhara'yı işgal ederken biz burada Kızılordu'ya karşı biraz toplanmıştık. Bir kaç günlük faaliyet sonunda çok büyük muvaffakiyetler elde ettik. Bu vaziyetten korkan, endişe eden Rus Kızılordu'suna mensup bir adam bir gün buraya geldi. Kendisinin bir casus olduğunu anlamakta gecikmedim.

Casus diyordu ki:

-Ey Müslüman Türkler.. Bu gün sizin için en büyük refah yolu Ruslarla tam manası ile anlaşmaktır. Çünkü buradan Ruslar gidecek olursa onun yerine siz başlı başına bulunamayacaksınız. İster istemez bir idare altına, resmen siyaseten olmasa bile iktisaden girmiş olacaksınız. Burada Rusların yerine gelecek İngilizlerdir.

O takdirde daha büyük bir felakete uğramış olacaksınız. Bana göre sizin gibi memleketini seven adamların yapacağı iş hemen Ruslarla anlaşmaktır.

Enver Paşa bu sözler bitince güldü ve:

- Ondan sonra tabii Ruslarla anlaştınız ve onların idaresi altına girdiniz değil mi?

Şan Sultan, Paşa'nın bu şaka sözlerine karşı:

- Evet. Onların sözlerini dinlemedik. Onlar da bizim karşımıza başka türlü çıkmağa karar verdiler, çok geçmeden Yedisu eyaleti de bir Rus komisyonu girdiğini haber aldık. Bu komisyon efradı sözde propaganda yapmak ve Türkistan'daki milletlerin arasına nifak sokmak istiyorlardı. Kırgızlar ve diğer milletler arasında propaganda yaptılar ve bunun arkasından binlerce müjiki[55] de memlekete soktular.

Ben biraz bu kabil meseleleri anlayan bir adamım. Evvelce de buralarda Çarın göndermiş olduğu adamlar ve onların kurmuş olduğu çiftlikler vardı. Kulak ismi verilen bu adamların burada yapmadıkları kalmadı. Onlar gittikten sonra biz hürriyete kavuşmadık. Bu takdirde kim olursa olsun bizim için bir değil mi?

Enver Paşa yine güldü ve:

- Başka türlü olmasına da imkân yok. Bolşeviklerin mahiyeti de malum. Gayet tabi olarak Çarın idaresi ve yaratmış olduğu memleketlerin üzerinde yeni bir devlet kurmak maksadı ile onun sahip olduğu memleketlere hâkim olmak istiyorlar.

Bunun için güzel sözlere lüzum var. Güzel sözler söylemiyorlar. Dediğiniz gibi iş başka söz başka. Ben daha evvelki işleri bilmiyorum. Yalnız Zinovyef'in Bakü kongresinde söylemiş olduğu sözler kulağımda hâlâ çınlıyor.

Bu zat Bakü'de Şark Milletleri Komünistlerinin Kongre-sinde Buharalı ve diğer Türkistanlı murahhaslar söze başlayınca:

- Biz burada diplomasi istemiyoruz. Diye bağırmıştı. Evet diplomasi istemiyoruz.

Şan Sultan Enver Paşa'nın tekrar ettiği bu sözlerini de tekrarladı:

- Diplomasi istemiyoruz. İlk defa duyduğum yeni bir Bolşevik âdeti...

Bundan sonra birkaç dakika meclise sükût bastı.

Enver Paşa'nın gür sesi bu meclisin sessizliğini dağıttı.

- Sovyetler ve onların başlarında bulunan adamlar artık Türkistanla oynayamazlar ve burada istediklerini yaptıra-mazlar. Onların karşısında biz de diplomasi yapacak değiliz. Fakat demir yumruklarla onlara cevap vereceğiz. Bu suretle Türkistan'da da temizlik tamam olacak.

Şan Sultan birkaç dakika bu sözlere cevap vermedi. Sonra:

- Bu civarda Duşanbe'de birkaç Rus kaldı. Filvaki Ali Rıza Bey'in kuvvetleri ona layık olan cevabı verdiler amma.. Hâlâ birkaç tanesi duruyor. Onların artık burada yaşamayacaklarını kendilerine bildirmek lazım.

Enver Paşa, Şan Sultan'ın sözlerini dinlerken uzun müddetten beri bulunduğu bu mıntıkadaki hürriyet kahra-manlarını hatırlıyordu.

Bunlar parça parça etrafa dağılmışlardı. Aralarındaki birliği temin etmek şimdiye kadar mümkün olmamıştı. Şan Sultan gibi bütün hürriyet kahramanları da Enver Paşa'ya azami derecede itimat edecek olurlarsa bu birlik kolaylıkla temin edilebilirdi.

Enver Paşa, Şan Sultan'ın askerlerini öğrendi. Bunlar iki bin kadar Tacik'ten ibaretti. Fakat bu yerlerin yetiştirdiği insanlar olduğu Ruslara karşı istedikleri gibi meydan okuyorlardı.

Enver Paşa en kısa yoldan harekete geçmek icap ettiğini biliyordu. Fakat oldukça kuvvetli bir gruba malik olan İbrahim Bey'i elden çıkarmak da istemiyordu.

Bunu ele geçirmek için en kısa yol Buhara Emir'i olup Afganistan'a gitmiş olan Emir Âlim Han da emir getirmekti. Bunu yapmak için emir ile konuşmak icap ediyordu.

Tabii Enver Paşa bu iş için kendisi gidemezdi. Fakat en emin olan bir adamı göndermek lazımdı. Bu maksatla yaveri Muhittin Bey'i Afganistan'a

göndermeğe karar verdi. Muhittin Bey aynı zamanda imkân bulursa Kabil'e de gidecek ve Afgan Hükümeti ile temasa da geçecekti.

Muhittin Bey giderken yolda Duşanbe'den geçmeğe mecburdu. Bu sebepten Ali Rıza Bey; Osman Hoca ve Hacı Sami ile görüşecek Ruslardan alınan iki yüz elli silahın Enver Paşa'ya gönderilmesini temin edecekti.

Çünkü Şan Sultan askerin bulunacağını söylüyor, fakat silah olmadığını tekrarlıyordu.

Bu çok doğru idi. Buradaki asker için evvela silah ve cephane temini meselesi vardı. Bu kolay bir iş değildi. Bunun temini için en kısa yol İngilizlerle temas etmekti. Bu da ancak Afgan yolu üzerinden yapılabilirdi.

Muhittin Bey buradan Fergana vadisine de uğrayacak ve orada bulunan Hamdam ve Açil Beylerle de görüşecekti. Esasen daha evvel Halil Bey buraları dolaşmış. Enver Paşa için lazım gelen propagandayı yapmıştı.

Bu mıntıka da Enver Paşa için tamamen hazırlanmıştı.

Bu yerlerden başka Hive taraflarına da giden Basmacılar oradaki halkı da Ruslar aleyhine kışkırtmağa başlamışlardı.

Bu vaziyete göre bütün Buhara Hive ayaklanmağa hazır vaziyette bir baş bekliyordu.

Hepsinin de fikri Hürriyet olduğu için toplamak kolaydı.

Enver Paşa Kâğıtlara Bakınca Güldü

Enver Paşa bir taraftan bu harekete geçerken diğer taraftan Duşanbe'ye doğru bir haber geldi. Ve bir gün Şan Sultan'ın yanına gelen bir adam bir tomar kâğıdı Şan Sultan'a bıraktı.

Bu kâğıtlar Türkistan'da, Buhara'da Rus tayyareleri tarafından atılmıştı ve içinde Enver Paşa'yı kastederek birçok cümleler vardı.

Fakat Enver Paşa daha evvel bu kâğıtları karşılamış vaziyette idi. Halkın fazla taassubunu bildiği için beş vakit namazını bırakmıyor, her vesile ile kelime-i şahadeti tekrarlıyor ve ağzından besmelesiz laf çıkmıyor ve işe başlamıyordu.

Rusların tayyareden attıkları kâğıdı okuyanların hepsi buna gülüyorlardı. Çünkü Ruslar bu kâğıtta:

- Uzak memleketlerden gelen bir adamın memleketimizi karıştırdığını görüyoruz. Bu vatan bizimdir.

Ölürsek de kalırsak da bizim içimizden çıkacak bir kahraman bizi idare edecektir. Yoksa başka memlekette çalışmış ve batırmış ve dinsizleşmiş bir adam değil..

Enver Paşa da bu kâğıtları görünce güldü. Güldü ama sinek ufak mide bulandırır derler. Paşa bu kâğıtların yaptığı tesiri anlamak merakına düştü.

Şan Sultan kâğıtlara bakıyor, gülüyor ve bütün Türkistan'da da aynı şekilde karşılanacağını ve bir kahkahadan fazla alaka toplayamayacağına kâni oluyordu.

Nitekim onun dediği doğru idi.

Türkistanlılar şahsi menfaatler müstesna, Paşa'ya bir Mesih gibi bakıyorlardı. Lakin iş yapmak için silah ve cephane olsa idi.

Enver Paşa Ruslara Mücadeleye Girişti

18 İkincikanun [Kasım] 1922'de Enver Paşa Ruslara karşı ilk defa olarak resmen mücadeleye girişti.

Hazırlıkları tamam olmuştu. Şan Sultan'ın yanında bulunuyordu. Ayrıca yerlilerden birçok kabile reisleri olan mollalar da vardı. Enver Paşa'nın muharebeye gidişi hakikaten görülecek manzara idi.

Paşa'nın askerleri yerli kıyafetlerle süslenmişler ve omuzlarında en güzel Rus filintaları olduğu halde meydana çıkmışlardı. Buradaki askerler de diğer memleketlerde bulunmayan bir şey de vardı. Bu da matara idi.

Matara deyince aklınıza gelen aşağı yukarı bir kilo su alan bir kaptır. Hâlbuki bu boynuza benzeyen uzun ve deriden bir su kabı idi. Enver Paşa'da matara yerine böyle bir şey almaya mecbur olmuştu.

Arkasında filintası da[Kısa namlulu tüfek] bulunuyordu. Elbisesi gayet basit olup üstünde koca bir kürk vardı.

Askerler hepsi uzun boylu ve kabadayı tipli adamlardı.

Esmer, kara kaşlı, kara gözlü, Türk ırkının en güzel erkekleri denecek kadar ve yakışıklı idiler. Hepsi güler yüzlü ve dostça konuşurken en samimi ve çok temiz kalpli, yardımı seven insan idiler.

Bunları gören bir harp eri değil, kuş, öldürmeği bile istemeyen insan olduklarını anlarlardı. Fakat artık onların da esarete tahammülü kalmadığı için hepsi birer aslan olmuşlardı.

Dağda gezerken gürleyen sesleri hakikaten insanları korkutacak kadar kuvvetli idi. Enver Paşa'nın bulunduğu yer dağlık idi. Hedefi Duşanbe'ye doğru gidiyordu.

Yol uğrağı olan dağdan geçerken ilk defa olarak askeri bir vaziyet almıştı. O gün askerler gidiyor, kendisi de yanındaki adamlarla dağın yan yolundan aşağı iniyordu

Burada güzel ağaçların gölgelediği yolda Enver Paşa hakikaten çok şendi. Çünkü ne İbrahim Bey'in münasebetli sözü, ne de şu ve bu gibi dedikodu vardı. İşte nihayet muradına ermiş ve harp yoluna düşmüştü.

-Asker harpte gerek... diyordu. Oturmak bize yakışmıyor.

Öğleye kadar böylece yürüdüler. İlerlediler, öğleüstü idi. Yolun aşağısında büyük bir kaynak başında oturmuşlar, yemek yiyorlardı.

Sabahtan beri oldukça güzel giden hava yavaş yavaş bulutlanmıştı. Acı bir soğuk esiyordu.

Mamafih askerlerin hepsi kalın giyinmiş oldukları için, hiçbir taraftan korku yoktu. Enver Paşa yanında Şan Sultan olduğu halde gözlerini havaya dikmişti. İkisi de susmuşlardı.

Şan Sultan bu sükûtu bozdu:

- Hava böyle giderse felaket diyordu.

Filhakika öyle idi. Bu Pamir eteklerinde hava birdenbire soğursa hareket imkânı olmaz, bütün sefer durur ve ilkbaharı beklemekten başka çare kalmazdı.

Tam bu sırda birdenbire şimşek çaktı ve gök gürledi.

Şan Sultan ağzı açık:

- Allah Allah ...diyordu. Kışın buralarda şimşek çaktığını da ilk defa görüyorum. Galiba başımıza inecek yıldırım geçip gitti:

Biraz sonra yola çıkan Paşa ile Şan Sultan ve asker soğuktan büzülmüştüler. Enver Paşa ikide birde elini beygirin boynuna sürüyor ve onu okşarken sıcak vücudundan sanki oyalanıyordu.

Enver Paşa'nın Gözleri Dolmuştu, Haykırdı

Şan Sultan'ın yarım saat kadar devam eden uzun ve heyecanlı sözleri bütün halkı adeta mest etmişti. Herkes gözlerini Enver Paşa'ya dikmiş bakıyordu. Bu arada kapılar açılıp kapandı. Çayhaneye mütemadiyen kalabalık geliyor. Bir aralık öyle oldu ki, bütün çayhane hınca hınç doldu. Oturacak değil, ayakta duracak yer yoktu.

Şan Sultan'ın sözlerinden sonra ihtiyar zat yine söze başladı:

- Demek dedi. Yetim kalan torunumun intikamını alacaksın. Yaşa eğer ihtiyar olmasaydım tüfek taşıyacak kadar takatim olsaydı şu dakikada ufak tarlayı bırakır ve senin yanına koşardım. Ne çare ki...

İhtiyar sözlerini tamamlamadan sağdan soldan sorgular başladı.

- Sizinle beraber mücadeleye girmek için ne yapmalıyım?

- Ben üç aydan beri çoluk çocuğumdan uzak yaşıyorum. Çünkü yurdumuzu Bolşevikler aldılar.

- Ben dokuz aylık gebe olan karımı bırakıp kaçtım.

Sağdan soldan öyle sözler yükseliyordu ki hepsi de derdini dökmeğe çalışıyor ve Enver Paşa ile birlikte mücadeleye atılmanın şartlarını soruyorlardı.

Enver Paşa bu sözleri dinlerken gözleri dolmuştu. Nihayet sabredemedi.

- Arkadaşlar dedi. Bizimle beraber gelmek isteyen herkese kollarımız açıktır.

Enver Paşa'nın sözleri üzerine müthiş bir alkış ve:

- Beni de yazın. Beni de yazın sözleri yükseldi.

Bu arada genç, fakat güzel giyinmiş bir zat kapıdan girmişti. Onu görenler yol açtılar. Bu zat en önde Enver Paşa'nın yanına kadar geldi ve:

-Bendeniz dedi. Köyün muallimiyim. Şurada kapıdan gelinceye kadar duymuş olduğum sözleri birdenbire beni teshir[büyülemek] etti. Arkadaşlarımı heyecanlandırmak suretiyle yaptığımız bu teşebbüste muvaffakiyetler dilerim.

Enver Paşa bu sözlere hiçbir şey söylemedi yalnız delikanlının yanındakilere baktı.

- Madem ki muallimsiniz dedi. Şimal Türklerinin büyük şairi Abdullah Tokay'ın[56] sözlerini gayet iyi bilirsiniz. Mısraları aklımda değil, fakat şu mealde bir sözü vardır.

Dünyada en büyük zevk ve en büyük güzellik milletimde ve yurdumdadır. Ona hizmet ederken hakiki aşkı ve hakiki zevki buluyorum. Çünkü millete, yurda hizmet ederken aşk bulunur.

Genç muallim birdenbire heyecanlandı.

- Evet, dedi. O mısraları gayet iyi biliriz.

Muallim sonra sözlerini 1916'daki inkılâba intikal ettirerek Enver Paşa'ya tarihi vakaları anlattı ve Türkistan'daki de birer birer saydı.

Enver Paşa bu sözlerden hakikaten öğrenemediği hadiselere de vakıf oluyordu.

Şan Sultan Enver Paşa'ya bir şeyler söylemek istiyordu.

-Bir dakika. Dedi. Sizinle konuşmak istiyorum.

Sonra çayhanenin kenarına çekilen bu iki baş sözlerini bitirdiler.

Şan Sultan yüksek sesle söze başladı.

-Arkadaşlarım dedi. Bizimle gelmek isteyen arkadaşların isimlerini yazacağım. Şimdi silahı olanlar evvela kaydedilecektir. Çünkü bu gün

ancak elimizde fazla olarak az silah vardır. Bunları da arkadaşlara dağıtacağız.

Bu sözler çayhaneyi yerinden sarstı. Eve koşanlar çabuk geliyor ve:

- Beni de yaz. Beni de..diye bağırıyor,sonra:

- Ne zaman hareket edeceğiz? Aman kardeşim, beyim..Bana haber vermeği unutma.Çünkü eve gidip azığımı yaptıracağım.diyordu.

-Yarın akşam hareket edeceğiz.

Enver Paşa halkın gösterdiği bu tehalük karşısına hayran olmuştu. Uzun müddetten beri Çarlığın esareti altında bulunan ve hürriyeti unutmuş telakki edenlere tam bir cevap teşkil eden bu hareket karşısında takdirden başka elden ne gelir? Esasen ben yalnız burada değil memleketin her tarafında da böyle idi.

Her tarafta hürriyet hareketi vardı.

Bu esnada epeyce ilerlemişlerdi. Yüksek bir kayabaşında idiler. Enver Paşa uzaklardaki manzaraya baktı. Burası öyle uzun ve anlaşılmaz dağlar, kayalıklardı ki.. Burada harp etmek için en müthiş vesaite malik olmak bile kâfi gelmezdi.

Mamafih bütün Basmacılar da memnundu. Biraz da kızışmak için olacak hepsi birer yanık türkü tutturmuşlardı.

Enver Paşa Çayhanede Etrafını Dinliyordu

Yol uzadıkça uzuyordu. Bu ormanlıktan çıktıktan sonra uçsuz bucaksız bir stepe girmişlerdi.

Bodur çalıların arasından geçiyorlar ve yolu tamamlamak için uğraşıyorlardı.

Nihayet ortalık yavaş yavaş kararmaya başladı. Bu esnada uzaktan bir köy göründü. İki yamacın arasında kurulan köy ufak bir yerdi. Böyle bir kalabalığı gören köylüler hayretle gelenlere bakıyorlar ve kim olduklarını sanki anlamaya çalışıyorlardı.

Çünkü son zamanlarda öyle gelip geçen vardı ki...

Köylüler de gelenlerin dost mu, düşman mı olduğunu anlayamıyorlardı.

Enver Paşa, Şan Sultan ve yanındaki mollalarla birlikte köyün ortasına doğru ilerlediler. Ve büyük bir çayhane önünde durdular, beygirlerinden atladılar.

Burası oldukça büyük bir yerdi. Akşam olduğu için birçok insanlar da toplanmışlardı.

Askerler de diğer çayhanelere dağılmış oldukları için hepsi emin bir şekilde rahatlarına baktılar.

Bu köyde Rus yoktu. Şimdiye kadar olan işlerde de Rus tazyiki ve tesiri görülmemişti.

Köylüler böyle bir köşede, yabancı gözünden uzak bir şekilde yaşadıkları için memnun, Allahlarına şükrediyorlar ve işleri ile güçleri ile meşgul oluyorlardı.

Akşam iyice basmıştı. Çayhanede oturacak yer kalmamıştı. Masalar, sıralar tamamen dolmuştu. Ekseriyeti köylüler teşkil ettiği için Enver Paşa böyle bir yere gelmiş olduğuna da memnundu. Çünkü onlarla temas ederek fikirlerini anlamak için iyi bir fırsat bulmuş olacaktı.

Çaylardan sonra birer nargile içmek burada adetti. Enver Paşa da son günlerde bu âdete iyice alışmış gibi idi. Daha doğrusu nargile tiryakisi olmaya başlamıştı bile. Oda diğer arkadaşları gibi bir nargile doldurttu.

Enver Paşa ile Şan Sultan ve diğer adamları biraz kelli felli gören köylüler etraflarına toplaşarak yeni haber soruyorlardı.

- Yeni haber ne var?

Yeni haberden maksat tabii Bolşeviklerdi.

- Bolşevikler ne yapıyorlar?

Enver Paşa sağdan soldan yükselen bu suallere hiçbir şey söylemedi. Yalnız köşede nargilesini çeken ihtiyar bir köylü zayıf parmaklarını masanın tahtalarına vurarak asabi asabi söylendi.:

- Eskiden çarlar vardı. Kurtulduk derken.

Ufak bir tarlam ve bir de keçim var ihtiyar ninen ile bir de torunum yanımda. Üçümüz geçinmek için çalışıp çabalıyoruz. Bir lokma ekmeğimizi sulh içinde yemek en büyük arzumuzdur. Fakat bugün memlekette tam bir sükûn kalmadı. Bir lokma ekmeği, yarın yiyip yiyemeyeceğimizi bilmiyoruz. Bilmem bu gidişe bizim tarla tehlikede? Acaba evimiz durabilecek mi?

Yarın evimizin cayır cayır yanmayacağını kim temin eder?

Çünkü memlekette baş yok. Fakat şu günlerde kulağımıza bir havadis geldi. Enver Paşa ismindeki Türk kumandanı Buhara'ya gelmiş. Oradan da Ruslara karşı mücadele açacakmış?

İnşallah muvaffak olur.

İhtiyar köylü bunları söyledikten sonra nargilesini çekti. Sonra tabakasındaki tütünü Enver Paşa'ya uzattı.

Enver Paşa güldü:

- Nargilem iyi çekiyor.

Enver Paşa bu sözü söyleyerek mevzuyu değiştirmek istiyordu.

Fakat Şan Sultan söze karıştı. Çok heyecanlı idi. Ayağa kalkarak dedi ki:

-Arkadaşlar hemşeriler aramızda bulunan zat şu ihtiyar dedenin büyük bir iştiyakla bahsettiği Enver Paşa'dır. Uzun yollardan kalkarak yurdumuza gelen Enver Paşa bize yeni çalışma yollarını gösterecek. İnşallah bizi hürriyete kavuşturacaktır. Günün birinde inşallah muvaffak olursak o zaman hepiniz: Enver Paşa da bizim köyde yatmıştı diye öğünebilirsiniz.

Şan Sultan'ın bu sözleri Enver Paşa'yı da heyecanlandırmıştı. Uzak illerden gelerek kervan bile geçmeyen bu köyde duyduğu bu sözler bilhassa ihtiyar bir zatın ağzından olması kendisini çok memnun etmişti.

Söz söylemek istedi. Fakat bu biraz zor olacaktı. Çünkü tercümeye ihtiyaç vardı.

Fakat Şan Sultan sözlerini kesmedi. Ve şöylece devam etti.

- Duşanbe'de, Fergana'da ve hatta Cenevre'de bile arkadaşlarımız vardır. İnşallah hürriyetimize kavuşacağız.

İki Yüz Kadar Gönüllü Asker Kaydedilmişti

Enver Paşa'nın harekete geçtiği tarihlere tesadüf eden zamanlarda Taşkent, Hokna, Semerkant'ta da Ruslara karşı başlayan kıyam hareketi gün geçtikçe ilerliyor ve hududunu genişletiyordu.

Ruslar bunlara karşı artık hareket etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Derhal kendi hudutları içinde bulunan mıntıkada umumi bir asker toplamaya karar verdiler. Ondokuz yaşından itibaren kırküç yaşına kadar olan bütün erkekleri silah altına davet ettiler.

Bu davet ile eskisi gibi kâfi miktarda asker toplayabilecek-lerini zannediyorlardı.

Fakat bu askeri davete o zamana kadar olduğu gibi mecburi hizmet süsü vermeği de muvafık gördüler. Çünkü Harbe! deyince kimsenin gelmeyeceğine emin idiler. İşte bu emir Enver Paşa'nın bulunduğu köye kadar gelmişti.

Genç muallim Rusların asker toplaması hakkındaki emri okudu ve:

- Görüyorsunuz ya.. dedi. Ruslar bizi ne kadar ahmak sanıyorlar. Asker toplayarak kardeşi kardeşe öldürteceklerini söylemiyorlar. Fakat şimdiye kadar biz kâfi miktarda Rusların hesabına çalıştık.

Bizi alakadar etmeyen yerlerde, Avrupa'da çarpıştık. Bundan sonra böyle bir şey olacağına pek kâni değilim.

Muallim bundan sonra Enver Paşa'ya döndü ve dedi ki:

- İnkılabın ilk yıllarını çok iyi hatırlıyorum. 1916'daki bu müthiş değişiklikte Ruslar Türkistan'ı elden kaçırmamak için bu taraflara birçok asker göndermişlerdi. Bunların başında da bu kumandan vardı.

Kumandan buraya geldi. Ve garip bir tesadüf sizin bulunduğunuz çayhaneye gelerek köyün ileri gelenlerini topladı. Bunlarla konuştu. Sonra çıkıp gitti. Burada temas ettiği adamlardan memnundu. Ve kendilerini

taraftar zannederek ayrılıp gitmişti. Fakat o gider gitmez ilk yapılan iş ne oldu biliyor musunuz?

Rusların döşediği telgraf hatlarını kesmek ve irtibatlarına mani olmak.

Bunu gayet tabii bulmak lazım. Çünkü Rus çarlarının tazyikinden kurtulan Türkistanlılar artık hürriyetlerine kavuşacaklardı.

Enver Paşa ile Şan Sultan ve arkadaşları o gece yarısına kadar köylülerle konuştular.

Esasen iki yüze yakın da gönüllü kaydedilmişti.

Enver Paşa ile Şan Saltanatlarını yaklaştırarak ilerliyorlardı.

Duşanbe yakınlarında idiler.

Şan Sultan bir aralık söze başladı:

- Bugüne kadar henüz Kızılordu askerleri ile karşı karşıya gelmedik. Bakalım bunun sonu ne olacak?

Enver Paşa güldü:

- Acele etmeyelim.. dedi. O da olur. Yalnız temenni edelim ki karşı karşıya mertçe çıksınlar da. Arkadan vurmak siyasetini takip etmeseler.

Muallimin söylemiş olduğu sözler de dikkat edilecek çok şeyler vardı. Ben kendi hesabıma bunların işlerine karşı çok tedbirli hareket etmek mecburiyetindeyim.

Şan Sultan:

- Evet.. dedi. Fakat bizim kaç haftadır yolda olduğumuzu çoktan duymuşlardır. Çünkü Rusların öyle kuvvetli casus teşkilatı vardır ki.. Burada, bir sessizlik içinde öksürseniz muhakkak surette Moskova'da duyulur. Rusların bize karşı bu kadar sessiz durması biraz da hayret uyandırdı.

-Sessiz durdukları ne malum yarın öbür gün Duşanbe civarına gelince vaziyet tamamen anlaşılacaktır.

- Askerlerimiz de memnun ve biraz da sabırsız. Çünkü hepsi uzun zamandan beri Ruslardan intikam almak için çırpınıyorlardı. Böyle yol üzerinde olunca tabii olarak heyecanlandılar ve sevindiler.

- Yakında da şeytanların ayaklarını kırarlar.

- Yalnız benim düşündüğüm diğer Basmacılardır. Bunlar kendilerine lazım olan silahları ve cephaneleri tamamen temin ettilerse Duşanbe'de çok çabuk muvaffak olacağız. Buna kanaatim vardır.

Sözler Bitince Kumandan Emir Verdi

Esasen diğer köylerdeki halk da böyle bir kıyama derhal iştirak ederler. Hele Tacik köylerine tesadüf edilirse çok harpçi olan Tacikler sayesinde bir kat daha muvaffakiyet vardır.

Enver Paşa , İbrahim Bey yanından Şan Sultan ile görüştüğü güne ve nihayet Ruslara karşı harekete geçtiği zamana kadar Duşanbe'de birçok değişiklikler olmuştu. Kızılordu, Ali Rıza ve Osman Hocanın kuvvetlerine karşı çıkmış, Duşanbe'de birçok harpler olmuş, Ali Rıza Bey askerlerini çekmeğe mecbur kalmıştı.

Mamafih kısa günün karı az olur, derler. Bu işte yine Basmacılar karlı çıkmıştı. Çünkü iki yüz elli silah sahibi olmuşlardı.

O günlerde silahın bir tanesine yüzlerce lira verilse yine bulunamazdı. Çünkü eldeki fişekler, cephaneler kâmilen Rus fişeği olduğu için yabancı silahlara uymuyordu.

Afganistan yolu ve hatta Şarki Türkistan yolu ile gelen diğer silahların ise cephanesi yoktu. Bundan çok sıkıntı çekildiği için Rus silahları tercih edilmekte idi.

Duşanbe'nin Ruslar tarafından tekrar işgalinden sonra vaziyet çok değişmişti.

Duşanbe'ye kuvvetli bir askeri müfreze gönderilmiş, kışlaya yerleştirilmiş, şehrin dört bir tarafına da nöbetçiler dikilmişti.

Muntazam telefon hatları ile bu nöbetçiler merkeze bağlanmış ve buradan da Buhara'ya telefon hatları döşenmişti. Bütün bu hazırlıkların ve

tedbirlerin Enver Paşa'ya karşı olduğunu tekrara lüzum yok.

Enver Paşa Duşanbe'den gelen adamlar vasıtası ile bu hazırlıkları öğrenmişti.

Yalnız son günlerde Ali Rıza Bey ve Osman Hoca ile tamamen irtibat temin edilememişti. Bu sebepten Enver Paşa'nın biraz canı sıkılıyordu.

Mamafih elde mevcut askerlerle ve memleketin muhtelif taraflarındaki kıyam hareketi sayesinde Rusların çok taciz edileceği de muhakkak idi.

- Basmacılar görünüyor mu?

- Aman dikkat oğlum. Bu gece baskın yapmaları ihtimali varmış.

Duşanbe garnizonunda bulunan Kızılordu kumandanı telefon elinde Duşanbe'ye iki saat mesafedeki tepede bulunan nöbetçilerle görüşüyordu.

Gizli bir tertibat ile saklanan nöbetçiler kulübenin içinde mütemadiyen etrafı kontrol ediyorlar ve bir şey göremiyorlardı.

Fakat hemen her dakika bu vaziyeti Duşanbe' deki kumandana bildirmekte gecikmiyorlardı.

- Henüz hiçbir şey yok..

Garnizondaki kumandan her telefon çaldıkça elini tahta masaya vuruyor ve:

- İmkanı yok, diye bağırıyordu. Bu Basmacıların bugün buralarda olması muhakkak. Fakat nasıl olur da gözükmezler? Yoksa kenarda bucakta saklanmış olmasınlar; geceleyin bir baskın yapmasınlar?

Öğle olmuştu. Kızılordu kumandanı öğle yemeğini bile odasında yemiş, dışarıya çıkmamıştı. Garnizonda tam bir sessizlik vardı. Aşağı yukarı inenler büyük bir vaka olacak imiş gibi korkarak ayaklarının uçlarına basıyorlar. Sanki karıncaları bile haberdar etmekten korkuyorlardı.

Akşam olmuştu. Duşanbe üstüne karanlık basarken birdenbire telefon zilleri acı acı çaldı.

Tahta masa başındaki Rus kumandan hemen ahizeye yapışınca haykırdı:

- Ne.. göründüler mi? Tepe arkasında mı? Öncülerden haber var mı? Enver Paşa da mı varmış?

Kumandan söylenen sözleri dinledikçe kızıyor, bağırıyor, haykırıyor ve arkasından da küfürleri yağdırıyordu.

Nihayet sözler bitince kumandan emirleri verdi:

- Ateşe başladınız mı? Ben söyleyinceye kadar bekleyiniz.

- Onların hangi istikamete ilerlediğine dair güzelce rapor veriniz. Çağırın bana takım kumandanını.

Bundan sonra takım kumandanına tam yarım saat süren emir verdi. Telefon makinesi başında ahize elinde söylüyor, söylüyordu.

Henüz silah patladığına dair bir emare yoktu.

Nihayet takım kumandanı:

- Karşımızdaki tepeden doğru ilerleme hareketi var. Oldukça kalabalık.

- Top başı öyle ise.

Tepenin arkasına saklanmış olan Kızılordu toplarından iki tanesi birdenbire gürledi.

Kumandan hemen telefon makinesini kapadı ve ceketini, şapkasını giyerek haykıra haykıra dışarıya fırladı.

- Haydi marş!

Garnizonun önünde duran beygire atladı. Arkasından otuz kişi kadar da beraber beygirlerine atladılar. Piyadeler de garnizon önüne toplanırken kumandan Duşanbe haricine giden yola düştü.

Nal şakırtıları Duşanbe içinde akisler yaparken, herkes pencerelere üşüşmüş, yeni bir hadisenin başlayacağını anlamışlardır. Çünkü gürleyen top sesleri yeni bir hadiseyi çoktan ilan etmişti.

Halk korkak ve çekingen pencerelerden bakarken, şehir haricindeki toplar birbiri arkasından devam etti.

Kumandan beygiri üstünde memnun ileriye doğru atıldı.

Yarım saat devam eden top atışı şehri tam bir heyecana vermişti.

Kumandan Haykırarak Dışarıya Fırladı

Duşanbe'de ne kadar Türk varsa hepsi sokaklara dökülmüş, kaçmakla şehirde kalmak arasında mütereddit, avazları çıktığı kadar bağırarak sağa sola koşuyor ve sonra üçer beşer toplanarak birbirlerinden havadis almaya uğraşıyorlardı. Bir aralık uzaktan gelen bir kervandan şehre birdenbire bir havadis yayılmıştı:

- Enver Paşa gelmiş!..

Kaç gündür Türklerin kulaktan kulağa korkarak fısıldadıkları bir söz nihayet hakikat olmuştu.

- Enver Paşa gelmiş!.. Enver Paşa!

Bu esnada şehrin dışına çıkan Kızılordu piyadeleri çoktan siperlerine girmişler, Enver Paşa'yı beklemeye başlamışlardı.

Kızılordu, Enver Paşa'nın muazzam bir ordu ile geleceğini zannediyorlardı. Nitekim buna göre tertibat almışlardı.

Hâlbuki Enver Paşa, düşmanın topları yükselirken karşıki tepede altmış basmacı ile yakasını kaldırmış bekliyordu. Diğer basmacılar da muhtelif taraflara yayılmıştı. Dört bir koldan şehre doğru geldikleri için, Garp istikametinden gelenler Kızılordu'nun ilk müfrezelerine tesadüf etmişler, onlara birdenbire baskın vererek dördünü öldürmüşler, üç kişiyi de yaralamışlardı. Yirmi kadar kişi kaçarak muhtelif taraflara iltica etmişlerdi.

Rus kumandanının bundan haberi yoktu. Fakat Enver Paşa'ya bu haber çoktan geldiği için memnun, yeni memnuniyet haberleri bekliyordu.

Tam bu sırada patlayan topların seslerine karşı Enver Paşa da susmuştu.

- Durun çocuklar! Dedi.

Bu kurt uluması geçsinde gerisi kolay.

Enver Paşa bu sözleri söyledikten sonra gözlerini karanlığın içine dikti. Uzaktan Duşanbe'nin ışıkları titrek titrek etrafa yayılıyordu.

Şimal kapısı tarafına konmuş dört toptan mütemadiyen ateş yükseliyor ve gök gürültüsü gibi sadalar bunu takip ediyordu.

Enver Paşa bunlara baktıktan sonra parlak gözlerini birdenbire kapadı ve sonra asabi asabi dudaklarını ısırdı. Ruslar hala top ateşine devam ediyorlardı.

Fakat Enver Paşa ateşle müsaade etmediği için sessiz ve sedasız saklanmış olan Basmacılar siperlerinde yatıyorlar ve Rusların telaşına gülüyorlardı.

Duşanbe'deki minarelerden müezzinlerin yatsı ezanları yanık yanık yükselirken Rusların top ateşi kesildi. Rus Kumandanı ile maiyeti ve piyadeler sur haricine çıkarak yavaş yavaş ilerlemeye başlamışlardı.

Basmacılar Birdenbire Hücuma Geçtiler

Kızılordu'dan üç tabura yakın asker vardı. Bunlar muhtelif istikametlerde hareket ettikten sonra mevkilerini aldılar.

Enver Paşa'nın tabii olarak bundan haberi yoktu. O gece baskını yaparak şehre girmeye taraftardı. Fakat bu esnada Duşanbe'de bulunan gönüllü Basmacılardan birisi yerlere sürüne sürüne Paşa'nın yanına kadar gelmiş, şehirdeki vaziyeti, olup bitenleri, hazırlıkları en ince tafsilatına varıncaya kadar anlatmıştı.

Enver Paşa bunları not ettikten sonra kararından vazgeçti. Ertesi sabahı beklemeyi muvafık buldu.

Fakat Ruslar, Basmacıların rakamını bilmemekle beraber geceleyin muhakkak hücum edeceklerine kâni idiler.

Mamafih tertibatı aldıkları için kumandan müsterih, tepede bataryanın bulunduğu yere çıkmış, telefon başına geçmişti.

Saatler geçti. Gecenin karanlığında hiçbir ses bu sükûtu bozmadı.

Sabahın alaca karanlığı... Duşanbe üstünde bugün ses ve seda yok... Halk evlerine çekilmiş, bir fevkalâdeliği bekliyor gibi... Öyle soğuk var ki... Acı bir rüzgâr yüzleri kamçılıyor... Büyük gocuklar arasına başlarını sokmuş olan yerliler bile bulundukları yerden ayrılmak istemiyorlar. Fakat...

Sabaha karşı yine Ruslar ihtiyat kuvvetleri şehir haricine sevk ettiler.

Duşanbe etrafı müthiş bir kalabalık içinde... Lakin Enver Paşa'nın idare ettiği Basmacılardan henüz haber yok.

Rus kumandan tepedeki nöbetçi kulübesinde etrafı tarassut ederken birdenbire karşı tepeden bir ateş yükseldi. Arkasından büyük bir kâfile ileriye doğru atıldı.

Basmacılar harekete geçiyor...

Ateş...

Toplar gürlemeye başladı. Duşanbe seması karıştı. Top ateşleri birbirini takip etti. Telefonlar işledi. Basmacılar beygirlerini öyle şiddetli şekilde ileriye sürdüler ki, okundan fırlamış yaylar gibi top menzilinden uzaklaştılar. Toplar boşu boşuna tepeyi döverken, onlar çoktan ikinci ön tepeye kavuşmuşlardı. Şimdi piyadelerin ve makineli tüfek takımlarının silahları harekete geçmişti.

Bir piyade kıtası ilk hamlede Enver Paşa ve maiyetini kendi ateşleri altına almışlardı. Hatta birkaç kurşun Enver Paşa'nın kulağının yanından vız vız geçti.

Enver Paşa hemen beygirine atladı ve Basmacılara emir verdi.

Beygirlerden birer birer atlayanlar kendilerini siperli bir yere atıyor ve beygirlerini de çukura doğru salıveriyorlardı. Topçuların bulunduğu tarafta Enver Paşa'nın ileri hareketine karşı şiddetle yapılan ateş karşısında Enver Paşa iyi bir mevzi bulduğu için saklanmış, dışarı çıkmamıştı.

Fakat şehrin Garp tarafı böyle değildi. Ruslar mevcut toplarını bir tarafta topladıkları için Garp tarafında çok zayıf idiler. Hâlbuki Basmacıların büyük bir kısmı burada bulunuyorlardı.

Şark taraflara top sesleri ve tüfekler ve makineli tüfekler yükselirken, Garptakiler harekete geçtiler. Bu kısımda pek az Kızılordu askeri bulunuyordu.

Basmacılar bu taraftan öyle yüklendiler ki... Yarım saat içinde Basmacılarla Kızılordu askerleri süngü süngüye geleceklerdi. Genç

Basmacılar bir hamlede birkaç Rus temizlediler ve ileriye doğru giriştiler.

Burada yükselen feryatlar, Türkçe ve Rusça sesler birbirine karışıyor ve bir bir patlayan tüfekler de heyecanı arttırıyordu.

Basmacılar Rusların korktuğunu görünce daha çok cesaretlenmişlerdi. İleriye atılıyorlar ve bütün Rus noktasını esir almaya uğraşıyorlardı.

Şark cephesinde ise sessiz seda hâlâ kesilmişti. En ufak bir tüfek bile patlamıyordu. Enver Paşa güzel bir sipere saklanmış, ikide bir başını çıkararak dürbünü ile etrafı kontrol ediyor, sonra ona göre yanındakilere kumandalar veriyordu.

Bu esnada Paşa'nın yanında iki Tacik vardı. Bunlar iki kardeşti. Mert ve kahraman olan bu gençler Enver Paşa'nın himayesini üzerine almış gibiydiler. Paşa ne tarafa atılırsa o tarafa gidiyorlar ve onu katiyen yalnız bırakmamaya uğraşıyorlardı.

Enver Paşa Vaziyeti Çok İyi Anlamıştı

Enver Paşa'nın arkasında basit bir elbise olduğu için hiç kimse onun sabık Osmanlı İmparatorluğunun başkumandanı olduğunu bilmiyordu. Yalnız yanındaki Basmacılar onun kim olduğunu tanıyorlardı. Hiç kimseye söylememeleri için emir verilmiş olduğundan, Ruslar bir an içinde tereddüde düşmüşlerdi. Gelenler içinde Enver Paşa'nın olup olmadığı meçhuldü.

Enver Paşa'nın böyle çok az bir grup içinde bulunacağına kimse ihtimal vermiyordu. Rus kumandanı, Basmacıların bu azlığı karşısında biraz da hayret içinde kalmıştı. Bütün nüfusunu harekete geçirmiş olduğu için kendi kendine kızıyordu bile...

Fakat tam bu esnada tepedeki bataryada telefon şiddetle çaldı. Şehirden telefon ediyorlardı. Garnizon kumandanı Garp cephesindeki yaralıların şehre dolduğunu, Basmacıların ilerlediğini bildiriyordu.

Enver Paşa vaziyeti çok iyi anlamıştı. Duşanbe içinde belki Kızılordu'yu istemediği için onların muvaffakiyetini de tabii olarak arzu etmiyorlardı.

Bu sebepten şehir dâhilinde son ihtiyat olarak kalan iki yüz kadar askerden hiçbir fayda beklenemezdi. Karşısındaki askerlerin de vaziyeti

tamamen taayyün etmişti. Bütün kuvvetler bu kadar olduktan sonra Kızılordu askerlerini mağlup etmek işten bile değildi.

Filvaki Kızılordu askerlerinin Semerkant ile irtibatı temin edilmiş ve burada olup bitenlerden de haber verilmişti ama... Semerkant'tan buraya kuvvet gelinceye kadar Duşanbe önünde onlara ilk cevap verilmiş oluyordu.

Enver Paşa bütün bu vaziyeti bir kere daha kafası içinde hülasa edip bir erkân-ı harp zabiti sıfatı ile tabiyesini aldı. Ve sonra yanındakilere söylendi:

- Bolşevikler bu işte kaybedecekler!.. Çünkü çok yoruldular...

Yağmurlu bir şubat gecesi idi. Duşanbe etrafındaki Basmacılar bu gece biraz daha çoğalmışlardı. Hele Hisar civarı ile Duşanbe etrafındaki köylerde ne kadar delikanlı varsa, silahını kapan Basmacıların yanına koşuyor ve ellerinden geldiği kadar çalışmaya geldiklerini söylüyorlardı.

Kızılordu casusları Basmacıların çoğaldığını görünce bunu kumandana yetiştiriyorlar ve adamcağızı çileden çıkarıyorlardı.

Her ihbardan sonra Rus kumandanının manevi kuvveti biraz daha kayboluyordu. Çünkü Semerkant'tan buraya gelinceye kadar kendisi muhakkak surette teslim olacaktı. Bu takdirde vaziyet feci idi.

Gece yarısından sonra idi. Etraftan gelen gönüllülerle miktarı artan Basmacılar, Şarktan ve Garptan şiddetle Duşanbe üzerine hücuma başladılar. Yağmur durmuş ve gökteki bulutlar yavaş yavaş çekilmeye başlamıştı. Donuk ay ışığı ıslak tabiata vurdukça gözleri kamaştıran bir parıltı yapıyordu. Basmacılar şehir kapılarına kadar dayanarak tazyike başlamışlardı. Bu esnada patlayan silah sesleri arasında birçok acı feryatlar yükseldi. Arkasından süngü süngüye gelenlerin sesleri duyuluyordu.

Nihayet Ruslar perişan vaziyette geri çekilmeye başladılar...

Bu birkaç çarpışmada Ruslardan mühim miktarda telefat vardı. Kızılordu kumandanı tepeden çekilmiş, Duşanbe'ye gitmişti. Şehir haricindeki kıtalar da yavaş yavaş geriye çekiliyordu.

Kumandan bu harekât ile şehri müdafaaya karar verdiğini gösteriyordu. Fakat muhtelif taraflardan gelen haberlerde zayiatın miktarın öğrendikçe takati da kalmamıştı. Hakikaten bitap bir hale gelmişti. Basmacılar

durmadan hücum ediyorlardı. Kızılordu askerleri bunlara mukabele ettikçe cephane de saatler geçtikçe azalıyordu. Fakat her ne pahasına olursa olsun şehri müdafaa etmek ve elde bulundurmak lazımdı.

Bu vaziyeti de ayrıca Basmacılara da hissettirmemek icap ediyordu. Sabah olmuştu. Tan yeri ağardığı zaman geceleyin birkaç defa taarruza geçerek şehir kapılarına kadar gelen Basmacılar geriye çekilmişlerdi. Tepede koymuş oldukları gözcülerle vaziyeti tarassut ediyorlar ve yeni taarruz için istirahata çekilmiş olduklarını gösteriyorlardı.

Öğleye doğru idi. O kadar güzel bir hava vardı ki... Güneş bütün güzelliği ile tepeye kadar yükselmişti.

Kızılordu Kumandanı Çok Mahir Bir Adamdı

Enver Paşa gece baskınlarıyla istediği neticeyi elde edememişti. Kızılordu kumandanı şayan-ı hayret bir idare ile askerleri geriye çekmiş, bir taraftan diğer tarafa askerler göndermiş, velhasıl tam manasıyla kuvvetini istediği gibi taksim etmişti.

Mamafih Basmacılar da çok güzel hareket ediyorlardı. Nitekim ilk taarruzlarıyla Kızılordu kumandanını müthiş korkutmuşlardı. Adamcağız dehşetli sinirlenmiş, ilk dakikalarda vereceği emirleri bile şaşırmıştı.

Şimdi şehre çekildikten sonra biraz kendilerine gelir gibi oldu. Fakat Basmacılar gündüz bir kere daha taarruza geçerlerse ne olacaktı? Kumandanın en çok düşündüğü bu idi?

Buna karşı koyabilmek için iyi tedbir almak ve bundan başka Basmacılara da hattini bildirmek lazımdı. Bunları muhakkak surette mahvetmekten başka çare yoktu. Ama eldeki mevcut silah ve cephane buna kâfi değildi. Muhasara altında istirahata çekilmek, müdafaa vaziyetinde bulunmak daha pratik bir iş olacaktı.

Ancak bu müdafaa vaziyeti ne kadar devam edebilirdi? Çünkü Basmacılar ilk akşam yaptıkları taarruzla bütün hatları da kesmişlerdi. Yani diğer mıntıkalarla irtibat kalmamıştı. Filvaki Semerkant'a biraz haber verilmişti ama, o kadar... Sonrası... Elde mevcut askerle aylarca durulmazdı ya... Derhal çıkıp gitmek de akla gelebilirdi. Fakat daha henüz bunun zamanı değildi.

* * *

Enver Paşa'nın askerleri, ele avuca sığmayan ve avcıları mütemadiyen oynatan avlar gibi idi. Böyle çevik, kurnaz bir av peşinde avcılar nasıl şuraya buraya koşarak avını kucağına düşürmek isterlerse, Enver Paşa da az çok bu rolü oynuyordu.

Paşa'nın askerleri Kızılordu karşısında öyle çevik, öyle ele avuca sığmaz bir halde idiler ki... Böyle harp görmeyen Kızılordu kumandanının her dakika müdafaadan ümidini kesmesinde hakkı da vardı.

Paşa'nın askerleri tavşanlar gibi; dağda, bayırda, tepede, ağaç gölgelerinde, büyük taşlar arkasında saklanıyorlar. Sonra birdenbire yerden biter gibi çıkıyorlardı. Süngü süngüye mücadele etmesine de bayılıyorlardı.

Hâlbuki Kızılordu buna yanaşmak istemiyor ve müdafaada bulunmayı tercih ediyordu. Enver Paşa arzusuna muvaffak olmak üzere idi. Filvaki hesap ettiği de tamamen tahakkuk ediyordu.

Şehir dâhilinde bulunan Türkler, Ruslara yardım etmiyorlardı. Zorla yapılan yardımlardan da Rus ordusu istifade edemiyordu.

Mamafih müdafaaya çekilen Kızılordu askerlerine artık kuvvet değil bir müfreze bile denemezdi. Her gün yapılan şiddetli taarruzlarda o kadar çabuk eksiliyorlardı ki... Kumandan her gün taarruz sonlarını kalbi çarparak öğreniyor ve sonra elini şakağına koyarak oda içinde mütemadiyen dolaşıyor ve Basmacıların çok şiddetli baskın yapacağı anı düşünüyordu.

Nihayet olan olmuştu. O gün karşısında dayanamayan Kızılordu kumandanı şehri terk ederek süratle çekilmeye karar vermişti. Bunun hakiki manası alabildiğine kaçmaktı.

Lâkin bunu yapmak müşküldü. Çünkü en ufak bir vaziyeti şehirdeki halk tarafından derhal Basmacılara bildiriliyor.

Kızılordu Çoktan Ricat Etmişti

Kumandan evvela şehrin hariçle irtibatını tamamen kesmeye karar verdi. Esasen kaç gündür şehir haricinden gelen bir kervan yoktu. Şehir dışına da üç beş köylüden başka kimse çıkmıyordu. Bunlara da izin vermemek çok yerinde bir hareket olacaktı.

Kumandan şehirdeki inzibatı, asayişi bir kere daha gözden geçirdi. Firar hadisesinin derhal şayi olmayacağına kanaat getirdikten sonra ricat emri verdi. Piyade ve süvari askerlerinin şehri terk ederek kaçmaya başladılar. Diğer kıta içinde de işe yarayacak silah bulunmadığı için onlar da beygirlerine atlayarak bu kâfileye karıştılar.

Şubat'ın son günlerinde idi. Bir sabah şehre tekrar hücum eden Basmacılar müjdeyi aldılar.

- Kızılordu çoktan ricat etmişti.

Basmacılar gece yarısından sonra şehirde bir hareket olduğunu, köpeklerin fazlaca havladığını nihayet içeriye dışarıya bazı nakliyat yapıldığının farkına varmışlardı. Ancak bu kadar kısa bir zamanda Duşanbe'den firar edeceklerine inandıkları için böyle bir şey de akıllarına gelmemişti.

* * *

Kuvvetlerin bir kısmı Duşanbe'ye girerken diğer bir kuvvet de firar eden Kızılordu efradının[fertler] arkasına düşmüşlerdi. Fakat Kızılordu askerleri kısa zamanda o kadar çok yol almışlardı ki... O gün akşama kadar dörtnala gittikleri halde düşmanı yakalayamadılar.

Takip eden kuvvetin kumandanı düşmanın muhtelif istikametlerde dağılarak firar edeceğini de tahmin ettiği için askerleri dağıtmıştı. Basmacılar her gün at koşturmuş oldukları tepelerde, vadilerde, bayırlarda yıldırım gibi ilerledi. Nihayet ikinci gün öğleye doğru uzaktan Kızılordu'nun efradını gördüler.

Böyle yeraltından çıkar gibi peşlerine düşen Basmacıları görünce Kızılordu kumandanı şaşırdı. Şimdi ne yapacaktı?

Onun nokta-i nazarına göre Basmacılarla harbe tutuşmamak lazımdı. Bunun için muharebeyi kabul etmeden mütemadiyen ricat etmek en iyi bir hareket olacaktı. Fakat bütün çalışmasına ve muharebeyi kabul etmemesine rağmen Mirtepe'de Basmacılar Kızılordu'nun arkasından yetiştiler.

Basmacılar müthiş bir neşe içinde idiler. Zaferi tattıkları için manevi kuvvetleri bir kat daha artmış, sanki hepsi başlı başına birer kahraman

kesilmişti.

Böyle mağlup bir kıta peşinden kovalayıp nihayet yakalayan asker ne yapar?

Kızılordu kumandanı bunu görünce daha çok korktu. Muharebeyi kabul etmek mecburiyetinde kaldığı halde esirliği bile göze alarak ricata devam etti. Öyle kaçıyordu ki, takip edenler de dönmemeye azmetmişlerdi.

Nihayet düşmanlar son bir defa geriye dönerek cevap vermek vaziyetinde kaldılar. İşte bu esnada düşmanı mağlup eden ve Basmacıları zafere götüren Enver Paşa bir düşman kurşunuyla yaralanmazdı?

Bereket versin yarası çok hafif idi ve kurşun ata ata gelmişti. Tehlikeli hiçbir tarafı yoktu. Basmacılar, Paşa'nın yaralanmasıyla artık takipten de vazgeçtiler. Çünkü Kızılordu kıtasının azlığı karşısında takipten hiçbir fayda da olmayacaktı. Nihayet Enver Paşa askerlerine geriye dönmelerini emretti.

İşte Kızılordu kumandanının haydutlar ismiyle yâd ettiği Basmacılar kendisini mağlup etmiş ve büyük bir zaferden sonra Duşanbe'ye dönüyorlardı. Duşanbe'ye giriş çok heybetli oldu. Filvaki Paşa'nın hafif yarası vardı ama.. tehlikeli olmadığı için herkes Paşa'yı tebrik ederken;

- Yeni seferler için... muvaffakiyetler temenni ediyordu.

Nitekim birkaç gün sonra nalbant dükkânları önünde yenilenen beygir nalları, yakında yeni bir hareketin daha başlayacağını gösteren en büyük faaliyetti.

Enver Paşa Sabahları Güzel Bir Sesle Uyanırdı

Aylar geçmişti. Güzel Mayıs gelmişti. Steplerin en güzel, en neşeli ve en ziyade kanları kaynatan ayı gelmişti.

Kıştan beri yağan karlar, yağmurlar çoktan toprakları sulamış, hayat kaynağı güneşin altında her şey yeşillenmiş ve zümrüt gibi ovalarda açan çiçekler insanların yüzüne gülmeye başlamıştı.

Yüksek dağların eteğindeki vadide bu ilkbahar günlerinin ne kadar neşe verdiğini anlayabilmek için bir kere step görmek lazımdı.

Vadinin bir başından bir başına yeşillenen ovada yazın kuruyan dere tatlı nağmelerle akıyor ve bakanları mest ediyordu.

Ova bin bir renkle dokunmuş bir halı kadar güzeldi. Yeşil, kırmızı, sarı bin bir renk gözleri oyalayan renk...

Yemiş ağaçları, akasyalar çiçek açmış... Leylekler gelmiş velhasıl sapsarı step, baştanbaşa kızgın alev halinde yüzleri yakan step sanki kuş yuvası olmuştu.

Bu güzel Mayıs günlerinde Enver Paşa üç gündür beygirinden inmiyordu. Kırlara çıktığı zaman kanı kaynıyor ve mücadele için kendisinde müthiş bir kuvvet buluyordu. Esasen üç gündür Balcıvan da Devletmen Bey yanında idi. Onunla konuşuyor ve konuştukça daha fazla heyecanlanıyordu. Çünkü Devletmen Bey henüz kırkında bir zattı.

Kırk yaşının bütün heyecanı onun damarlarında fışkırıyor ve yeni planlar üzerine korkmadan peki diyordu.

Enver Paşa orada iken kaç sabah güzel bir ses ile gözlerini açtı.

Bu sesin terennüm ettiği şarkı Enver Paşa'yı mest etti.

Denebilir ki Enver Paşa o günkü kadar hayatında pek az heyecanlanmıştı.

Bu şarkı Basmacıların evvelce söyledikleri bir halk türküsü idi. Fakat Enver Paşa'dan sonra bunu tamamen değiştirmişler ve yeni bir şekle sokmuşlardı.

"Bu dağlarda kim yatar!

Genç askerler yatar orada..

Göğüsleri kaya gibi..

Atarlar Rus düşmanlara kurşunu...

Askerlerimiz gençtir.

Yolları çok çetin ve taşlı..

Fakat onları kim gençleştirdi.

Ki onun yüksek hedefi hürriyettir.

Onun en büyük rehberi Enver Paşa.

Bataklıklardan ve derelerden askeri çıkarır.

Onun hedefi hürriyet, memleketin ve milletin hürriyeti!..

Onun dünyalar değer hayatına paha biçilmez.

O rehberimiz Enver Paşa!..."

Enver Paşa uzun uzun gözleri yeşilliklere dalarak bu Şarkıyı dinledi. Sonra yine başlayan türküyü hafızası kâmilen kapladı ve o da aynı nakaratla ıslık çalarak bu Şarkıyı tekrarladı.

Enver Paşa üç gündür yanında bulunduğu Devletmen Bey ile yeni yapılacak işler hakkında görüşmüş nihayet anlaşmıştı.

Devletmen Bey de Enver Paşa gibi düşünüyordu. Ve Enver Paşa'ya diyordu ki:

- Hakkınız var Paşam... Memlekette düşmanlara karşı tam bir birliğe ihtiyaç vardır. Bir teşkilata lüzum vardır. Duşanbe kapısı önünde bunun ne kadar lazım olduğunu bir kere daha anladık.

Birleşmek lazım... Bir bayrak altında toplanmak lazım. Ne kadar kahraman olursak olalım, ne kadar çalışkan ve vatanperver olursak olalım birleşmekten ve bir bayrak altında toplanmaktan başka çare yoktur.

İşte görün... Duşanbe'de toplanan ve Kızılordu ismini alan adamlarla az mı uğraştık. Ve az kalsın da kaybediyorduk. Çünkü onlar bir idiler. Bir bayrak altında idiler...

Devletmen Bey Balcıvan civarında toplanmış olan beşyüzden fazla Basmacının reisi idi.

Enver Paşa ile görüştükten sonra bütün kuvvetini onun emrine vermeği vaat etmişti. Hakikaten çok mert olarak tanınmış bulunan Devletmen Bey bu sözünü tutacağını tekrar tekrar Enver Paşa'ya söyledi.

Enver Paşa memnundu. Çünkü Devletmen Beyle konuştukça onun yaptığı işleri görüyor ve onu daha fazla takdir ediyordu.

Devletmen Bey yeni düşünceli bir zattı. Hatta arkasında Afganistan zabitlerinin giydiği elbiseye benzeyen üniforma da vardı. Yanında kumandan olarak Abdülkadir, Aşur, Abdülkerim Bey vardı.

Bunlardan başka birkaç mollalar da evinden dışarı çıkmıyordu. Devletmen Bey, Enver Paşa Buhara'ya gelmeden evvel Buhara'daki yeni cereyana inanmış bir zattı. Fakat yeni cereyan taraftarlarının Kızılordu'ya iltihaklarını görünce kızmış ve hürriyet taraftarı olduğunu ilan etmişti.

Eli Silah Tutan Buharalılar Toplandılar

Bundan sonra her yerde hür ve açıkça söylüyor ve hakiki vatansever olduğunu da hareketleriyle gösteriyordu. Onun kanaatine göre Buhara hiçbir zaman da Rusya'yı sevemezdi. Ve hiçbir zaman da Rusların idaresi altında yaşayamazdı. O güne kadar çektiği çileler artık kâfi idi.

Bundan sonra tekrar boyunduruk altına giremezdi. İşte bu sebepten genç Buharalıların ayaklanması ve silaha sarılarak vatanı müdafaa etmesi lazımdı.

Enver Paşa gibi büyük bir isim sahibinin de kendilerine yardım etmesi de bir nimet idi. İstikbal için bundan daha büyük bir ümit olamazdı.

Enver Paşa'nın Duşanbe zaferinden sonra vaziyet tamamen tavazzuh[durum] etmişti. Enver Paşa'ya bütün asri silahlarla techiz[donanmak, kuşanmak] edilmiş kuvvet hazırdı. Mevcut askerler nihayet derme çatma idiler. Çünkü Ruslar artık Paşa'nın karşısına kuvvetli bir asker çıkarmak üzere bulunuyorlardı.

Enver Paşa'nın imdat toplamak ve aynı zamanda Afganlılarla temas etmek üzere göndermiş olduğu zevattan Osman Hoca ve Hacı Sami'den yeni haberler geldi. Bu zat Afganistan'da birçok yüksek makamlarla temas etmişler ve birçok zevatın yardımını da temin etmişlerdi.

Bunların başında Harbiye Nazırı Mehmet Nadir Han vardı. Bu zat Enver Paşa'nın Buhara'daki hareketini çok yerinde buluyor ve kendisine yardım edilmesi lazım geldiğini açıkça söylüyorlardı.

Bu sözü hakikat diye yerine koymak için de teşebbüs etmişler ve muvaffak da olmuşlardı.

Tabii siyasi vaziyet itibariyle resmen yardım edemezlerdi. Fakat memlekette Buhara mücadelesine iştirak edecek gönüllüler arttığı ilan edildi. En kısa zamanda bütün teçhizatı tam olarak iki yüz asker temin edildi. Bunlar Türkistan'ın hürriyeti için atılan Afganistan'daki Türklerdi. Bu gönüllüler derhal hududu geçtiler ve Türkistan topraklarına dâhil oldular.

Bunların başında Harbiye Nazırı Mehmet Nadir Han vardı. Bu zat askerlerle birlikte Enver Paşa'ya en kısa yoldan ulaşmak istiyorlardı.

Bunlarla diğer taraflarda da oldukça hareket başlamıştı.

Şimali taraflarda Fuzayl Mahdum[57] bin askerle yola çıkmıştı.

Diğer taraflarda Fergana da Kırgızlarda silahlanarak yola çıkmak üzere üç yüz Türkmen ve Kazak İsmail Hakkı Bey'in riyaseti altında geliyorlardı.

Hatta İbrahim Bey bile açıktan açığa yardım ediyordu. Ama asker göndermek için güzel bir şekil ve silah arıyordu.

Kendisi nihayet bir mektup yazarak Enver Paşa'dan af diledi. Ve şimdiye kadar yardım edemediğinin esasını kaçamaklı kelimelerle izah etti.

Artık Enver Paşa'nın fikri ve ne yaşamak istediği açıktan açığa dillerde dolaşıyordu.

Bunu duyan Buharalılar, Türkistan'ın diğer köşelerindeki halk içinde eli silah tutanlar Enver Paşa'nın etrafına toplanıyorlardı. Bunların hepsi ceditlerden olduğu için Enver Paşa'ya ceditlerin başı demek de doğru bir hareket olabilirdi. Enver Paşa da memnundu. Müsterihti. Ve sebat ile faaliyeti bu şekilde yapabildiğinden dolayı istikbali daha iyi görüyor ve muvaffak olacağına yüzde yüz emin oluyordu.

Enver Paşa Çok Sevinç İçindeydi

İngan'dan itibaren Kargan'a ve civardan gelen Basmacılar, fedailer ve Gürcüler yavaş yavaş Enver Paşa etrafında toplanıyorlar ve onu da baş olarak kabul ediyorlardı. Herkes memnundu. Çünkü bu işi anlayabilecek, idare edecek bir zatın idaresi altında idiler.

Gelemeyenler bile muhtelif taraflardan Enver Paşa'ya mektuplar yazarak onu teşci ediyorlar ve yaptığı işte muvaffakiyet temennilerinde bulunuyorlardı.

Baş önde belki adımdan ziyade ve daha doğrusu adama ihtiyaç vardır. Fakat bazen böyle teşvik edici sözlerin de büyük tesirini unutmamak gerekir. Enver Paşa mektupları alınca hakikaten çocuk gibi seviniyordu.

Hele bir kere almış olduğu mektubu önüne gelene göstermişti. Bu mektupla Enver Paşa bizim başımızdır. diye başlanıyor idi. Paşa okurken hakikaten heyecana düşüyordu.

Hazırlıklar hâlâ devam ediyordu. Bilhassa Fergana havalisinde birçok zevat asker topluyor ve Enver Paşa'ya gönderiyordu.

Nihayet 1922 yılının Mayıs ortalarına doğru artık Enver Paşa hazırlıklarının tamam olduğuna kanaat getirdi. Hiç yoktan silah alarak yedi bin maiyet toplamıştı.

Türkistan'daki bir memlekette yedi bin askerin ne olduğunu anlatmak biraz güçtür. Çünkü köylerden, kasabalardan, şehirlerden, göçebelerden bir araya toplanarak vücuda getirilen kıtaların efradı mükemmel silah kullanıyorlardı.

Bu yerleri karış karış biliyorlardı. Onlar için ayrıca vatan ve hürriyet ideali vardı. Velhasıl bunların her birisi bir asker değil birer kahraman birer hürriyet idealisti adamlardı.

Enver Paşa askerlerinin manevi kuvvetlerini çok iyi bildiği için öyle kolay kolay Kızılordu karşımızda mağlup olmayız diyordu.

Hakikaten Rusya'dan gelmiş olan kızıllar Türkistan çöllerinde ne için ve kim için çarpışacaklardı?...

Enver Paşa'nın Duşanbe'yi işgalinden sonra yeni bir fırsat hasıl olmuştu. Kızılordu kumandanları olup bitenleri Moskova'ya yazmışlardı. Bunda Türkistan'da bir türlü anlaşamayan ve birleşemeyen Basmacıların Enver Paşa sayesinde birlik olmağa başladıkları işaret ediliyor ve Enver Paşa'ya karşı şiddetli hareket edilmesi isteniyordu. Moskova bu raporu aldıktan sonra Enver Paşa'ya müracaat ederek onu siyasetten mağlup etmek gayesine başvurdu.

Enver Paşa'nın Beyannamesi[58]

Karahan tarafından Enver Paşa'ya yazılan bir mektuba Paşa'nın ne arzusu olduğu ve Basmacılarla teşriki mesaisinin hedefleri rica ediliyordu. Bu mektup Enver Paşa'ya Kızıl Rusya'nın Buhara'daki mümessili vasıtasıyla ve bir heyeti askeriye tarafından gönderildi.

Enver Paşa mektubu alınca dikkati zikreden fakat buna karşı söylenecek bir söz yoktu. Çünkü Basmacıların ne için çalıştıkları malum bir keyfiyet idi. Bunu anlamazlıktan gelerek Enver Paşa'ya ne istediğini sormak biraz da vakit kazanmak değil nedir? Paşa bu mektuba derhal cevap vermedi. Çünkü menfi bir şey çıktığı zaman silahlı bir cevap vermek mecburiyetinde idi. Halbuki Basmacıları da tam manasıyla bir bayrak altına alamamıştı. Bu husustaki faaliyetini tamamladıktan sonra Karahan'a mektup yazmayı muvafık buldu.

İşte Mayıs ayının ortalarına doğru yedi bin askeri bir araya toplayınca derhal Karahan'a bir mektup yazdı. Bu mektup değil tam manasıyla Rusların Türkistan siyasetini protesto eden bir ültimatom gibiydi.

Enver Paşa tarafından komiseri Nerimanov'a yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Orta Asya'daki Müslüman Türklerin ülkesinin Moskova'daki yüksek icra komitesi tarafından işgalinden sarfı nazar edilmesini ve serbest bırakılmasını rica ederim.

Bu mektubu merkez icra komitesine bildirerek cevap gelinceye kadar Türkistan'da askeri harekâta girmemeni de ayrıca arz ederim".

Bu suretle Türkistan'daki halkın Buhara, Türkistan ve Hive halkının tamamen hür ve müstakil olmağa ahdettiklerini de bildiririm. Bu hürriyet ve istiklalin de Sovyet Rus hükümeti tarafından tanınması lazımdır.

Bundan başka evvelki Çarlık zamanında, Buhara, Hive ve Türkistan'a ait olarak kabul edilen mıntıkalardaki Kızıl Rus ordusunun on dört gün zarfında derhal geriye çekilmesini dilerim. Ve Türkistan'daki Sovyet Cumhuriyeti başında bulunanların da bu müddet zarfında mıntıkayı terk ederek hudut haricine çıkmaları lazımdır.

Mütekabilen alınan esirler bu muahede şartları kabul edildikten sonra mübadele[değişim] edilecek ve serbest bırakılacaktır.

Türkistan, Hive ve Buhara halkı zatıaliniz vasıtasıyla yüksek icra komitesinden ve Harbiye Nazırı Joci'den kan dökülmemesi ve boş yere insan telef olmaması için lazım gelen tedbirlerin alınmasını tekrar rica ederler.

Bundan başka Türkistan, Hive ve Buhara halkı yüksek ruhlu ve asalet Filibeli Rus milletiyle daima dürüst geçinmek arzusunda olduğunu söylerken Bolşeviklerin halk arasında propaganda yapması için memurlar göndermemesini de rica eder. Bu suretle iki dost olacak memleketin arasına bir nifak sokulmamasını diler.

Bu arzuların kabul edilmesini ve on dört gün sonunda bu esaslar dairesinde bir mukavele yapılmak üzere bir murahhasımızın gönderilmesini diler.

İMZA: Türkistan, Buhara ve Hive orduları başkumandanı:

ENVER PAŞA

Enver Paşa'nın ültimatomu Moskova'ya girince pek büyük heyecan doğurmadı. Çünkü Türkistan'da 1916 İnkılâbından beri böyle birçok hareketler olmuş ve hep birer sabun köpüğü gibi sönüp gitmişti.

Bu seferki vaziyetin de böyle olacağı tahmin ediliyordu, hatta Sovyet ileri gelenleri buna cevap vermeği bile lüzumsuz sayıyorlardı.

Fakat Enver Paşa bugünlerde boş durmuyordu. Bir taraftan Rusların ne yapacağını tetkik ederken diğer taraftan ittifak ile ve diğer mıntıkalardaki Basmacılarla da teması arttırıyordu.

Nitekim Buhara Emir'i Âlim Han da muntazaman mektuplaşıyor ve ona da bir taraftan kuvvet ve cesaret veriyordu.

Çünkü son günlerdeki vakalar artık tamamen kendi lehine dönmüş bir vaziyette idi. Kuvveti oldukça çoğalmıştı. Yalnız bazı mıntıkalarda henüz Türkistanlıların Enver Paşa'nın ve numune isabet etmediği duyuluyordu.

Paşa bunları da harekete geçirmek maksadıyla birçok mıntıkalarda gezmeğe de çıkmıştı. Kendisinin yaptığı propagandaya biraz da kuvvet vermek maksadıyla yanındaki adamların teşviki ile bir Beyanname ile bütün Türkistan, Hive, Buhara'nın ayaklanacağına tamamen emin idi.

Enver Paşa Beyannamesinde bilhassa şu satırları yazıyordu:

"Ben Allahın kulu, Resülünün halifesi Emir Mümin Sultan Mehmed'in damadı ve ordularının baş kumandanı, dini mübin-i Ahmedi'nin hadimi, Afganistan Emir'i şevketlü Ayan Ataullah Han[59] hazretlerinin dostu ve serdarı, kâfirlerin barışmaz düşmanı olan Enver Paşa, din ve vatan muhafazası için istiklal savaşına atılan kahramanlara selam ve duadan sonra bildiririm ki:

Bu andan itibaren Buhara şerif, Hive ve Türkistan'ı istila eden Ruslardan temizlemek üzere Ruslara karşı umumi bir harp ilan ediyorum ve bütün İslam kuvvetlerinin kumandasını da Allahın izini ile kabul ediyorum.

Fergana ve Hive ile Türkistan istiklal savaşına atılan kahramanlara şunları emrediyorum ki: Buhara'daki bütün Ruslar aleyhine harbe başlayacağız. Her taraftaki Müslümanlar bu harbe iştirak etsin. Küffarı mahvetsin..."

Enver Paşa bu beyannameyi gönderdikten sonra artık mühim bir vazife ifa etmiş olduğuna da kâniydi.

Nitekim bu beyannamenin tesiri olduğu da gözüktü. Birçok halk tabakası Rusların karşısına kolay kolay çıkarılamayacağını zanneden eski tecrübeli adamlar artık Enver Paşa gibi bir kahramanın, bir halife damadının muhakkak muvaffak olacağına emin olmağa başlamışlardı.

Enver Paşa'nın Buhara'da Almış Olduğu İsim

Hele Enver Paşa'nın Ruslara karşı gönderdiği ültimatom sözü de Türkistan'da yayılınca Enver Paşa'nın itibarı bir kat daha arttı. Böyle bir kumandan, Ruslara meydan okuyan bir zat Türkistan'ın aradığı hakiki bir mücahit idi.

Enver Paşa bütün Basmacılarla temas temin için de birçok mektuplar gönderiyordu. Bunların en mühimlerinden birisi de Ferganeli Şir Mehmet Bey'e[60] gönderdiği mektuplardır. Paşa bu mektuplarda diyor.

"Kahraman dini İslam mücahidi Fergana gazilerinin kumandanı Şir Mehmet Beykardeşimize:

Size ve bütün yiğit kardeşlerimize selam ve duadan sonra Çilli göle gelerek Duşanbe'deki mücahidini iştirak etmenizi diler.

Bu civarda İslam tarafına geçmiş olan milisler ve mücahitler ile Ruslar arasındaki harplerden sonra Duşanbe'nin elimize geçtiğini bildiririm. Ruslardan oldukça mühim silah aldık.

Ben bu sırada Karatekin'e geldiğinizi haber aldım. Sizi bekliyorum.

Düşmanlarımıza verdiğim ültimatomda on üç günde bütün Türkistan'ı terk ederek çekilmelerini bildirdim."

Enver Paşa bu mektuptan başka Buhara Emir'ine göndermiş olduğu mektuplarda da ona iltifat etmeği ihmal etmiyordu.

Nitekim bunun müspet neticesini çok geçmeden gördü. Ruslardan henüz cevap gelmediği günlerde idi.

Türkistan, Hive, Buhara Müslümanlarından mürekkep bir heyet Enver Paşa nezdinde toplanmıştı. Buhara Emir'i Alim Han tarafından gönderilmiş olan murahhas olan İşan Cura Hoca da[61] Buhara Emir'i Alim Hanın arzusunu izhar etti.

Buna göre Enver Paşa başkumandanlık payesi verilmiş ve bütün Basmacıların da Paşa'nın idaresi altında resmen toplanması bildiriliyordu.

Basmacı reislerinden birçokları Paşa'nın meziyetlerinden bahsediyorlar ve onun reisliğini kabul ediyorlardı.

Nihayet uzun müzakerelerden sonra Enver Paşa'ya Buhara askerlerinin kumandan namı verilmesi kararlaştı. Buna Buhara lehçesine göre şöyle deniyordu:

- Emir Leşker İslam ve Buhara bu suretle resmi bir şekilde Buhara'da paye alan Enver Paşa daha çok münevver olmuştu. Artık bütün mektuplarda bütün işlerde bu unvanı kullanıyor ve imzasının üzerine bu satırları yazmağı unutamıyordu.

Ruslardan hâlâ cevap gelmemişti. Günler gelip geçiyordu. Bu günlerde resmi olarak intişar etmekte olan Türkistan'daki Korye ismindeki Rusça gazetede Enver Paşa'nın harekâtına karşı pek az satırlar ayrılmıştı. Yalnız Duşanbe'nin düşmesinden sonra basmacıların Enver Paşa'nın kumandası altında toplandığı ve kendisine Emir Şükür İslam ve Buhara unvanı verildiği bildiriliyor ve bu da dört satırlık bir muhabir telgrafı halinde gösteriliyordu.

Enver Paşa Rusların bu garip hareketine karşı yavaş yavaş da kızmağa başlamıştı. Yapacak iş derhal taarruza geçmekti. Fakat bu takdirde boşu boşuna kan akıtılacağına da benzemiyordu.

Enver Paşa Moskova'da ve Bakü'de iken anladığı veyahut Rusların siyasi nokta-i nazarına göre öğrendiği bir şey vardı.

O da her memlekete ayrı ayrı hürriyet vermek arzusunda idiler.

Çünkü Çarlık Rusya'sında azlık milletler bu suretle artık hürriyetlerine kavuşacak ve komünistlere karşı sempati göstereceklerdi. Bu da Kızıl Rusya için büyük bir kazançtı.

Türkistan gibi iktisadi vaziyet itibariyle mühim olan bir memleket için darıltmak ve kızdırmak hiç istemeyeceklerdi. Çünkü pamuk tarlaları Rusların sermayesiyle işletilen fabrikalar hep Rusya için çalışıyorlardı. Türkler istiklallerini elde etmiş bile olsalar iktisadi vaziyet itibariyle bağlı idiler.

Paşa bunları biliyor, fakat Kızıl Rusya'nın hiçbir ses çıkarmamasına hayret ediyordu.

Mamafih Paşa o güne kadar Türkistan'da geçen vakaları bilmiş olsaydı hiç de böyle düşünülmeyecekti. Çünkü 1916 inkılâbından sonra Türkistan'da kaç defa ihtilal çıkmış Hakant'ta toplantılar yapılmış kongre kararları ilân edilmiş, netice hep bir hiç olmuştu. Enver Paşa'nın bulunmasıyla yeni bir hareket nasıl olabilirdi.

Nihayet yüz, beş yüz askere malik olan Basmacıların faaliyetinden başka meydana ne çıkardı?

İşte Ruslar bunu düşünüyorlardır ve cevap vermek istemiyorlardı.

Enver Paşa'nın Ruslara Verdiği Mühlet

Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya vermiş olduğu 14 gün mühlet birer birer geçiyordu. Ültimatomun tesiri ne müspet ve ne de menfi olarak görülüyordu. Enver Paşa evvelâ ültimatomun Rus kumandanı tarafından Moskova'ya gönderilip gönderilmemesinde tereddüt etti. Fakat Ruslarda da bir sükût devresi görününce ültimatomun müspet neticesi ve faydasını görmüş olduğuna mani olacak kadar hazırlık yapmaya başladı.

Pol Hakyan'da[62] ordu karargâhı tesis edilmişti. Paşa burada bütün Özbek, Kırgız ve Türkmenlerden gelen gönüllüleri Basmacıları bir araya toplamış onlara askerî disiplin altında çalışma vererek hareket talimlerine başlatmıştı.

İlk günlerde çok acemilik devresi geçiren askerler bilahare bu işte çok iyi anlaştılar.

Enver Paşa mütemadiyen bu askerleri teftiş ediyor ve her gün görmüş olduğu netice karşısında biraz daha memnun oluyordu.

Nihayet ondördüncü gün tamamlanmamıştı. Mühlet üzerinden yirmi dört saatte geçmişti. Fakat Kızıl ordu namına kumandanlığından ne müspet ne menfi hiçbir cevap gelmemişti.

Bu vaziyette Rusların muhasamata[hesap, inceleme, düşünme] devam etmek niyetinde oldukları anlaşılıyordu. Enver Paşa, bunlara vermiş olduğu ültimatomun bir boş sözden ibaret olmadığını ve şimdiye kadar olduğu gibi böyle bir parlayıp çabuk sönecek bir hareketin başında bulunmadığını ispat etmek istiyordu. Birdenbire muhasamata geçmekte de tehlikeli bir hareket olabilirdi. Zira posta, telgraf gibi vasıtalardan mahrum olan Türkistan'da belki ültimatom gecikebilirdi.

Mamafih Ruslar tarafında Kızılordu'nun Türkistan'ı tahliye için de emir verilmemişti. Şu halde vaziyet gün geçtikçe daha büyük bir vuzuhla meydana çıkıyordu.

Enver Paşa gün geçmesinden biraz da memnundu. Çünkü her yeni gün askerleri biraz daha muntazam şekilde ve bir emir altında harp etmeyi öğretiyordu. Mamafih Enver Paşa'nın kendisine ve kendi gibi bu mücadeleye atılanlara müthiş bir emniyeti ve itimadı vardı.

- Evet... Diyordu, Aynı maksat aynı gaye ve aynı hedef uğrunda çalışan bu insanlar mademki yapacakları işi biliyor şu halde muhakkak muvaffak olacaklardır.

Enver Paşa'nın bu husustaki düşüncesi doğru idi. Çünkü en basit bir köylü bir silahını alıp Enver Paşa'nın yanına gelince hürriyeti ve memleketinin hürriyetini istiyor ve onun için dövüşmeye hazır olduğunu söylüyordu.

Enver Paşa'nın böyle kalpleri vatan hürriyeti için çarpan askerlerinin yekûnu gün geçtikçe artıyordu.

Bilhassa mayıs sonundaki rakam Paşa'yı çok sevindirecek kadar yükselmişti. Paşa bunları muhtelif mıntıkalara dağıtmaya başlamıştı.

Enver Paşa Kendisini Mes'ut Görüyordu

Evliyakul, Abdülresül, Cabir gibi kumandanların reisliği altında birçok basmacıları bir mıntıkaya toplamıştı. Bunların yanı başında evvelce etrafında toplamış olan milli kongrenin ileri gelenlerinden olan Adil Han da vardı. Fergana civarından büyük bir maiyet ile Enver Paşa'nın emri altına giren bu zat da Pol Hakyan'a gelmiş ve birleşmişti.

Türkmenlerce ismi pek meşhur olan Hüdai de büyük bir grupta Enver Paşa'nın yanına gelmiş ve onunla bir safta harp edeceğini söylemişti.

Kâşiflerden de ayrıca bir grup gelmişti. Bunların başında Hoca Hekim seksen yaşında bir ihtiyardı. Fakat böyle bir ihtiyar için kalbinde bir yatan aşkı olduktan sonra vücudun ehemmiyeti olur.

Bu ihtiyar öyle şiddetli şekilde hareket ediyordu ki, bunu bütün idealistler için bu zattan daha güzel bir idealist tipi tasavvur etmez.

Seksen yaşının bütün harabiyetine rağmen kuvvetli ve zinde idi. Birçok gençlere kuvvet verecek vaziyette bulunuyordu.

Bunlardan başka Azerbaycan'dan Yusuf Ziya da gelmişti. Yanında Sadrettin Han, Abdülhamit gibi zevat da bulunuyordu.

Enver Paşa günden güne büyüyen bu hürriyet taraftarları arasında kendisini mesut görüyordu. Fakat bu başlı başına bir âlemdi. Hele karargâhın etrafı görülecek bir manzara idi. Muhtelif kabilelere mensup

Özbekler, Kırgızlar, Türkmenler, Tacikler arasına bir de Kazaklar karışmışlardı. Bu suretle tam bir milletler koleksiyonu olmuştu. Hele Kazaklardan Raiyet isminde bir zat vardı. Bu zat Enver Paşa'yı çok severdi. Buhara'ya geldiğini duyunca aradı ve onu bularak yanına gitti.

Enver Paşa etrafında bulunan muhtelif milletlerin kendilerine göre garip âdetleri vardı. Hele göçebelerin hayatı... Enver Paşa'nın kaç defa bunların yurtlarına gitti. Boş zamanlarını anlarını hürriyet havası içinde geçen yurtlarında geçirdi.

Onların bilhassa yemeklerine bayılırdı.

Enver Paşa Pek Çok Heyecanlı İdi..

Baysun civarında Kızılordu'nun iki yüzdenden fazla askeri vardı. Bunlar Duşanbe'den sonra burada toplanmışlardı.

O civarda bulunan Basmacılarla yavaş yavaş müsademeler olmaya başladı. Bu müsademelerin [çarpışma] mühim bir kısmını Enver Paşa bizzat idare ediyordu.

Paşa askerlerin öldürülmesinden ziyade esir olarak alınmalarına ehemmiyet verilmesini emretti.

Artık yer yer ufak tefek müsademeler başlamıştı. Paşa'nın idaresi altında oldukça geniş bir arazi de vardı.

Karakterinden itibaren Kurgantepe, Feyizabad, Balcıvan, Duşanbe, Hisar, Sarı Asya'ya kadar olan bütün mıntıkaları elinde bulunduruyordu bu mıntıkaların hepsi askeri tertibat altında idi.

Mamafih bu ilk müsademe şiddetlendiği görülmedi.

Haziran başı olmuştu. Yavaş yavaş Step'in harareti başlamıştı.

Otuz beş dereceyi geçen bu sıcaklarda alışık olmayanlar ne kadar sıkıntı çekerler.

Hele böyle yerleri görmeyenler için yaz günleri hakikaten yakıcı ve tahammülfersadır.

Böyle bir günde idi. Enver Paşa muhtelif mıntıkalardaki Basmacılarla sıkı sıkı temas ediyor, ona göre tertibat alıyordu.

Henüz çok erkendi. Paşa her günkü gibi banyosunu yapmak üzere hamama girmişti. Birdenbire kapısı vuruldu.

Paşa'nın filvaki hamam müddeti biraz uzardı amma... Bu zaman içinde taciz edilmemesi lazım geldiğini adamları bilirlerdi.

Birdenbire kapı vurulunca her dakika kulağı kirişte olduğu için seslendi.

- Ne var?

- Bir posta geldi.

- Nereden?

- Devletmen Bey'den

- Devletmen Bey'den mi?

- Evet, bir mektup getirmiş

- Çabuk çıkıyorum. Bekleyiniz.

Enver Paşa süratle yıkandı. Hamamdan çıktı. Karşısında uzun boylu, yakışıklı bir süvariyi buldu. Süvari Paşa'nın karşısında askeri bir resmi selam ifa ettikten sonra göğsündeki mektubu çıkardı. Üç defa öpüp başına koyduktan sonra Enver Paşa'ya uzattı.

Paşa'nın ıslak saçları darmadağınık idi. Saçlarını bile tanıyacak vakit bulamadığı için:

- Evlât... Dedi. Bir dakika bekle bakayım.

Enver Paşa bir eliyle sık saçlarını parmaklarıyla tarıyor, bir elinde de tutmuş olduğu mektubu okuyordu. Fakat her satır yüzündeki çizgileri artırıyordu.

Enver Paşa çok heyecanlı idi. Parlak gözleri mektubun satırlarını okudukça kararıyor gibiydi. Hamamdan yeni çıktığı için kızarmış olan yüzünün rengi şimdi morarıyordu.

Uzun kirpikli gözlerinin hazakaları[ustalık] büyüyor, genişliyor ve sonra alnındaki çizgiler gittikçe derinleşiyordu. Paşa mektubu sonuna kadar okuyup bitirdikten sonra elinden bırakamadı. İki defa katladı. Cebine koymak üzere iken dalgın gözlerini kapadı ve düşünceli hareketle elini yine cebine soktu. Mektubu tekrar çıkardı ve yine okumağa başladı. Okudu... okudu, nihayet müsterih bir vaziyette geniş bir nefes alarak zarfı ve mektubu cebine soktu.

Mektubu getiren askere dönerek:

- Evlât, dedi. Git karargâhta bekle. Ben şimdi mektubun cevabını yazarım. Hem sen ne zaman gideceksin.

- Ne zaman emrederseniz?

- Öyle ise bugün istirahat et. Akşam gel yaverimden mektubumun cevabını al. Yarın hareket ederim.

Enver Paşa'nın almış olduğu bu mektupta ceditlerle yine eskilerin arasındaki bir ihtilaftan bahsediliyordu. Bilhassa İbrahim Bey Togay Sarı'nın yaptığı işler anlatılıyor ve yeni vaziyet bildiriliyordu.

Paşa'nın asıl düşündüğü bu mesele değildi. Evvelâ Baysun'daki Kızıl Ordu kuvvetleri idi.

Ondan sonra bu vaziyetleri biran içinde ıslah edeceğine emin bulunuyordu. Ve kendi kendine "Baysun'u aldıktan sonra garbi mıntıkaları alır ve bu suretle bütün Türkistan'ı gerek Ruslardan gerekse dâhildeki nifaklardan temizlerim." diyordu.

Hakikaten o günlerde Enver Paşa'nın memleket için çalışırken halek arasında daha doğrusu biraz kuvvetleri vaziyette bulunanların bu kabil post kavgasına düşmeleri çok garipti. Fakat işte oluyordu.

Bunlara karşı koymak için Kızıl Ordu ile mükemmel surette çarpışmak ve onu yenmek lazımdı.

Enver Paşa bu maksatla büyük hazırlıklarını yaptı ve nihayet Baysun üzerine yürüdü. Buradaki çarpışmalar şiddetli oluyordu. Kimi Ruslar karşılarında derme çatma bir kuvvetin bulunmadığını ve muntazam bir teşkilatla işin idare edildiğini artık anlamışlardı.

Fakat bunlar da çok uzun sürmüyordu. Ciddi çarpışmalar henüz başlamamış gibiydi. Nitekim günler geçtikçe Basmacılar kuvvetlenirken Ruslar da işe ehemmiyet vermeğe başlamışlardı. Yavaş yavaş Buhara üzerine ve Türkistan'ın muhtelif taraflarına takviye kıtası gönderiyorlar bir taraftan da yazı ile propaganda yaparak Enver Paşa'yı gözden düşürmeğe çalışıyorlardı.

Enver Paşa hakkında bilhassa muhtelif gazetelerde ve broşürlerde yazılar yazıyorlar ve onun siyasetini tenkit ediyorlardı.

Bundan başka halk arasında Rusların kuvvetini göstermek maksadıyla memleketin muhtelif taraflarında teftiş siyasetine de başlamışlardı. Meselâ muhtelif mıntıkalarda bilhassa Taşkentlerde tevkifat yapıyorlar ve sokaklarda tankları ve askerî kıtaları geçiyorlar ve semada da yükselen tayyarelerin kuvvetlerini göstermek istiyorlardı.

Fakat Türkistan'da başlayan hürriyet ve istiklal ateşi hakikaten öyle kolay kolay söndürülecek vaziyette değildi.

Rusların Süvari Kıtaları Oldukça Kuvvetli İdi

Memleketteki birçok eski taraftarları bile hürriyet için mücadeleye hazır bulunuyorlardı. Nitekim seksen yaşındaki ihtiyarın hali buna en güzele bir numune olabilirdi.

Günler gelip geçiyor. Rusların yeni siyaseti kuvvetleniyor fakat halk Basmacılar velhasıl Enver Paşa taraftarları yine neşe içinde Şarkı söylemekten fariğ olmuyorlardı.

Ruslar Türkistanlılarının hürriyet aşkını nihayet anlamışlardı. Bilhassa Enver Paşa'nın etrafında toplanan muhtelif milletlerin anlaşması ve hepsinin de ağzından yalnız "hürriyet ve istiklal" sözü çıkmasının yapacak olduğuna tamamen kanaat getirmişlerdi.

Bunlara karşı artık tamamen mücadele etmek lazım geldiğine karar verdiler. Muhtelif taraflarda yavaş yavaş başlayan müsademeler arttı. Bu günlerdeydi.

Basmacılar şiddetli bir müsademeden dönerek karargâhın bulunduğu Pol Hakyan'a gelmişlerdi.

O güne kadar yapılan müteaddit hücumlarda taarruzlarda Baysun ele geçmemişti. Rusların süvari kıtaları oldukça kuvvetli idi.

Birçok defalar basmacıların Baysun üzerindeki şiddetli harpleri hep süvarilerle karşılaşıyor. Mavzer, tüfek, hafif ve ağır makineli tüfek sesleri arasında birçok şehitler oluyor ve nihayet her iki taraftan esirler verilerek alınarak muharebe müspet şekilde neticeleniyordu.

Enver Paşa ve yanında bulunan zevattan bilhassa Hasan Bey, Nedim Bey bu işe pek asabileşiyorlardı. Fakat elden ne gelir? Rus kumandanı Budyonni ismindeki bir generaldi.

Çok tecrübeli bir asker olarak bu General Basmacılarla iyice uğraşıyor mağlup olmuyordu. Fakat Basmacılar bunun bütün kuvvetine ve mühimmatının bolluğuna rağmen Rusları taciz ediyorlar ve her fırsatta, her hücumda, her taarruzda muhakkak surette birçok esir alarak karargâha dönüyorlardı.

Bu her ne kadar Basmacıların yüzünü güldürüyorsa da istenilen netice meydana çıkmadığı için neşelerini tam manasıyla artırıyor ve bundan başka Enver Paşa'nın programının tatbikatına mani oluyordu.

Mamafih Basmacılar uğraşırken Enver Paşa'nın faaliyeti devam ederken İbrahim Bey de ayrıca çalışmaktan geri kalmıyordu. Pol Hakyan'da Enver Paşa'nın günleri pek yeknesak geçiyordu. Sabahları sağdan sola gelen raporları okuyor sonra arkadaşlarıyla toplanıp günün vaziyetini görüyorlar ve yapılacak işler hakkında karar veriyorlardı.

Paşa bundan sonra istirahat ediyor. Yine arkadaşlarıyla buluşuyor bu arada atına binip geziyordu.

Paşa'nın en ziyade neşelendiği günler zevcesinden mektup aldığı zamanlardı.

Bu mektupları alınca okur okur ve hasretini gidermeğe uğraşırdı.

Ruslar Müthiş Bir Yarma Hareketi Yaptılar.

Enver Paşa arkadaşlarıyla oturuyor cepheden gelen muhtelif mektupları okuyordu. Tam bu esnada bir süvari geldi.

- Paşa'yı görmek istiyorum.

- Ne var?

- Acele

Süvari çok heyecanlı idi. Yüzüne bakanlar çok mühim bir hadisenin şahidi olduğunu görebilirlerdi.

Enver Paşa'nın adamı bu heyecanlı adamı görünce derhal içeriye haber verdi.

Posta gelmiş. Sizi görmek istiyor.

- Nereden?

- Bilmiyorum.

- Öğren de gel.

Biraz sonra içeriye giren posta süvarinin Açil Bey tarafından geldiğini söyleyince Enver Paşa telâşlandı.

Çünkü Açil Bey birkaç gündür cephede Ruslarla çarpışıyor ve tam manasıyla hürriyet için uğraşıyordu.

Onun bir adam göndermesi içinde garip bir sızı yaptı. Hiç bilmediği bir hadise mi olmuştu acaba?

Tam bu sırada içeriye uzun boylu bir step adamı girdi.

Bu mektup.

Paşa, süvarinin yüzüne baktığı zaman onun kıpkırmızı çehresinde çukurlaşmış gözlerinin altındaki çizgilerde bir an evvel olup bitenleri öğrenmek istiyordu.

Süvarinin yüzünde hakikaten bir telaş vardı. Bu telaş neşenin verdiği bir heyecan değil kederin verdiği çizgilerle dolu idi.

Hayrola evlât..

Enver Paşa bir taraftan mektup açıyor bir taraftan da süvari ile konuşmak ve bir an evvel havadis almak istiyordu. Nitekim böyle yaptığına da iyi

ettiğini anladı.

- Şey efendim.... Açil Bey sizlere ömür şehit oldu..

- Ne!

Enver Paşa büyük bir dehşet içinde öyle bir "Ne?" dedi ki. Yanımda bulunanlar mühim bir an içinde yerinden sıçradılar.

Paşa sabırsızlıkla mektubu açtı.

Bu Açil Bey'in şehit olduğunu bildiren satırlardı. Askerleri başıboş kalmış gibiydiler.

Enver Paşa satırları dikkatle okudu. Yüzünü birden bire büyük bir hüzün kapladı ve:

- Allah rahmet eylesin.. Ne yapalım, vatan için öldü. Ruhu cennete gitti. Şehit oldu. Dostlar başına darısı.. dedi. Ve mektubu katlayarak cebine koydu. Şimdiki vaziyete göre karar vermek icap ediyordu. Açil Bey'in yerine kumandayı alan zata güzel bir mektup yazarak kendisine muvaffakiyetler temenni etti. Artık müsterihti.

Esasen Steplerin bu çocukları her biri birer kahramandı.

Enver Paşa'yı bir köydeki merasime çağırıyorlardı. Bu merasimde yerli âdetine göre kumuz ziyafeti vardı.

Bu toplantıda bütün kumandanlar hemen toplanmış gibiydi. Böyle mühim günlerde kumandanla bir araya gelince tabii mükâleme mevzuu harbe intikal etti. Türkistan'ın, Buhara'nın, Hive'nin hürriyeti konuşuldu. Herkes elinden geldiği kadar çarpışacağını ve nihayet hürriyet uğrunda öleceklerini tekrarladılar. Bulundukları köy Rusların çarpıştıkları yerlere yakındı.

Gece yarısı olmuştu. Yer oldukça uzak bulunduğundan Enver Paşa ve arkadaşları bu geceyi bu köyde geçireceklerdi.

Bu sebepten rahat rahat oturmuşlar konuşuyorlardı. Gece hayli ilerlemişti. Birdenbire karanlıklar arasından üç süvari gözüktü. Bu süvariler cephedeki haberleri götürmeğe memur olarak dört kişi idi. Bir tanesinin eksilmesi herkesi fena düşüncelere sevk etti.

Hakikaten süvariler gelir gelmez acı haberi verdiler. Arkadaşlarının bir tanesi Ruslar tarafından öldürülmüştü.

Bu sözleri dinlerken dayanamayan bir zat atıldı;

- Devletmen Bey nerede?

- Sormayın başımıza gelenleri. Ruslar müthiş bir yarma hareketi yaptılar. Oldukça tehlikeli dakikalar geçirdik. Bu esnada arkadaşımız da yaralandı. Biz de geldik.

Bu sözler akşamdan beri büyük bir neşe bir neşe içinde devam eden meclise bir ölüm sükûtu verdi.

Herkes müteessir olmuştu. Fakat Enver Paşa, bu eski kumandan ve eski asker derhal meclise çöken hüznü bozdu.

Ne oluyorsunuz arkadaşlar. Endişeye mahal yok. Bizde bu heyecan varken Rusların top tüfeği bizi hiçbir zaman düşündürmez.

Enver Paşa Bizzat Propaganda Yapıyordu

İçimizdeki iman kolay kolay sönmez. Paşa çok heyecanlanmıştı. Mamafih yanında bulunan zevat biraz da fazla kımız içtikleri için olacak her söze çabuk müteessir oluyorlardı. Enver Paşa'nın sözleri mecliste büyük tesirini göstermişti. Ve hepsi birden ayağa kalktılar.

Paşa sözlerine devam ederek:

- Muhakkak muvaffak olacağız

Buna eminiz... diyordu.

Kımız içmeğe başlandı ve ertesi gün zinde bir şekilde kalkmak için herkes yataklarına çekildi.

Rusların askeri kuvvetlerini tahşit [kuvvetlendirmek] ettikleri Baysun'da her gün yeni birçok haberler dağılıyordu.

Ruslar yeniden asker getirmişler.

Basmacılardan bir kısmı kaçacakmış.

Bütün bunların birer propaganda olduğu muhakkaktı. Fakat Türkistan'da bulunan Basmacılar serisi cahil olduğu için bu propaganda çabucak tesirini gösteriyor ve Enver Paşa'nın karargâhında bunan askerler hafif hafif endişe ediyordu.

Fakat her fırsatta istifade etmeyi bilen Enver Paşa derhal bunların sinirlerini kuvvetlendirecek mukabil propagandayı bizzat yapıyordu.

- Muhakkak muvaffak olacağız, merak etmeyiniz.

Fakat son günlerde yapılan taarruzların müspet netice vermemesi, Açil Bey'in şahadeti, Devletmen Bey'in vaziyeti kendisini de düşündürmeğe başladı.

Nitekim son gönderilen bir haber Baysun civarındaki Basmacıların geriye çekilmek mecburiyetinde olduğunu bildiriyordu.

Arazinin müşkülat ve tabiye vaziyeti itibariyle Basmacıların geriye çekilmeğe mecbur olunca karargâhın Pol Hakyan'da bulunması gerekli idi.

Karargâhı Pol Hakyan'dan geriye Yurçi'ye çekmek icap ediyordu. Yurçi mevki itibariyle müdafaası çok kolaydı. Bundan başka etraflardan yardım toplamak da mümkün idi.

Enver Paşa kendisinin muntazam ordular başkumandanı zannederek derhal geriye çekilme emri verilir verilmez her şeyin olacağını tahmin etti. Fakat hakikatte mesele hiç de öyle değildi. Bunun evvelâ maddi, daha sonra manevi büyük, tesirleri vardı. Maddi şekilde yapılacak fedakârlık ile Pol Hakyan'da toplanmış olan askerlerin Yurçi'ye nakil bir mesele idi. Bunun için uzun günlere ihtiyaç vardı.

Hakiki vaziyette bunun ifade ettiği bir mana yoktu. Birkaç gün içinde karargâhın nakli temin edilebilirdi. Asıl mesele manevi idi.

Karargâhın geriye çekilmesi Basmacılar üstünde mühim bir tesir yapacak ve bütün sinirler birden bozulacaktır.

Esasen bir taraftan Bolşevikler diğer taraftan da İbrahim ve maiyeti gibi adamlar da yavaş yavaş askerin manevi kuvvetini kırıyorlar ve muvaffak olamayacaklarını söyleyip duruyorlardı.

Enver Paşa zamana kadar cereyan eden kendi aleyhindeki bütün hareketlere vakıf olduğu için şaşırıp kalmıştı.

Askeri, vaziyete göre Pol Hakyan'dan geriye çekilmek lazımdı.

Fakat...

Artık gözüne uyku girmiyor ve gergin sinirlerini kuvvetlendirecek bir çare de bulamıyordu.

Tam bu günlerde idi.

Basmacılar arasında bir söz yayıldı.

Buhara Emiri Rusları mağlup etmek için yeni bir hareket yapacakmış. Bu sözden ve propagandadan Enver Paşa bir şey anlamadı. Ertesi gün ikinci bir söz daha yayıldı. Emir, Ruslarla anlaşmak istiyormuş. Ruslar da buna muvafakat etmişler imiş. Hatta Buhara Emirinin bir murahhası da Rusya'ya gidiyormuş.

Bu sözler Enver Paşa'yı çileden çıkartmak için uydurulmuş olduklarına şüphe yoktu.

Fakat halk arasında yapılan propagandalara nasıl mukabele edilebilirdi? Bu ancak Ruslara mukabil bir taarruzla iyi bir muvaffakiyet elde ettikten sonra yapılacak işti.

İşte o zaman Paşa:

- Ben bunu yaptım, diyebilecekti.

Tereddütle geçen bu uzun ve sıkıntılı günlerde Enver Paşa kafasının içinde "Pol Hakyan'da kalmak mı lâzımdır, yoksa Yurçi'ye hicret mi etmek icap ediyor?" muammasını halle uğraşırken bir haber daha çıktı:

Afganistan'dan gelen gönüllüler geriye çekilecekmiş!

İşte o zaman Enver Paşa hakikati bütün çıplaklığı ile anladı. Karşıdan duramayan Ruslar, demek arkadan bir hareket yapmak istiyorlardı.

Ruslar bu günlerde Afganistan'la bir dostluk muahedesi yapmağa teşebbüs etmişler ve bunda da anlaşmışlardı. Ancak muahede yaparken tabii

Afganlıların Türkistan'a veyahut Bolşevikler aleyhindeki kıyamlara yardım etmesi esas koşulmuştu.

Rusların bilhassa bu madde üzerinde ısrar etmelerinin sebebi açıktı. Son günlerde Afganistan'da Bolşevikler aleyhine bir cereyan başlamış ve aynıdır. Ve hem de Türk olan Türkistan ahalisine yardım için bir sempati başlamıştı.

Nitekim bunun müspet neticeleri de gönüllü olarak yazılmakla tecelli ediyordu.

İlk günlerde oldukça mühim bir rakam Afganlı genç tanınmış bir zatın kumandası altında Enver Paşa'ya yardıma da gelmişlerdi.

Ruslarla Afganlılar arasında yapılan dostluk muahedesi yapılır yapılmaz Afgan hükümeti Türkistan'daki gönüllülerin derhal geriye gelmelerini bildirdi.

Bu emir çok kati olduğu için gönüllülerin geriye gitmeleri icap ediyordu.

Bu vaziyetten gönüllüler çok müteessirdi. Fakat aldıkları emir üzerine geriye çekileceklerdi.

Bu kararı Enver Paşa'ya bildirmeleri çok heyecanlı oldu.

Enver Paşa bunları dinlerken gayet sakin duruyordu. Fakat hiddetinden dudaklarını ısırıyor ve onlara:

- Ne yapalım, diyordu. Memleketiniz namına hakkınız var.

Gönüllüler gittikten sonra Enver Paşa'nın kuvve-i maneviyesi çok kırıldı.

Bir taraftan dâhilde, diğer taraftan hariçten Rusların arkadan vurma siyaseti karşısında önceler gözüne uyku bile girmiyordu. Nihayet cepheden gelen haberler de kendi lehine değildi.

Enver Paşa bütün mülâhazaları bertaraf ederek geriye çekilmeğe karar vermişti.

- Geriye gidecekti. Hisar'a oradan da belki daha geriye...

Kararı verdiği gün çok asabi akşama kadar hemen hiç kimse ile görüşmedi. Akşam yemeğinden sonra idi, Paşa ileri gelenleri ve yakın

arkadaşlarını bir toplantıya davet etti ve hiçbir münakaşaya meydan vermeden kararını tebliğ etti.

- Bu gece yarısından sonra bütün kuvvetimizi geriye çekeceğiz, Hisar'a gideceğiz.

O saate kadar bu vaziyetlerden hiç bahsetmeyen Paşa'nın bu hareketi karşısında bütün başlar birdenbire öne düşmüştü.

Fakat herkes de ayrı ayrı vaziyeti çok iyi biliyordu.

Hemen her kumandan da aşağı yukarı böyle çetin bir vaziyet karşısında aynı kararı verebilirdi.

Gece yarısından sonra Pol Hakyan'dan hareket etmek çok heyecanlı oldu. Askerler, Basmacılar, kumandanlar velhasıl herkes müteessirdi.

Fakat mademki vaziyet bunu icap ettiriyordu. Geriye gideceklerdi.

Alaca karanlıkta Yurçi'ye varan Enver Paşa'nın askerleri biraz neşeli idi. Yolda Paşa'nın, arkadaşlarına vermiş olduğu direktif ile hepsi ayrı ayrı askerler arasında geriye çekilmenin manasını anlatıyorlar.

Büyük bir manevra ile düşmanları ihata edeceklerini söyleyerek onların manevi kuvvetlerini yükseltmeğe uğraşı-yorlardı.

Nitekim askerler artık neşelenmişti. Hatta bir aralık Şarkı da söylüyorlardı. Hele Yurçi'ye girerken Enver Paşa'ya atfen söylenen Şarkı pek heyecanlı olmuştu.

Fakat hakikati bilen ve gören Enver Paşa sinirlerine hâkim değildi. Askerlerin söylemiş olduğu bu Şarkılardan hoşlanmıyordu. Lakin onlara müsamaha etmek de lazımdı.

Enver Paşa Cephesi Kısmen Bozulmuştu

Enver Paşa'nın askerleri ile geriye çekildiği haberi gelince Kızılordu tabii Paşa'yı takibe başlamıştı.

İşte bu haber Enver Paşa'dan evvel Hisar'a gelince işin şekli değişti.

Çünkü ilk günlerde Enver Paşa'ya büyük bir sadakatle bağlanan ve istikbalde emin olanlar artık bu işin bir çıkar yol olmadığına bir an içinde

kanaat getirmişlerdi.

Fakat Paşa böyle şeylerden korkmazdı. O hayatının muhtelif safhalarında böyle birçok endişeli ve tehlikeli dakikalara düşmüş olduğu için çok tecrübeli idi.

Lakin halk, Enver Paşa askerlerinin çekilmesinden bütün propagandalara rağmen müteessir olmuştu.

Bu fırsattan derhal istifade etmek isteyen Ruslar ve Ruslara müzaheret edenler yarından endişelenmeye başladıkları için mukabil propaganda yapıyorlar ve halkı heyecana düşürüyorlardı. Nitekim yaylakta bulunanlar ve hatta Hisar civarında oturanlar başka yerlere göç etmeğe bile başlamışlardı.

Muhaceret [göç] çığa benzer. Birden bire büyür ve genişler. Nitekim Hisar ve civarında böyle oldu. Hisar tabakası kadınlar, erkekler, çocuklar büyük bir gürültü ve telâşla kaçmağa başladılar. Bu vaziyet tabii askerler üzerinde de tesir yapmaktan geri kalmadı.

Enver Paşa ve askerler Hisar'da boşalmış yerlere yerleştiler.

Burada yeni bir cephe kurarak işe başlamak ve müdafaa tertibatı yapmak icap ediyordu.

Fakat Paşa gördüğü bu manzaradan müteessir de olmuyor değildi.

Fakat ne de olsa bu işlerle meşgul iken biraz da kendi kendine teselli buluyor ve derdini unutuyordu.

Hisar'da yerleşmiş gibiydi. Tam bu günlerde muhtelif taraflardan da birer birer havadisler gelmeğe başladı. Bunların hepsi Enver Paşa'nın düştüğü vaziyetin aynına düşmüşlerdi.

Kızılordu ilerliyor, Basmacılar ve Enver Paşa taraftarları dağılıyorlar ve yavaş yavaş daha salim daha emin bir mıntıkaya çekiliyorlardı.

Bu havadis Enver Paşa'yı çok sarstı. O yalnız kendi vaziyetinin coğrafi şartlar karşısında fena olduğundan bahsederken diğer yerlerin de aynı olunca artık uykusu hayal olmuştu.

Geceleri uyuyamıyor. Gündüzleri de teselli verecek bir iş bulamıyordu.

Şimdi ne yapacaktı?

Bulunduğu mevkii garp mıntıkası idi. Gelen haberlerde hep garp mıntıkasının fena olduğunu gösteriyordu.

Enver Paşa Mukabil Propagandaya Başladı

Enver Paşa bir gün zalim bir kafa ile kendi ve askerlerin vaziyetini iyice düşünüldükten sonra yeni bir şey keşfetmiş gibi sevindi. Çünkü şark cephesinden gelen haberler çok fena değildi. Şu halde garpta askerlerinin hepsini birden Şarka naklederek Ruslara bir çevirme hareketi yapmak imkânı da bulunabilirdi.

Enver Paşa bu yeni buluşundan çok memnundu. Yanındaki kumandanlara da bu hususta emirler verdi.

Garp mıntıkasındaki askerlere de haberler gitti. Artık Paşa Şark cephesinde ehemmiyet verecek ve yeni plana göre hareket edecekti. Enver Paşa bu iş ile uğraşmağa başladı.

Tabii bu hiç de kolay olmadı. garp mıntıkasında toplanmış olan askerleri şarkta nakletmek için günler ve hatta haftalar geçti. Bu sıralarda da her nedense Ruslar mukabil hiçbir harekete geçmediler. Birçok adamların o günkü kanaatine göre Ruslar esasen Enver Paşa cephesini mahvolduğu kanaatinde idiler. Çünkü Paşa'nın karargâhını terk ederek geriye çekilmesi ekseriya cahil olan halk üzerinde çok fena tesir yapmıştı.

Bunu Rusların casus teşkilatı günü gününe Kızılordu'ya bildiriyorlardı. Hatta muhaceretin başladığı da hemen aynı günlerde kumandanlığa ve daha yüksek makamlara bildirilmişti.

Ruslar tabii aldıkları bu havadislerden fevkalâde memnun oluyorlar mukabil bir hareketle boşu boşuna kan dökmek istemiyorlardı. Bu sebepten günler haftalar geçtiği halde hiçbir hareket eseri görülmüyordu. Enver Paşa vaziyeti çok iyi görüyor ve hakikatin ne olduğunu tabii anlıyordu.

Fakat halkın kaçması, askerler arasındaki kuvvet-i maneviyenin azalması kendisini müteessir ediyordu. Lâkin cesaret etmek lazımdı. Enver Paşa haftalar geçtiği halde Ruslar taarruza geçmemesini propaganda için iyi bir fırsat bildi ve derhal mukabil propagandaya başlardı bunda Paşa taraftarları diyorlardı ki: Ruslar korktukları için gelemiyorlar. Gelemeyecekler de...

Bu hareketler böyle devam ederken Buhara Emrine birkaç defa da mektup gönderilmişti.

Fakat Buhara Emiri sanki derin bir sükûta yatmış hiç sesini çıkarmıyordu.

Paşa bunun sebebini de kendi kendine halletmekte gecikmedi, çünkü Ruslarla Afganlılar arasındaki mukavele şartına göre tabii Afganlılar Buharalılara yardım edemedikleri gibi kendi mıntıkaları dâhilinde yaşayan Buharalılara da faaliyette bulunmağa müsaade etmiyorlardı.

Paşa artık fena günlere alışmış gibiydi.

Bu sebepten hemen her gün muhtelif taraflardan gelen menfi haberler karşısında artık kızmıyor hiddetlenmiyor ve hatta bu yüzden asabileşmiyordu. ediyordu. Esasen yanındaki arkadaşları da kendisi ile birlikte yeni bir hamle yaparak muhakkak suretle muvaffak olacaklarına kanaatleri olduğunu söylüyorlardı. Paşa da bundan biraz teselli buluyordu.

Aradan oldukça mühim günler geçti. Nihayet ağustos geldi, nihayet Kurban Bayramı geldi. Ruslarda hâlâ bir hareket görünmüyordu.

Fakat bu kurban bayramı pek endişeli olmuştu.

Enver Paşa ve yanındaki zevat bugünlerde çok müteessir oldular. Çünkü bulundukları yer Balcıvan civarı idi. Ruslardan mühim bir kısmı oraya kadar sokularak yerleşmiş vaziyette bulunuyorlardı. Paşa da bu tarafa fazla ehemmiyet verdiği için bu noktada karargâhını kurmuş harbi idare için tertibat almıştı. Fakat tam sükûn devam ettiği için vaziyetten emin "yarın"ı bekliyordu.

İşte bu günlerde kurban bayramı gelip çatınca Paşa ve arkadaşları bayram namazı için bir köye gitmeğe karar verdiler. Çünkü bu mevkiin dini kanaati noktasından elzem idi. Enver Paşa'ya yanındaki arkadaşları bunu söylediler. Esasen Paşa da bayram namazına gitmeyi münasip görmüştü. İki gün evvel yola çıktılar ve bir ufak köye geldiler.

Bu köy camii ufak bir mezarlık kenarında idi. Cami harici manzarası itibariyle fevkalâde enteresan değildi. Fakat dâhili bütün karakterleri ile mükemmel bir mabet idi.

Bayram sabahı köylüler merasimle camiye gidiyorlardı. Camiin kenarındaki ağaçlara, çalılara hayvanlarını bağlıyorlar, abdestlerini alıp camiye giriyorlardı.

Cami içine girenler o gün bayramdan başka bir fevkaladeliğe şahit oluyorlardı. Çünkü camide bütün Buhara askerlerinin kumandanı olan Enver Paşa da bulunuyordu.

Namaz bitti, dualar edildi, Enver Paşa bu esnada çok müteessir idi. O esnada yüzüne bakanlar kendisinin büyük bir teessür ve nedamet tazyiki altında ezildiğinin farkında olabilirlerdi.

Paşa camiden çıktıktan sonra, caminin önüne toplanmış olan halkın arasına karıştı.

Bu mıntıkada bir adet vardır. Bütün köylüler camiden çıktıktan sonra toplanırlar bayramlaşırlar ve muhtelif taraflardaki köylerine giderlerdi.

Bu bayramlaşmada Enver Paşa da bulundu. Herkes Paşa'nın elini öpüyor ve bir kenara çekiliyordu.

Bayramlaşma bittikten sonra herkes Enver Paşa'ya bakıyordu. Sanki ondan yeni bir direktif bekliyorlardı. Esasen birçokları da tamamen endişe içinde idiler. Uzak köylüler, Kızılordu'nun istila ettiği mıntıkada kalanlar çok güç inmişlerdi. Bu muhaceretin kendi mıntıkalarına kadar yayılıp yayılmayacaklarında mütereddit idiler. İşte Paşa'nın ağzından sanki hakikati öğrenmek istiyorlardı.

Paşa bunu fark etti ve köylülerine güzel birkaç söz söyledi. Bu sözler hakikaten kendilerinin bozuk sinirlerine kuvvet verecek vaziyette idi. Hepsi de birdenbire güldüler, neşelendiler.

Enver Paşa bayram namazından sonra köylülerin neşeli selâmları arasında atına atlayarak yanındakilerle birlikte tekrar Balcıvan'a hareket etti. Esasen kendisinin yanında yirmi beş kişi vardı. Üst tarafı da Balcıvan'da kalmıştı.

Enver Paşa Sevinçle Atından İndi

Bayram günlerinde Rus cephesinde yine bir hareket görülmüyordu. Paşa Bayram namazına gidip gelinceye kadar epeyce heyecanlanmıştı. Çünkü orada bırakmış olduğu askerlerin başında yalnız Basmacılar vardı. Kendi

arkadaşları ile birlikte bayram namazına gitmiş oldukları için idare edecek çok kuvvetli adamlar yoktu.

Mamafih, "ne olacak?" diyordu.

- Bunlar ne kadar ilerlemiş olsalar yine kendilerini karşılayabiliriz.

Enver Paşa bu heyecanla Balcıvan'a dönerken yegâne düşüncesi hep bu idi.

Epeyce gitmişlerdi. Yolda kendilerini karşılamağa gelen bir postaya tesadüf ettiler. Üç süvariden ibaret olan bu postada Paşa için gönderilmiş mektuplar vardı.

Bunlar Buhara'daki dostları vasıtasıyla Enver Paşa'nın refikasından gelmiş olan mektuplardı.

Paşa bunları eline alırken hiç gasp etmedi. Fakat daha evvel şunları sordu.

Yeni bir hareket var mı? Ruslarda bir şey görülmüyor mu?

- Hiçbir şey yok...

Enver Paşa çok memnundu. Hemen oracıkta atından indi. Arkadaşlarıyla karşı karşıya oturdu. Ailesinden gelen mektupları heyecanla okudu.

Satırları okudukça teessürü artıyordu.

Gözleri yaşlanmıştı. Bu vaziyette her şeyden uzak yapayalnız sanki ailesiyle baş başa kalmış gibiydi. Uzak memleketlerde bıraktıkları aileleri vardı.

Enver Paşa hiç olmazsa müteselli olabilirdi. Çünkü ailesinin hayat mematından[ölüm] haber almıştı. Fakat bunlar,

Aylardan beri aileleri ile değil dünya ile alâkalarını kesmiş gibi idiler.

Bu birkaç dakika geçen teessürlü anlardan sonra Enver Paşa birdenbire ayağa kalktı.

- Haydi, dedi.

Ve beygirine atladı. Bunu takiben yanındaki adamlar ve askerler de beygirlerine atladılar. Kâfile yine hareket etmişti.

Şu tarafta Kızıl Ruslar görünmüş.

Bu haber geldiği zaman Enver Paşa birdenbire heyecanlanmıştı. Çünkü uzun zamandan beri derin bir sükûta dalan Bolşevikler demek ki hazırlıklarını tamamlayarak harekete geçiyorlardı.

Halbuki bu günler Enver Paşa'nın en zayıf zamanlarıydı. Etrafındaki Basmacılardan birçokları şimale doğru çekilmişti.

Garp tarafından toplanmış olan askerlerden de istediği kadar istifade edeceğine kâni değildi.

Bunlardan başka yanında gönüllü olarak bulunan Afganlılar ve muhtelif taraflardan gelmiş olanlar da siyasi mülâhazaları düşünerek veyahut onların tesiri altında olarak çıkıp gitmişlerdi. Paşa'nın güvendiği askerlerin adedi pek azdı. Bunlarla Ruslara karşı koymak zordu.

Esasen bu askerlerin mühim bir kısmı da ya silâhsız veya cephanesizdi. Ellerindeki silâhların miktarı meselesi hariç, silâhların çeşidi de aynı değildi.

Bu endişeler uzun zamandan beri Paşa'nın fikrini işgal etmekte idi. O hep şöyle düşünüyordu.

Ya günün birinde Ruslar harekete geçerlerse..

İşte o gün gelip çatmıştı. Paşa da buna karşı mukabil harekete geçmeğe mecburdu. Yapacak işin bundan başka bir şey olmadığı muhakkaktı.

Enver Paşa Kızıl Rusların göründüğü mevkiye doğru bir müfreze gönderdi. Bu müfreze Abdere mıntakasında büyük bir köyün yanmakta olduğunu gördü. Bu köy Ruslar tarafından yakılmıştı.

Halk, çoluk çocuk tarlalara dökülmüş, büyük bir feryat ve figan köy semalarında akisler yapmıştı.

Müfreze bu vaziyeti görünce Enver Paşa'ya, ihtiyatlara haber gönderdiler.

Bu haber üzerine Enver Paşa derhal yeni bir hareket yaptı. O tarafa ihtiyatlardan göndermiş olduğu askerlerle onları karşılamak ve önlemek istiyordu. Bu tarafa gönderdiği 25 kadar asker istediğinden daha fazla bir cesaret ve maharetle emirleri harfiyen tatbik ettiler.

Paşa memnundu. Ruslar bu cepheden ilerleyemeyeceklerdi. Fakat Şark cephesi Enver Paşa'nın en çok ümit ettiği bu mıntıkada da son günlerde bir hareket vardı.

Paşa bu mıntıkadaki askeri vaziyeti daha iyi tetkik maksadıyla Basmacılardan üç tanesini bu işe memur etti.

Basmacılar çok kurnaz buraları karış karış bilen adamlardan idi. Bunlar hazırlıklarını yaptılar ve kuş uçmayan bu diyarda uğraşarak çalışacak, yerlerde sürünerek ilerleyip gittiler.

Tam üç gün sonra tekrar Enver Paşa'nın yanına salimen gelebilen bu Basmacılar Paşa'ya raporlarını veriyorlardı.

- Ruslar Şark cephesinde ümit edildiği gibi kuvvetli değillerdir. Fakat Garp cephesinde derhal harekete geçmiş yedi yüz elli asker vardır.

Bu sözler iyiydi. Muvafıktı. Fakat Paşa'nın o taraftaki askerinin yekûnu ufak bir müfreze ile yirmi beş askerden mürekkepti. Yani aşağı yukarı seksen kişi kadardı.

Demek otuz kişiye mukabil yediyüz elli kişi. Bu haber ve bu vaziyet akılları durduracak kadar feci idi. Fakat henüz hakikat olduğu muhakkak değildi.

Paşa derhal bu havadisin tahkiki için müfreze posta gönderdi. Müfreze karşısındaki kuvvetin günden güne arttığının farkında idi.

Lâkin coğrafi vaziyet itibariyle müfreze tamamıyla araziye hâkimdi. Karşısındakilerin kımıldamasına imkân yok gibiydi.

Enver Paşa'ya bu haber gelince bir taraftan geniş nefes aldı. Fakat diğer taraftan endişeye de daldı. Çünkü bu askerlerin oradaki dayanması nihayet birkaç günlük mesele olabilirdi. Onların cephane, erzak vaziyetlerini temin etmek meselesi vardı. Bunlar için elde mevcut askerleri de sağa sola göndermek lazımdı. Bu takdirde kendi vaziyeti de müşkülleşecekti.

Her ne olursa olsun bu cepheyi takviye etmek ve yemeklerini, cephanelerini göndermek icap ediyordu.

Buraya gönderilen askerler Allah'a sığınarak yola çıktılar. Çünkü yanlarında bol cephane, bol yiyecek vardı. Fakat kendi silâhları ile kendilerini koruyacak vaziyette değillerdi.

Dört kişi yirmi beş kişiye ait yiyecek ve cephaneyi nasıl götürür?

Askerler Enver Paşa'nın emriyle yaptıkları bu işi büyük bir neşe içinde başarıyorlardı, bundan çok memnundular. Zira Kızıl Rusların haklarından gelecekleri yardım ediyorlardı.

İşte bu askerler gittikten sonra Enver Paşa'nın karşısındaki Kızıl Rusların da yavaş yavaş harekete geçtiği ve Paşa'nın karargâhına üç saat mesafede bulunan bir köye doğru ilerledikleri haberi geldi.

Bu haber çok mühimdi. Çünkü biri Şarktan diğeri Garptan yapılan hareketler yavaş dahi olsa üçüncü bir koldan ortadan doğru ilerliyorlardı.

Enver Paşa, Enver Paşa O Bizim Rehberimiz

Enver Paşa'nın yanında mühim miktarda asker yoktu. Kendisini de geriye doğru çekilemezdi. Bu takdirde müfrezeyi de esarete terk etmiş olacaktı.

Paşa her ne pahasına olursa olsun burada dayanmak mukavemet etmek ve bu suretle Ruslara da kendisini ağır satmak istiyordu. Çünkü bulunduğu mıntıkadaki askerlerin miktarı hakkında Rusların tam malumat sahibi olmadıklarına emindi.

İşte bugün Enver Paşa Şark mıntıkasındaki Basmacılardan bir haber aldı. Bu haberde Rusların ileri harekete karşı baskın yaptıkları ve onları geriye püskürttükleri bildiriliyordu.

Paşa bu memnuniyet haberini alınca gayet tabii olarak sevindi ve büyük bir cesaretle ileriye atılmaya karar verdi.

Ancak askerlerin manevi kuvvetini arttırmak da lazımdı. Geçen haberi askerlere de yaydı ve yanındakilere:

- İşte görüyorsunuz ya... diye sözle başladı. Basmacılar bir avuç miktarda iken Kızıl Rusları geriye püskürttüler. İnşallah biz bunları mahvedeceğiz.

Esasen bu bizim ilk oyunumuzdur. Daha onlara öyle cevap vereceğiz ki.

Enver Paşa çok cesur bir askerdi. Ölümden kolay kolay korkmazdı. Her vesile ile silâhına güvendiğini söyler ve bilhassa askerlerin arasında kendisinin hâkimiyetini bilfiil göstermek için tabancasını çıkarır ve havada uçan kuşlara ateş ederek onları yere düşürürdü.

Esasen buralarda bilhassa kartal avcılığı pek meşhurdur kartal avcılarına bu mıntıka ahalisi çok hürmet ederler ve onların büyük Paşası bunu çok iyi bildiği için kaç defa; hattâ mavzerini almış havada uçan kuşlara ateş ederek onları yuvarlana yuvarlana yere düşürmüştü.

Bu tabii Paşa'nın atıcılıktaki maharetini gösterdiği için bütün askerleri kendisine bağlamıştı. Bunu bildikleri için askerler.

- Hele Enver Paşa bir kere kızarsa... İşte o zaman görürsünüz, diyorlardı.

Filhakika o gün de öyle oldu. Basmacıların muvaffakiyeti haberi geldikten sonra Paşa söze başlayınca askerler büyük bir neşe içinde verilen emri yapmaya başladılar. Hatta yavaş yavaş Şarkı söyleyerek yola çıktılar.

Enver Paşa... Enver Paşa ... O bizim rehberimiz,

Enver Paşa... Enver Paşa... O bizim mürşidimiz.

Hafiften başlayan bu Şarkı Enver Paşa'nın kulağına kadar gelmişti. Paşa onlara cesaret verirken yaptığı işi de çok iyi biliyordu.

Çünkü Rusların yalnız Garp cephesinde yedi yüz elli askeri olduktan sonra buraya da aynı nispette asker gönderdikleri muhakkaktı. Olmazsa bile yedi yüz askerden ayrılmış bir grup bu tarafta ileri harekete geçecekti.

Fakat onun göndermiş olduğu askerler bu takdirde bir hiçten ibaret sayılacaktı. Çünkü bu normal şekildeki bir kalede bir müfrezeden başka bir isim alamazdı.

Enver Paşa askerlerin şarkılarını dinlerken bir şeyin kırıldığını ve sonra boğazına kadar bir şeyin gelerek düğümlendiğini fark etti.

Gözleri yaşarmış ve kulakları uzağı dinlemeye başlamıştı. Bu tesiri göstermemek için yutkundu. Sonra yanındaki emrini verdi.

- Hep beraber ilerleyeceğiz.

Bu ilerleyiş çok tehlikeli idi. Çünkü bu suretle Paşa en son kozunu oynamış oluyordu. Arkada ne ihtiyat ne de bir asker vardı.

Bunlardan başka en ufak bir cephane tedariki bile yoktu.

Enver Paşa Artık Kararını Vermişti

Paşa her şeyi göze almıştı. Artık ya muvaffak olacaktı veya... İşte bunu söylemeğe dili varamıyordu.

Paşa'nın yanındaki arkadaşları da bu vaziyeti biliyorlardı. Onlarda nereye gittiklerinin farkında idiler. Fakat Paşa ile beraber yola çıkmış oldukları için sonuna kadar devam edecekler ve onunla birlikte ya şehit veya gazi olacaklardı.

Gazi olurlarsa muvaffakiyet vardı. Muvaffakiyet.

Paşa'nın yanındaki arkadaşlar kendilerini Tarık Bin Ziyad'ın İspanya'yı zapt ederken yapmış olduğu hareket karşısında buldular. Tarık nasıl Afrika'dan gelirken bütün askerlerini nakleden gemileri, İspanya sahillerine çıkınca yakıp onların geriye dönmek ümitlerini kesmişse Paşa da aynı işi yapmış oluyordu.

Daima ileriye gideceklerdi. Geriye çekilirlerse, muvaffak olmazlarsa muhakkak surette ölüm vardı...

Askerlerin Şarkıları önden yükselirken onlar da arkadan takibe başladılar. Yükselmiş oldukları bir tepeden askerlerin ilerleyişini daha iyi görüyorlardı.

Uzaklarda görünen köy de yanıyordu. Yükselen alevler arasında sanki feryatlar yükseliyor gibiydi.

Bunlar duyulmuyordu. Fakat dürbünle bakıldığı zaman köydeki panik çok iyi fark ediliyordu.

Paşa bu manzarayı görünce müteessir olmadı değil. Fakat askerlere daha çok cesaret vermek için yeni yeni emirler vermek lâzımdı.

İşte Paşa'nın emri yükseliyordu.

- Askerler soldaki tepeyi tutsunlar. Düşman ilerlemeden o tepeye hâkim olursak iyi netice elde edebiliriz.

Paşa tepeden askeri vaziyeti kontrol ediyordu.

Kendi askerleri çok iyi mevkide idiler. Nitekim muhtelif tepeleri de tutmuşlardı. Bu Paşa'ya büyük bir kuvvet ve itimat vermişti. Az askerlin yapmış olduğu bu muvaffakiyet karşısında Paşa yeni bir hareket yapmak arzusunda idi. Fakat elde biraz da ihtiyat olsaydı ne olurdu.

Paşa'nın ilk defa olarak askersiz vaziyette kalması çok müteessir etmişti. Bu esnada tarihten birçok hatıralar kafasında canlanıyordu.

Kendi kendine Yıldırım Beyazıd'ı düşünüyordu. O da böyle vaziyette kalmış değil miydi?

Paşa kendisini onunla mukayese etmek istiyordu. Çünkü netice birdenbire gözünde canlanıyor ve felâket karşısında ürküyordu. Hâlbuki o burada yeni bir hareket, yeni bir hamle yapmak arzusunda idi. Fakat ne olurdu? Biraz ihtiyat askeri olsaydı.

Hızır gibi yetişecek hiç olmazsa birkaç yüz Basmacı bulunsaydı.

Birkaç günlük faaliyet esnasında Basmacılarla da alâka ve rabıta kesilmişti. Belki bu rabıta devam etmiş olsaydı oralardan yardımcı bulmak imkânı hâsıl olurdu.

Paşa artık harp sahasında her şeyden uzak, arkadan gelecek asker cephane ve erzaktan mahrum, bir vaziyette dövüşmek mecburiyetinde idi.

Geri yok ileri vardı.

Bu esnada Rusların ilerlediği görülüyordu Paşa'nın korktuğu başka idi. Sağ ve sol cenahtaki Rus askerlerinin ilerleyerek kendisini arkadan çevirmeleri.

Bu takdirde vaziyet hakikaten feci olacaktı ama ne yapılacak? Paşa bütün askeri vaziyeti bir kere daha kafası içinde toparladı. Geriye kaçmak için icap edecek ricat hatlarını da göz önünde tuttu.

Ve sonra ileriye doğru yürümekten başka çare bulamadı. Kendisi de cephede dövüşmek istiyordu.

Nitekim bu esnada ilerdeki askerlerden gelen haberlerde Rusların köyden ileriye çıkmadıkları bildiriliyordu. Bu vaziyet kısmen değil... Tamamen lehe idi ama ihtiyat olmadığı için takviye kıtaatı gönderememekte idi.

Enver Paşa yanındaki arkadaşlarla birlikte en ön cephede bulunan askerlerin yanına gitmekten başka çare bulamadı.

Bu suretle hem önde dövüşme mevkiinde olan askerlere cesaret kuvvet vermiş olacak ve aynı zamanda icap ederse kılıcını çekerek, tabancasını, mavzerini kullanarak düşmanların üzerine atılacaktı.

Bu kararını yanındaki arkadaşlarına söylediği zaman hep birden;

- Bu olamaz, dediler.

Filvaki önümüzdeki askerlere ihtiyat, yardımcı göndermek lazımdır ama böyle Paşa'nın bizzat tehlike içine atılması doğru olamazdı. Bu takdirde boşu boşuna bir kurşunla gözlerini fani dünyaya kapayabilirdi.

Fakat Enver Paşa hiç de böyle düşünmüyordu. O kendisin bir ölümün beklediğini kabul etmiyordu. Yalnız harp etmek, dövüşmek ve kendi uhdesine düşen vazifeyi yapmak istiyordu. Nitekim bunu düşünerek arkadaşlarına ileriye gitmek kararını bildirmişti. Arkadaşlarının "bu olamaz" sözü karşısında Paşa kendi nokta-i nazarını müdafaa ederek ileriye gitmek kararından dönmeyeceğini bildirmek istedi ve dedi ki:

- Hakkınız var. İlerde tehlike vardır ama... Bundan başka da yapılacak hiçbir iş yoktur. Çünkü burada çok da yalnız kaldık aksi takdirde yapayalnız kalacağız. İleri hattaki askerlerimizle de irtibatı keseceğiz. İşte o zaman feci vaziyete düşmüş oluruz. Geriye gidemeyiz ileriden de hayır kalmaz. Paşa bundan sonra kendi nokta-i nazarını müdafaa eden uzun uzun beyanatta bulundu.

Bu sözler olurken ilerden tek tük tüfek sesleri geliyordu.

Her tüfek sesi yükseldikçe Enver Paşa ve arkadaşlarının yüreği sızlıyordu. Çünkü düşmanların ilerlediğini zannı hâsıl oluyordu. Paşa tüfekler patlarken biraz durdu, kulak kabarttı ve sonra hiçbir şeye ehemmiyet vermeden:

- Haydi... dedi, gidelim.

Atlar birbirini takip ederek vadiye doğru indiler ve oradan karşı tepedeki askerlerin yanına çıktılar.

İki saat zarfında patlayan tüfek sesleri her saniyede biraz daha yaklaşıyor ve gürültüsü daha büyük akisler yapıyordu. Fakat Enver Paşa artık bizzat harbin içine girmiş olduğu için emindi. Kalbi çarpıyordu. O da diğer askerler gibi silahına güveniyordu. Yanındaki askerine talimat veriyordu. Nihayet arkadaşlarına ümit bağlıyordu.

Enver Paşa'nın böyle pervasızca tepeye kadar çıkması üzerine yanındaki arkadaşları onun etrafından ayrılmadılar. Ona daha fazla sokuldular. Hatta birkaçı yanında ve arkasında hatta önünde mevki aldılar. Bu suretle Paşa'yı tamamen gelecek düşman kurşunlarından himaye etmek istiyorlardı.

Bu arada birkaç Basmacının fedakârlığı hakikaten çok ziyade takdire şayandı. Korkmadan yılmadan Paşa'nın tehlike gelmesi melhuz[umulan] olan tarafa duruyorlardı.

Uzakta görülen manzara şu idi:

Köy hâlâ yanıyordu. Kızıl Rusya'ya ait asker köy etrafında bekliyordu. Enver Paşa bu manzara karşısında birden bire irkildi. Çünkü Rusların köy etrafındaki vaziyetleri çok mükemmeldi. Tamamen tedafii[değişik] vaziyete geçmişlerdi. Bir taarruz da yapabildikleri takdirde gerilerindeki köyde istedikleri şekilde tutunabilirler ve kendileriyle birlikte köylüleri de muhafaza edebilirlerdi. Enver Paşa bu manzara ve hakikat ile karşılaşıncaya kadar yapacak işini geciktir-meyecekti. O da bulunduğu yerde sebat edecek ve Rusların ilerlemesine mani olacaktı. Bu dakikadaki vaziyete göre bundan daha akla yakın hiçbir esas olamazdı.

Enver Paşa beygirinden inmiş kenara çekilmişti. Yanındaki arkadaşları ve mahiyeti ve bilhassa birkaç Basmacı, Enver Paşa'nın etrafını kuşatmış gibi idiler. Onun bir feveranla ileriye atılmasına mani olmak istiyorlar diğer taraftan da her ihtimale karşı onu muhafaza için uğraşıyorlardı. O gün öylece geçti. Geceleyin köyde yanan birkaç kör kandil ışığından başka hiçbir şey yoktu. Ses ve seda tamamen kesilmişti. Yalnız arada sırada garip sesli kuşların haykırdıkları duyuluyordu. Bu kuşların seslerini dinlemek hakikaten tüyler ürpertici bir hadise idi. Sinirleri en sağlam olanlar bile bu feryat eden kuşların sözleri karşısında susar ve titrerdi.

O gece nasıl geçti, sabaha kadar gözlerine biraz bile uyku girmeyen Basmacıların en çok dikkat ettikleri Paşa idi. Paşa rahat bir gece geçirmişti. Sabahleyin karanlıkta bütün ovada yeniden hayat başlarken köyün Garp tarafında bir hareket görüldü. Kızıl Ruslar o tarafa doğru koşuşuyor, kuvvet gönderiyor sonra kendilerini müdafaa edebilecek birer siper arıyorlardı.

Gideceğiz! Ölürsek Ölürüz, Fakat Mutlaka Gideceğiz

Enver Paşa birdenbire oturduğu yerden doğruldu. Dürbünle baktığı zaman oralarda Basmacılardan bir grubun ilerlediğini gördü. Fakat hayret. Kızıl Ruslar bunlar üzerine ateş etmiyorlardı. Yoksa bunlar da Kızıl Ruslardan mıydı? Fakat başlarında Kızıl alameti olan işaretler yoktu.

Basmacılardan olduğunu muhakkak olan bu askerler nereye gidiyorlardı. Birdenbire ilerleyen bu askerler nereden gelmişlerdi. Bunları öğrenmek için çırpınan Paşa endişeli endişeli konuşurken iki gönüllü çıktı. Bunlar gidip öğrenecek ve geleceklerdi. Paşa gülerek bunlara izin verdi ve:

- Haydi... Arkadaşlar. Allah muininiz[yardımcı] olsun, dedi.

Biraz sonra vaziyet tavazzuh etmiş gibiydi. İlerleyen askerler köyün garbindeki yüksek tepeye doğru süratle çıkıyorlardı. Bunlar büyük bir muvaffakiyet de elde edebilirlerdi.

Paşa bunları görünce müthiş sevindi. Nereden geldikleri belli olmayan bu askerleri yanlarında olsa birer birer kucaklayıp öpecekti. Hele muvaffakiyetlerinden sonra daha büyük bir neşe içine daldı. Gözleri onların hareketlerini adım adım takip ediyordu.

Giden gönüllüler gelmişlerdi. Bunlar Devletmen Bey'in askerlerindendi, ilerliyorlardı.

Paşa hâlâ dürbün elinde bunları takip ediyor ve bir taraftan da kendi askerlerine kumanda veriyordu. Çünkü sabahtan beri sessiz sessiz duran düşman, Paşa'nın bulunduğu tarafa uğrayan bir düşman müfrezesinin silah sesleri her tarafı sararken Paşa'nın karşısında ilerleyen düşman askerleri de vardı.

Paşa bunları oldukları yerde durdurmak; ilerlemelerine mani olmak veyahut püskürtmek istiyordu. Fakat Kızıl Ruslar müthiş silah atmağa

başlamışlardı. Paşa'nın bu kadar fazla mermi ile mukabele edecek cesareti yoktu.

Lâkin son dakikada her şey olacaktı. Paşa gelen askerlere baktı, bunların adedi tahmin ettiği gibi değildi. Her dakika arkadan daha büyük bir kuvvet çıkıyordu. Âdeta köyden doğru uzanan bir şerit halinde asker vardı.

Paşa bunları seyrederken:

- Ah... diyordu, bunları mahveden bir makineli tüfek olması kâfi idi... Fakat..

Paşa'nın kendi kendine mırıldandığını gören yanındakiler sanki onun ne söylemek istediğini anlamışlar gibi tekrarladılar:

- Ah! Bir ağır makineli tüfek olsaydı.

Fakat Kızıl Ruslar ilerliyordu. Bunlarla artık karşı karşıya son nefese kadar dövüşmek lazımdı. Paşa kendi askerlerinin vaziyetini karşısındaki düşmanların ilerleyişini görünce duramadı hemen mavzerini aldı ve ileriye atlamak istedi. Lâkin yanındakiler:

- Aman Paşam, dediler.

Sonra Enver Paşa müthiş surette asabileşti.

- Ne var. Ne olacak? Ölümden mi korkacağım?

Paşa bundan sonra susmuş ve gözlerini etrafındakilere birer birer gezdirmişti. Bu saniyede onun gözlerindeki derin manayı okuyanları olsaydı şuna hükmederlerdi. Paşa sanki:

Ölüm... ölümden mi korkacağım. İşte hayat. Onun en mühim ve en çetin yollarını geçtim. İstanbul'dan Makedonya'ya... Oradan Manastır'a... Nihayet Selanik, İstanbul... Otuz üç yıllık bir halifeyi tahttan indiren bir grup arasında. Nihayet, iktidar mevkii. Cihan Harbi, bu arada yaptığı işler. Başkumandan Enver Paşa ve dostları Almanlara karşı "Enverland", "Enveristan", "Enver Memleketi" diyecek kadar büyüyen Enver Paşa, bundan sonra feci âkıbet... Mağlubiyet... Firar... Almanya, Rusya, Türkistan, Nihayet Buhara'ya kilometrelerce uzakta bir yer. Balcivan feci şekilde uzak bir dağ tepesi ve şimdi: Müthiş bir vaziyette kalmıştı. Artık

askerlik, mantık denilen esasen uzak bir avuç askerle karşısındaki müthiş düşmanlara meydan okumağa çalışıyordu.

Enver Paşa birdenbire sol elini kaldırdı ve sonra aklına bir şey gelmiş gibi birdenbire geriye döndü.

- Gideceğiz... dedi, ölürsek ölürüz, gideceğiz..

Bu sözlerin sonunu yanındakiler duyabildiler.

Gideceğiz...

Enver Paşa beygirine bile atlamaya meydan kalmadan ileri yürüdü. Fakat yanındaki arkadaşları hâlâ:

- Olmaz... diyorlardı. Olamaz.

Fakat Paşa'nın kararı katî idi. Gözlerinden sanki volkan ateşleri çıkıyordu. Asabiyetten tir tir titriyordu. Müthiş heyecanlı idi. Böyle bir vaziyette onu men için uğraşılmış olsa yine boşuna çıkacaktı. Yanındaki adamlar Enver Paşa'yı salıvermemek için bahaneler ararken birdenbire serseri bir kurşun geldi ve en önde duran bir Basmacı:

- Yandım anam, diye yere yuvarlardı.

Bu oradaki askerler arasında müthiş bir heyecan uyandırdı. Herkes birbirine karışmıştı. Hiç kimse böyle bir baskın beklemiyordu.

Bu kargaşalık devam ederken, bir ikinci kurşun, bir üçüncü, dördüncü kurşun daha fırladı. Ve her kurşun sanki hedefini bulmuş gibiydi. Her vızlayış arasından bir Basmacı yere yuvarlanıyor ve fani dünyaya "Allah" sesleriyle gözlerini kapıyorlardı.

Bu ümit edilmeyen vaziyet çok devam etmedi. Enver Paşa'nın etrafına toplanan maiyeti, erkânı, yaverleri bir felâkete uğrayınca onların himayesine koşan ve kanatları altına alan analar gibi telâşlandılar.

Fakat Enver Paşa bu dakikada hiç telâşlanmadı. Hatta eski heyecanı bile kayboldu. Derhal soğukkanlılığı ile etrafına bakmak ve askerlerini muhafaza için kumandalar vermek istiyordu.

Hemen sağa atladı ve:

- Ne oluyor? Taarruz ne taraftan? demeğe kalmadı.

Bir serseri kurşun tam kalbi üzerine isabet etti. Bu kurşun nereden gelmişti. Nasıl olmuştu, o kadar yakından ve tam hedefine isabet eden kurşun az bulunur.

Enver Paşa, arkasındaki kaput altından geçerek kalbinin tam üzerine isabet eden bu kurşunu yediği zaman birdenbire şaşırdı.

- Ay! diyebildi.

Parlak gözleri birdenbire karardı ve bir heykel gibi yere yıkılıverdi.

Etrafındakiler... Maiyet erkânı, Basmacılar Bey'inlerine birer kurşun yemiş gibi durdular ve kaldılar. Bey'inleri işliyordu. Zekâları kalmamıştı.

Enver Paşa'nın Ölümü Bütün Türkistan'da Sonsuz Bir Matem Uyandırmıştı.

Enver Paşa'ya son ihtiram vazifesini bile yapamadılar. Sustular.

Yerde upuzun yatan Paşa'nın dudakları sapsarı oldu. Güzel yüzü birdenbire beyazlaştı ve uzun kirpikli gözleri yavaş yavaş kapanmaya başladı.

Sarı dudakları biraz büzüldü, sonra gülümsüyor gibi açıldı. Ve ağzından iki damla kan beyaz çenesinin üzerine doğru döküldü ve sönen parlak gözleri tamamıyla kapandı. Herkes sustu, bütün harp meydanı sustu ve birkaç tarih sayfası sükût içinde kapandı. [63]

Kara haber sanki gök gürültüsü gibi harp meydanından uzaklara taa Buhara'ya ve oradan bütün cihana kadar aksetti.

Nasıl olmuştu; köyün Garp tarafındaki askerler bu faciayı nasıl vermişlerdi?

Birdenbire harp meydanında panik başladı ve sesler yükseldi.

- Eyvah!

Düz ovada biraz evvel tepeye doğru tırmanan Basmacılar şimdi gözlerini bu fani dünyaya ebediyen kapadığı tepeye doğru koşuyorlardı.

Meydanda at nalları seslerinden başka bir şey yükselmiyordu. Bütün mavzer sesleri susmuştu. Hâlâ yer gök susuyordu. Bu sessizlik içinde bir tek at birdenbire şahlandı ve ovaya doğru başını alarak koştu. Dizginleri kopmuş, mütemadiyen şahlanarak ve garip hareketler yaparak koşan ve sersem sersem dolaşan beygir Enver Paşa'nın sevimli hayvanı idi. Günlerden beri onu sırtında taşıyan at idi.

Bu sıralarda gökte iki bulunan şey oldu ve bütün harp sahası üzerine canlı şekilde çöktü. Birkaç dakika geçen sessizlik içinde donan beyinlere kanlar yürüdü ve zekâlar işlerken birbiri arkasından kendi selâmlarıyla ebediyete kavuşan insanlar birer birer yere yuvarlandı.

Artık tepe bir harp sahası değil faciaları bir araya toplamaya bir tarih meydan olmuştu.

Etraftan koşuşanlar, silâhlarını atanlar, beygirlerini başıboş bırakanlar hep tepeye doğru tırmanıyor ve birer fatihe okuduktan sonra başucuna geçip oturuyorlardı.

Nihayet yaşlı gözler biraz kurudu ve bozulan asap biraz düzeldi. Herkes tabiatın büyük emri karşısında başları önde Enver Paşa'yı Çegen köyüne götürerek ebedî istirahatgâhına koymaya karar verdiler, görülecek bir acı manzara idi.

Paşa'nın arkasından bütün askerler, Basmacılar, başları önde fatihalar okuyarak ilerliyorlardı. Enver Paşa yine bir harpten dönüyordu. Fakat bu harp dönüşü en son ve tarihini kapayan bir hareket idi.

Artık onun peşinde yürüyenler silahlarını sallıyorlar ve beygirlerinin kişnemeleri arasında keyifli ve neşeli Şarkılar söylüyorlardı. Yalnız dudaklardan dökülen fatihaların son sesleri arada sırada akisler yapıyordu.

- Fatiha...

Bu fatihalar sanki bütün Buhara semasını istilâ etmiş ve herkesi paranın arkasında bir fatiha okumaya davet etmişti. Kâfile akşamüstü Çegen köyüne geldiği zaman Şarktan, Garptan, bütün bir âlem sanki oraya toplanmıştı, ona inananlar, askerler, Basmacılar, mollalar, arkadaşları, tarihin kabul ettiğine göre yirmi beş bin insan toplanmıştı.

Kızartmış gözler, hüngür hüngür ağlayanlar, teselli arayanlar arasında imam efendi cemaati yararak en ileri geçti. Enver Paşa'nın musalla taşına konan tabutu önünde cenaze namazını kıldırdı. Ve Halife-i Müslimin'in damadı, Buhara, Türkistan orduları kumandanı Enver Paşa'nın ruhuna son fatihayı okudu.

Gözyaşları arasında mezara konan Enver Paşa'nın üstü örtülürken mücadeleden mücadeleye atılan ve tarihe mal olan bir idealistin cesedi de gök kubbe altındaki ebedî metfenine gömülüyordu.

Şimdi, Çegen köyü mezarlığından geçenler Enver Paşa'nın ebedi medfeni başına giderek bir fatiha okumadan ayrılmazlar.

[1] İttihat ve Terakki liderlerinin kaçışıyla ilgili şu eserlere de bakılabilir. Sürgünde Üç Ölüm,Emir Şekip Arslan,çev. Aziz Akpınarlı, yay. Haz. Ö.Hakan Özalp,Truva yay., İstanbul 2004,s.25-28.

Arif Cemil Bey'in Hatıraları, Arif Cemil Bey, haz. H.Erdem Oksaçan,Emre yay.,İstanbul 2005,s.22-29.

[2]**Talat Paşa, 1874 yılında Edirne'de doğdu. Almanya'ya kaçtı. Talat Paşa, 1921 yılında bir Ermeni komitacısı tarafından öldürüldü. Talat Paşa'nın Anıları, Alpay Kabacalı tarafından yayına hazırlanmış ve T.İş Bankası Kültür Yayınlarınca yayınlanmıştır.**

[3] Müşir Ahmet İzzet Paşa buhranlı zamanlarda kabineyi kurması önemli bir çalışmadır.İzzet Paşa'nın kabinesinde Maliye nezaretine Câvid Bey,bahriye Nezaretine Hüseyin Rauf Bey,Hâriciye Nezaretine Nâbi Bey, Dahiliye Nezaretine Ali Fethi Bey,Adliye nezaretine Hayri Efendi görevlidir.Enver Paşa'nın kabineden bahseden bir yazısı için bak: "İngiltere ve Yeni Türkiye",BBT,s.188-192.

[4] Sarayın haremindeki zenci olmayan hadım harem ağası.

[5] Emine Naciye. 1896–1957. Şehzade Süleyman Efendi'nin kızıdır. Enver Paşa ile 1914 Martında evlenmiştir. Naciye Sultan'ın Evliliği ve Anıları İçin Bkz:. Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Acı Zamanlar, Haz: O. Gazi Aşiroğlu, Burak Yay., İst., 1990.

[6] **Ahmed Cemal Paşa** 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğdu. 21 Temmuz 1922'de Gürcistan'ın Tiflis şehrinde şehit oldu. Osmanlı asker ve siyaset adamı, 1908 – 1918 döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerinden.

[7] Cemal Paşa'nın emir zabiti ve mutemedidir.

[8] İttihat ve Terakki'nin gücü ellerinde tutan Paşalarının memleketi terk etmek düşünceleri hemen oluşmamıştır. Aralarında yaptıkları görüşmelerde birbirlerini zar zor ikna etmişlerdir. Hatta Talat Paşa dışarı kaçmayı iki şartla kabul etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Arif Cemil Bey,s.25-27.

[9] Bilahare Maraş mebusu olan bu zat vefat etmiştir.[Yazarın notu]

[10] İttihat ve Terakki Genel Merkezi

[11] Falih Rıfkı Atay: 1894 yılında İstanbul'da doğdu.1971'de öldü. Fıkra, makale, gezi türlerindeki gazete yazılarıyla ve özellikle Atatürk'ü yakından tanıtan anılarıyla ün kazanmıştır.

[12] 15 Mart 1888'de İstanbul'da doğan Refik Halit Karay, 18 Haziran 1965'te öldü

[13] Ali Kemal: Gazeteci, yazar, eğitimci ve siyaset adamı. 1889 yılında İstanbul'da doğdu. Ali Kemal'in Milli Mücadeleye karşı amansız düşmanlığı ister istemez kendisine birtakım amansız düşmanlar kazandırdı. 10 Kasım 1922 günü, MM Grubu'na bağlı birkaç kişi İstiklal Mahkemesi'ne çıkarılmak üzere kendisini Ankara'ya götüreceklerini bildirdiler. Gerçekte ise Ali Kemal, İzmit'te bölge kumandanı Nurettin Paşa'ya teslim edildi. Ali Kemal, Nurettin Paşa'yla görüştükten sonra dışarı çıkarken kumandanlık karargâhı önünde bekleyenler tarafından linç edildi. Gazeteciliğinin yanı sıra çeviriler yapan Ali Kemal, tarih ve edebiyat alanlarında da çalışmıştır. "Ömrüm" adıyla yazdığı anılarını Peyam-ı Edebi'de yayımladı Haziran – Aralık 1914.

[14] İdareci ve Cemal Paşa'nın yakın arkadaşıdır. Halep'e vali olarak tayin edilmiştir. Birinci Dünya savaşında Başkent Polis İdaresinde emniyet müdürüydü. Almanya ve sonra İtalya'ya sığındıktan sonra Rusya üzerinden Cemal Paşa ile birlikte Afganistan'a gitmiştir.

[15]Cemal Azmi Bey 1866'da doğdu. 1891'de Mülkiye'den mezun oldu. İhtilalden önce Selanik Hukuk Okulunun müdürü ve yerel İttihatçı teşkilatın önemli bir üyesiydi. 1908'de Preveze'den milletvekili seçildi. 1909'da görevinden istifa etti. Hüdavendigar'a [Bursa] vali olarak atanmıştır. Çorum ve Konya valiliği görevlerinden sonra Trabzon'a vali olmuştur.5 Ağustos 1914–13 Ağustos 1917 Bu görevindeyken ticaret ve bazı kanunsuz işlerle uğraştığı ve sınırdışı ettiği Ermenilerin paralarına ve mallarına el koyduğu için bu görevinden alınmıştır. 1918'de yurt dışına kaçmıştır. 1922'de Berlin'de Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

[16] Nuri Killigil Paşa, Enver Paşa'nın küçük kardeşidir.1889'da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında İslam Ordusunun Kafkasya'ya doğru sürdürdüğü harekâtın komutanlığını yapmıştır. Ateşkesten sonra tutuklanmıştır. Azerbaycan taraflarında bir ordu kurmuştur. Sahibi olduğu Sütlüce'deki silah fabrikasındaki patlamada 27 işçiyle birlikte 2 Mart 1949'da vefat etmiştir.

[17] İttihat ve Terakkinin fedailerindendir.

[18] Ali Fethi Okyar. Devlet adamı ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu. Pirlepe'de doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Vatan Hürriyet Cemiyeti'nde Mustafa Kemal ile beraber çalıştı. 1908 da Paris'te ateşemiliter olan Fethi Bey, Trablusgarp Savaşı çıkınca Paris'ten ayrıldı, Afrika'da yapılan savaşlara katılmak üzere Trablusgarb'a geçti. 1913'de İttihat ve Terakki Genel Merkezi'ne üye seçilmiş ve Genel Sekreter olmuştur. Aynı yılın son aylarında Sofya'ya elçi olarak tayin edildi. İzzet Paşa'nın kısa süren Sadrazamlığında Dâhiliye Nazırı olarak görev alan Fethi Bey, Damat Ferit Paşa tarafından tutuklandı. Bütün muhaliflerini ortadan kaldırmak isteyen Damat Ferit, Fethi Bey'i Enver, Cemal ve Talat Paşaların kaçmalarına göz yummakla suçlandırmış ve Malta'ya sürgüne göndermiştir. Ancak tutuklanan İngilizler'le değiştirilmek suretiyle 1921 yılında Malta'dan kurtarıldı. Büyük Millet Meclisi tarafından Büyük Taarruzda Dahiliye Nazırı olarak seçilen Fethi Bey, Roma, Paris ve Londra'ya giderek; Yunanlıların Anadolu'dan çekilmelerini sağlayacak bir barış için çalışmıştır. Fethi Bey bu durumu, o sırada taarruz hazırlıklarını tamamlamak üzere bulunan Mustafa Kemal'e bir telgrafla birdirdi. Daha sonra da Ankara'ya döndü. Rauf Orbay'ın Başbakanlık görevinden ayrılması üzerine Başbakan seçildi 4 Ağustos 1923. Cumhuriyetin ilanı sırasında yaşanan kabine buhranı üzerine Başbakanlıktan ayrıldı. Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin ilanına karar verdiği sırada, O'nun yanında bulunmuş ve Mecliste takip edilecek çalışma şeklini beraberce tespit etmişlerdir. Fethi Bey, Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM Başkanı seçildi. Terakkiperver Fırkanın kurulmasından sonra, Başbakanlıktan ayrılan İsmet İnönü'nün yerine tekrar başbakanlığı seçilen Fethi Okyar, Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı sırasında Başbakanlıktan ayrıldı. Büyükelçi olarak çalıştığı Paris'ten, 1930 yılında dinlenmek için yurda gelen Fethi Okyar'a Mustafa Kemal tarafından yeni bir parti kurması teklifi yapılması üzerine, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Fakat bu parti kapatıldı. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra da çalışmalarına devam eden Fethi Okyar, 12 Mart 1941'de Adliye Vekaleti görevinden ayrılmış ve birkaç yıl sonra 7 Mayıs 1943'te ölmüştür.

[19]**Hüseyin Rauf Orbay 1881 yılında İstanbul'da doğdu. Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçtiğinde imparatorluğun hemen her yanına ün salmış milli kahramanlardan biriydi. Bahriye Mektebi'ni bitirmiş, Balkan Savaşı sırasındaki deniz savaşlarında büyük başarılar göstermiş ve bu nedenle "Hamidiye Kahramanı" ünvanını kazanmıştı. İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı yaptı, bütün bu parlak başarıların sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş belgesi olan Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kaldı. Malta sürgününden dönen Rauf Orbay 1921'de Ankara'ya gittiğinde kendisine Nafia Vekilliği verildi. Bakanlıktan ayrıldığı yıl Meclis ikinci başkanlığına seçildi, 1922-1923 arasında birkaç ay Başbakanlık yaptı. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda Rauf Orbay, daha önce İkinci Grupta başlattığı muhalefetini bu toplulukta sürdürmeyi daha uygun buldu. 1942–1944 yılları arasında Türkiye'nin Londra büyükelçisi oldu. Rauf Orbay 1964 yılında öldü.**

[20] inatçı bir şekilde

[21] Tefrikanın yayınlandığı 1938 yılı itibariyle.

[22] İttihat ve Terakki ileri gelenleri 1 / 2 Kasım 1918 gecesi yurtdışına çıkmışlardır.

[23] Bu kongre hakkında geniş bilgi için bkz.: Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1920, Belgeler, Kaynak Yay., İst., 1999.

[24] 1-7 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Şark Milletleri Kurultayında Enver Paşa'nın bildirisi 4 Eylül'de Mehmet Emin isimli bir Türk Bolşeviği tarafından okunmuştur. Enver Paşa bildirisini bizzat okumak istemiş ama Azerbaycan komünistlerinden Dadaş Bünyadzade kendisine saldırmış, Bünyadzade onu Alman emperyalizmine yardımcı olmakla suçladığından Enver Paşa bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Enver Paşa'nın bu bildirisinin tam metni için bak. Enver Paşa-Nutuklar, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları, Dr. Yusuf Gedikli, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2006, 2.bsk, s.105–111.

[25] Bakü Kongresini organize eden Azeri Komünistlerdendir. Milliyetçi fikirleri vardır. Anadolu'daki milli mücadeleyi desteklemiştir. Hakkında bilgi için: Neriman Nerimanov, Mektuplar, Haz: Hüseyin Adıgüzel, İleri Yay., İst, 2005.

[26] 1920 Bakü Kongresinin yürütme kurulu başkanıdır.

[27] Bu konuşmanın metni için bkz.: Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1920, Belgeler, Kaynak Yay., İst., 1999.

[28] Karl Radek Sobelshon,1885'te doğdu, 1939'da öldü. Sovyet gazetecisi ve siyaset adamıdır. Genç yaşında Polonya'da devrimci muhalefet saflarında siyasete girdi. 1917'deki Bolşevik devrimi ile Lenin'le birlikte Rusya'ya geldi. 1924'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Komünist Enternasyonal Prezidyumu üyesi oldu. Troçkist olduğu suçlamasıyla 1927'de partiden ihraç edildi. 1929'da Stalin tarafından affedildi. 1937'de Troçkist komploda yer aldığında sürgüne gönderildi. 1939'da idam edildi.

[29] Doktor Bahaettin Şakir Bey, 1874'te İstanbul'da doğru. 1896'da tıbbiyeyi bitirdi. Burada hocalık yaptı. İttihat ve Terakki Partisinin etkin kişilerindendir. 1905'te Paris'e kaçtı. Ahmet Rıza ile çalışmış, onunla Şura-yı Ümmet gazetesini kurmuştur. 1913'te Teşkilât-ı Mahsusa'nın Siyasî Bölüm Şefi oldu. Birinci Dünya Savaşında Erzincan taraflarında Ermeni olaylarında görev yaptı. Talat ve Enver Paşalarla birlikte Almanya'ya kaçtı.13 Ocak 1920'de kurulan Mahkeme tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1920 Eylülünde Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katıldı.16 Nisan 1922'de Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürüldü. Hakkında bilgi için: Hikmet Çiçek, Dr. Bahattin Şâkir, İttihat Ve Terakkiden Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni, Kaynak Yay., İst., 2004.

[30] Kovno, bugünkü adıyla Kaunas 1920'li yıllarda Litvanya'nın geçici başkenti ilan edilmişti. Enver Paşa'nın bu seyahatleri ve hapishane hayatı bir macera filmini andırmaktadır. Enver Paşa Kovno'da iki ay hapiste kalmıştır. Livaül İslam'da yer alan bir yazıda onun nerelerde ne kadar hapis kaldığı belirtilmektedir: " Fakat Rusya'ya geçmek üzere arkadaşıyla bindiği tayyarelerin düşman arazisinde inmeye mecbur olması üzerine bir defa Litvanya merkezi olan Kovno'da iki ay ve bir defa da Leton merkezi olan Riga ve Volmar'da üç buçuk ay haps edildiği ve yolda dört tayyarenin düşüp parçalandığını biliyoruz." Livaül İslâm, 15 Eylül 1921-1337, nr. 13, 125 v.d. Enver Paşa'nın bu seyahatleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Enver Paşa'nın, Nutukları, s. 47-51.

[31] 10 Mayıs ile 6 Temmuz 1920 tarihleri arasında 86 gün hapiste kalmıştır.

[32] Enver Paşa, 15 Ağustos 1920'de Moskova'ya ulaşır.

[33] Bekir Sami Kunduh: **Kuzey Kafkasya'nın Osetya Bölgesi'nde 1865'da doğmuş ve aynı yıl Anadolu'ya göç etmiş olup, Rus ordusunda General iken hemşehrileriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarafına geçip, Türk ordusunda da Generallik yapmış olan Musa Kunduk Paşa'nın oğludur. 1927'de aktif siyasetten ayrılıp köyünde sessiz yaşamayı tercih etti.1933'de İstanbul'da vefat etti.**

[34] Enver Paşa, propaganda amaçlı bu dergiyi Berlin'de yayımlatmıştır. Bu derginin ilk sayısı 15 Mart 1922'de Berlin'de çıkmıştır. Son sayısı 15 Kanun-ı Evvel[Aralık] 1922'de yayımlanmıştır. Dergi Türkçe, Arapça, Farsça ve Almanca yayımlanmaktaydı. Bu dergiyle ilgili önemli bir araştırma yapmış olan Selçuk Gürsoy, derginin yayın politikası hakkında şunları söylemektedir: "Livaül İslam'da, iki yıllık yayın yaşamı boyunca Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal,TBMM, Kuva-yı Milliye ile ilgili tek bir olumsuz satır görmek mümkün değildir. Hatta bu o kadar öyledir ki, dergiyi kimi çıkardığını bilmeyen birisi, bunu TBMM'nin yayın organı sanabilirdi. Dergide Misak-ı Milli'ye tam bir bağlılık gösterilmiş, Türk ordusu ve Mustafa Kemal Paşa'dan övgüyle söz edilmiştir." Selçuk Gürsoy'dan aktaran Dr. Yusuf Gedikli, s. 80. Dergiyle ilgili daha detaylı bilgi ve derginin tam fihristi için şu kaynağa bakılabilir: Yusuf Gedikli, s.79-102.

[35] Talat Paşa'nın ölümü ilgili detaylı bilgi için şu esere bakılabilir: Sürgün Hayatlar, s.178-182. Mustafa Çolak'ın yeni tespit ettiği bir belgeye göre Talat Paşa'nın şehit edildiği gün Charlottenburg Polisi şu açıklamayı yapmıştır: "Yabancı uyruklu biri, bugün öğleden önce saat 11 30'a doğru Charlottenburg mahallesindeki Hardenberg sokağında 17 nolu evin önünde yaşlı bir adamı arkadan kurşunladı. Suçlu elindeki silahını attıktan sonra kaçmaya başladı. Ancak etrafındaki halk tarafından yakalanarak Mommsen Polis Karakoluna götürüldü. Fazla Almanca bilmeyen ve kendisine bir tercüman isteyen katilin kimliği burada tespit edildi. Katil Solomon Teilirian adında 24 yaşında İran'ın Salmas kentinde doğmuş bir öğrenci. Üzerinde 12. 000 Mark nakit para bulunmuştur. Öldürülen kişinin üzerinde bulunan kartvizitlerden ise maktulun Türk kökenli Sali Ali Bey olduğu zannedilmektedir." Mustafa Çolak'tan aktaran, Halit Erdem Oksaçan, S. H., s.178,82. dipnot.

[36] Ermeni katil Tayliryan'ın duruşması 2-3 Haziran 1921'de Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesinde yapılmıştır. Tayliryan, suçunun sabit olmasına rağmen ceza almamış, mahkemede beraat etmiştir.

Bu konuda künyesini vereceğimiz şu esere bakılabilir. Tessa Hofmann, Talat Pşa Davası, Bilinmeyen Belgeler Yorumlar, Belge Yay., İst., 2003.

[37] Bu yolculuk Anadolu'ya dönmeyi düşünen Enver Paşa'nın Anadolu'da Sakarya Zaferini kazanıldığı haberini aldıktan sonra gerçekleşmiştir.

[38] Muhittin Bey, Bartınlı bir ihtiyat zabitidir. Birinci Dünya Savaşında Nuri Paşa'nın yaverliğini yapmış, sonra Halil Paşa'ya intisap etmiştir. Bekirağa Bölüğünde tutuklu iken Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi Azası Küçük Talat Muşkura Beyle beraber buradan kaçan üç firariden biridir. Aynı kişilerle Sivas, Nahçıvan yoluyla Bakü'ye gitmiştir. Türkistan seferine Enver Paşa'nın yaveri olarak katılmıştır. Daha sonra Şarkî Buhara'da iken Enver Paşa'nın özel temsilcisi olarak Afganistan'a gönderilmiştir. Enver Paşa'nın ölümünden sonra onun şahsî elbiselerini İstanbul2daki ailesine vermek üzere teslim almıştır. Beş buçuk aylık bir yolculuktan sonra İstanbul'a ulaşmıştır. Bu sıralarda Enver Paşa'nın başından geçenleri bir rapor halinde hükümete sunmuştur. Kazım Karabekir'e de olayları özetleyen bir rapor vermiştir. Enver Paşa'nın son yıllarını Bekirağa Bölüğünden Türkistan'a ismiyle Vakit gazetesinde tefrika etmiştir. Bu tefrika daha sonra Dr. Yusuf Gedikli tarafından kitap haline getirilmiştir. Hakkında yeterli bilgi olmamakla beraber bu hatıraları için: Bekirağa Bölüğünden Türkistan'a Yaver Muhittin Bey'in Hatıralarında Enver Paşa'nın Son Yılları, Haz: Yusuf Gedikli, Ufuk Ötesi Yay., İst., 2003.

[39] 1832-1913 yıları arasında yaşamış Macar Türkologlardandır. Türk Dünyasına çeşitli seyahatler yapmıştır. Batılı devletlerin ajanı olduğu bugün tesbit edilmiş bir gerçektir. Bu kişi hakkında Cemal Kutay ve Prof. Dr. Mim Kemal Öke kitap yayınlamışlardır. Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin kitabı doyurucu bilgiler içermesi yönüyle önemli bir kaynaktır.

[40] 1883 ile 1917 yılları arasında İsmail Gaspıralı tarafından Kırım'da haftalık olarak çıkarılmış bir gazetedir.

[41] İsmail Bey Gaspıralı ,20 Mart 1851'de Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de doğdu. 1914'de öldü.

[42] Basmacılık aslında Çarlık karşıtı bir hareket şekline başlamıştır. Fakat, Bolşevikler Çarlık rejimini ihtilalle devirince, hareket tabii olarak Sovyet-karşıtı bir karakter kazanmıştır. Kısacası, Basmacı Hareketi- rejimi ne olursa olsun- Moskova kaynaklı her türlü tahakküm ve sömürü maksatlı siyasete karşı mücadelenin ismi olmuştur. Basmacıların şu sloganları, hareketin esas mahiyetini ortaya koymak bakımından ehemmiyet arz etmektedir:"Türkistan, Türkistanlılarındır. Türkistan'ı Rusya'dan kurtarmak gerekir.""Defolsun Sovyet hakimiyeti", "Müstebitlerden arınmış bir Türkistan", "Fakir ahalinin en son entarisini soyan Rus ile harp!"Özet olarak ifade etmek gerekirse, Basmacı Hareketi'nin yegâne gâyesi, Türkistan'ı hürriyete kavuşturmak olmuştur.

[43] Manastırlı bir Türk Zabitidir. 31 Martta olaylarındaki Hareket Ordusunun 1. Alay komutanıdır.

[44] Enver Paşa'nın yanında görev almış bir Türk zabitidir.

[45] Meşrutiyetin muhafazası için Selanik'ten İstanbul'a getirilen Avcı taburlarının 13 Nisan 1909'da çıkardığı isyan. Rumî takvimle 31 Mart 1325'te çıktığı için Otuz bir Mart Hadisesi denilmektedir. İsyânın sonucunda Sultan Abdülhamîd Han tahttan indirilmiştir ve meşrutiyet örfîleşmiştir.

[46] Rusya'da esir düşen Türk subaylarından biridir. Kısa bir süre Buhara'da Harbiye müsteşarlığı yapmıştır. Daha sonra Türkiye'ye dönmüş ve Fevzi Çakmak'ın himayesinde hayatını sürdürmüştür.

[47] Cemal Paşa'nın önderliğinde İttihatçıların Hindistan'da yeni bir devlet kurmak için çabaları olmuştur. Geniş bilgi için: Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşımızda Türk Afgan İlişkileri, Kaynak Yay, İst., 2002, s. 77-81.

[48] Kısa namlulu tüfek

[49] İbrahim Bey'in Meşhur Lakay İbrahim olduğunu düşünmekteyiz. Lakay İbrahim, Enver Paşa'nın ölümünden sonra Bolşevikler'le 4 yıl dahna savaştı ve Afganistan'a geçti. Özbekistan'ın bir bölgesi, sonra Karakul Bey'i oldu. Buhara emiri tarafından mirivanbeylik, topçubaşılık unvanları verildi. Daha sonra Leşker ordu komutanı yapıldı. Leşker İslam askeri anlamına da gelir. Buhara emirliğini yeniden kurmak için Sovyet iktidarına karşı Tacikistan ve Özbekistan'da basmacılık yaptı. 1926'da Afganistan'a kaçtı. 1931'de askerleriyle gizlice Sovyet sınırını geçerek Tacikistan'a girdi. Amacı Basmacı hareketini canlandırmaktı. Kızılordu harekete geçti. İbrahim Bek, Bülbülan kışlağında köylüler tarafından yakalanıp Sovyet hükümetine teslim edildi. Tacikistan KGB Arşivi, Birinci Dosya-361 Klasör- sayfa 4 İrfan Ülkü, "İbrahim Lakay Yetişseydi Enver Paşa Kurtulacaktı", Ortadoğu Gazetesi, 13.04.2005.

[50] Türk aydınlanma hareketi olan Ceditcilik adı verilen reform hareketi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının başlarında dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda bir yenileşme hareketi olarak başlamıştır. Bu hareketin önde gelenlerinden Abdülnâsır Kursâvi 1770-1814, Şihâbettin Mercâni 1815-1889, Abdulkayyum Nasır 1824-1907 ve Hüseyin Feyizhâni 1826-1866 sayılabilir. Bu hareket genelde Rusya'daki Türk halklarında meydana gelen iktisadi değişikliklerin sonucunda ve bunların etkisi ile canlanan bir uyanış, yenilik hareketidir. Daha sonra Usul-ü Cedit hareketi Türk dünyasının tümüne yayılma yolları aramıştır. Bu hareket ilk önce eğitim alanında yenilikler getirmeyi amaçlamıştır. Tatar okullarında yeni bir okuma metodunun benimsenmesi tartışmalarıyla birlikte eski metodu savunan "kadimciler ile yenisini savunan "ceditciler " arasında bir mücadele başlamıştır. Bu yeni metodu savunan hareket de bu nedenden dolayı "Usul-ü Cedit" adını almış, daha sonra bu mücadeleden yenilikçilerin zaferle çıkması, Cedit hareketine de yeni bir ivme kazandırmıştır. Tatarların Osmanlı'da yaşayan halkla büyük benzerliğinin olması, Tatar olmayan topluluklar tarafından sevilmeleri ve tek umutlarının diğer Türk toplulukları ile ilişki kurmak olması, Türkçülük akımının bu halk içinde örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Türkçülük düşüncesinin orijinalliği yanında, bir çok strateji ve kavramı Pan-Slavizmden aldığını söyleyen Landau, Tatarların bu hareket içinde önemli yeri olduğunu, belirtmekte ve Rus yönetiminin bir çok topluluğu baskı altına almasına rağmen, Tatarların Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma yönünde büyük baskılara maruz kalmasının bu sonucu doğurduğunu söylemektedir. *İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Ceditcilik ve İsmail Gaspıralı,Turgay UZUN*

www.ismailgaspirali.org

[51] 1911 yılından itibaren yayın hayatında olan milliyetçi bir dergidir. Her dönemin önemli kalemleri bu dergide yazmıştır.

[52] Türkçü düşünür M.Emin Yurdakul İstanbul'da doğdu. Babası Salih Reis, Anası Emine Katundur. Mütevazı bir ailenin çocuğudur. "Saray Mektebi" adlı sıbyan okulundan sonra, Beşiktaş Askeri Rüştiyesine girdi. Siyasal Bilgiler Fakültesine girmişse de bitirmeden ayrılmış, Babiali Sadaret Kalemine kâtip olara işe başladı. 1893'te Rüsümat Evrak Müdürü oldu. Bu arada, Selanik'te "Asır, gazetesinde" "Cenge Doğru" şiiri yayınlanır. Bu şiir kendisine büyük ün kazandırır. Daha sonra Erzurum'da, Hicaz'da Sivas'ta valilik yaptı. İstifa ederek İstanbul'a geldi. Arkadaşlarıyla"Türk Yurdu" Dergisini çıkardı. Ve 1912 yılında Türk Ocağını kurdu. Ocağın ilk kurucu genel başkanı oldu. Bilahare Erzurum valiliğine getirildi. Musul'dan milletvekili seçildi. Milli Mücadeleye katıldı. Ankara'ya geldi. ŞarkikaraHisar, Urfa, İstanbul Milletvekillerinde bulundu, Milli Şair Unvanı verildi. Ocak 1944'te İstanbul'da öldü.

[53] Ünlü fikir adamı ve şairlerimizden olan Ziya Gökalp, 1876'da Diyarbakır'da doğdu. II. Meşrutiyet'ten başlayarak Türkçülük akımının en büyük temsilcisi sıfatıyla Türk düşünce ve siyaset hayatını kuvvetle etkilemiş, Milli Edebiyat akımı içinde verdiği eserlerle Türk edebiyatının biçim ve dil yönünden yenileşmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti görevlendirilen 1924'te İstanbul'da öldü.

[54] İstanbul'da doğdu. Kimi kaynaklara göre doğum yılı 1884'tür. İngiliz terbiyesiyle yetişmesini isteyen babası onu Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde okuttu. Orada Rıza Tevfik'den Bölükbaşı Fransız edebiyatı dersleri aldı ve Doğu'nun mistik edebiyatını dinledi. Sonradan evlendiği Salih Zeki'den de matematik dersleri alıyordu. Koleji 1901'de bitirdi. 1908'de gazetelere yazmaya başladığı kadın haklarıyla ilgili yazılardan ötürü gericilerin düşmanlığını kazandı. 31 Mart Ayaklanması'nda bir süre için Mısır'a kaçmak zorunda kaldı.1909'dan sonra eğitim alanında görev alarak öğretmenlik, müfettişlik yaptı. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde çalıştı. Gerek bu çalışmaları, gerekse müfettişliği sırasında İstanbul semtlerini dolaşması, ona çeşitli kesimlerden insanları tanıma fırsatını verdi. 1919'da Sultan'ahmet Meydanı'nda, İzmir'in işgalini protesto mitinginde yaptığı etkili konuşma ünlüdür. 1920'de Anadolu'ya kaçarak Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kendisine önce onbaşı, sonra da üstçavuş rütbesi verildi. Savaşı izleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası ve Atatürk ile siyasal görüş ayrılığına düştü. 1917'de evlenmiş olduğu ikinci kocası Adnan Adıvar ile birlikte Türkiye'den ayrıldı. 1939'a kadar dış ülkelerde yaşadı. O yıllarda konferanslar vermek üzere Amerika'ya ve Mohandas Gandi tarafından Hindistan'a çağrıldı. 1939'da İstanbul'a dönen Adıvar 1940'ta İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü başkanı oldu, 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi. 1954'te istifa ederek evine çekilmiş ve 1964'te ölmüştür.

[55] Rus köylüsü.

[56] 1875-1913 tarihleri arasında yaşamış bir Tatar şair ve yazarıdır.

[57] Karatekin valisidir. Enver Paşa'nın Cedidci müttefikidir. Lakay İbrahim tarafından kısa bir süre esir alınmıştır.

[58] Enver Paşa'nın yazılar ve beyannameleri için: Enver Paşa, Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri Ve Mektupları, Haz: Yusuf Gedikli, Ufuk Ötesi Yay., İst., 2005.

[59] Türkiye kökenli olup Buhara Devletinin Dahiliye Nazırlığını yapmıştır.

[60] Tahminimize göre bu kişi Basmacıların komutanlarından Şir Muhammet Beydir. Önce Afganistan'a ardındanTürkiye'ye gelmiştir. Adana'da 10 Mart 1970'de 81 yaşında vefat etmiştir.

[61] Buhara Hanı Said Halim Hanın temsilcisidir.

[62] Pul Hakiyan şeklide de yazılır. Baysun'a sekiz kilometre mesafedeki bir kışlak.

[63]**Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa isimli eserinde, onun unutulmaz şahadet anını şöyle anlatır:**

"Şimdi 4 Ağustos 1922 tarihindeyiz. Kurban Bayramı'nın birinci günüdür... Enver Paşa, maiyetinde kalanların, evin önünde toplanmasını ve onların bayramını kutlayacağını söyler. Toplanılır. Kalan askerlerine dualarını, tebriklerini bildirecek ve kendilerine bir miktar para verecektir. Asker başlarına ise, kendilerinin de bildikleri gibi, onlara sunacak bir şeyi olmadığını söyleyecek ve bu müşterek mücadelelerin hatırası olarak kendilerine, kendi mühür ve imzasıyla birer belge, hatta rütbeler verecektir.Balcevan Bey'i Devletment Bey de Enver Paşa'ya , altın ve gümüş işlemeli bir çapan, yahut ipekli cübbe ile bir sarık hediye etmiştir. Hulasa herkes bu hüzünlü Kurban Bayramının havası içindedir. Çünkü bilinir ki bu günler, artık son beraberlik günleridir. Arkadan ve çevreden ise düşman ilerler. Doğudaki Pamirler yol vermez karlı dağlardır. Kesilen kurbanların toprağa akan kanları, hala tazedir. İşte tam bu tören sırasındadır ki doğuda, vadinin dere-i Hakiyan kısmı ile Çeğan tepesi istikametinden silah sesleri gelir. Bu bir baskındır ve tören yerindeki kalabalık, baskıncıların makineli tüfek ateşleri altında eriyebilir.İşte o anda Enver Paşa, hemen atına atlar. Dört beşi Osmanlı Türklerinden olmak üzere 25 kadar atlı, hemen onu takip ederler. Doğru Çeğan Tepesi'ne yönelinir. Çegan, Abıderya suyunun kuzey sırtlarına düşer. Altta, Dere-i Hakiyan vadisi uzanır. Çeğan, Balcevan'a yahut Belh-i Cevan 15 kilometre kadar doğudadır. Tepede mevzilenmiş ve makineli tüfekleri bulunan bir düşman müfrezesine karşı aşağıdan, vadiden ve ancak atlar üstünde çekilmiş kılıçlarla, azlık bir nevi fedai süvari grubunun saldırıya geçişinin sonu bellidir. Ama Enver Paşa en öndedir. Atını yıldırım gibi sürer. Kılıcıyla havayı yararak koşar. Yanındakiler de ondan geri kalmazlar.Bir Kumandanın, bir Başkumandanın, bir baskın müfrezesine karşı en önde ve atla, kılıçla karşı çıkışı, askeri savaş usullerine sığmaz. Ama burada artık askerlik değil, yolun sonu, son hamle ve beklenen sonu arayış konuşacaktır. Bu son ise, ölüm ve şahadettir...Şimdi bütün yollar kapalıdır ve 1908'de Makedonya dağlarında başlayan serüven artık Himalaya dağlarının kuzey silsilelerini teşkil eden Pamir eteklerinde, yiğitçe sona erecektir.Öyle de olur. Ceğan tepesinde ve Kulikov kumandasında ateş saçan

mitralyözlerin üzerine, yalın kılıçlarla hücum eden bu 25 kadar süvarinin akıl almaz saldırısı, karşı tarafta, hatta şaşkınlık da yaratır. Bu kılıçların altında yaralananlar, teslim olanlar bile olur. Öndeki mitralyöz susturulmuştur bile, ama ateş kesilmez ki. Daha arkadaki ikinci mitralyöz, ateşini, huzmesini, en önde ilerleyenlerin üzerinde yoğunlaştırır. Bunların en önünde de, Enver Paşa vardır. Böylece, çağdaş Mitralyöz, ortaçağın ünlü silahı olan kılıcı yener. Enver Paşa vurulur. Atından düşer. Onunla beraber diğerleri de yerlere serilirler. Paşa'nın kır atı Derviş, bütün bu tür sahnelerde olduğu gibi, efendisinin baş ucundadır. Ama mitralyözün şeritleri ateşlerini kusmaya devam ederler. Derviş de önce ön iki ayağı üzerine çöker. Sonra yana devrilir. O da son nefesini vermiştir.Çeğan tepesine arkadan kalabalık yardımcılar gelemez. Abıderya panik içindedir. Ama Doğu Buhara Beylerinin en vasıflısı, en sadık olanı ve en yiğidi olan Balcevan Bey'i Devletment, köye biraz geç yetişmiştir. Paşasının Çeğan'a saldırdığını öğrenince, hemen atına atlar. Son sahneye yetişir. Ve Devletment Bey'in de cesedi, bu tepede Paşasının biraz berisinde toprağa serilir." Bu büyük kahraman asker, 42 yaşında, Türklük ideali uğrunda şehit düştüğü Türkistan topraklarında, diğer şehitlerle birlikte, Abıderya Suyu kenarında ve vadisindeki Abıderya köyünde, bir pınarın başındaki ceviz ağacının altına gömülür ve Türkistan, yeniden özgürlüğüne kavuşuncaya dek burada inatla bekler. İdeallerinin gerçekleştiğini görünce de, ebedi istirahatgâhına çekilmek üzere, İstanbul'a getirilir. Tören sırasında onu yeniden toprağa vermek üzere mezarına inen Ayvaz Gökdemir; bu büyük kahramana ait naaşın 70 yıldır hiç bozulmadan kaldığını görür. Şehitlerle ilgili olarak söylenen bir mucize daha gerçekleşmiş, Şehid Enver Paşa'nın naaşı da bozulmadan doğduğu yere dönmüştür...*Makedonya'dan orta Asya'ya Enver Paşa, Şevket Süreyya Aydemir, 3.cilt, İstanbul 1972.*